KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XV-ik évf. Január, Február. 1880. 1-ső füzet.

BOGÁTHI FAZAKAS MIKLÓS, XVI-ik SZÁZADI MAGYAR THEOLOGUS ÉS KÖLTŐ.

Bogáthi F. Miklós azon szabadelvü papok egyike, a kik 1579. Dávid F. elitéltetése után a tények hatalma előtt meghajolva, az új unitárius egyházszerkezeti és hitczikkeket aláirták ugyan; de belső érzésöket s meggyőződésöket elhallgattatni nem tudván: a hitújitók (innovátorok) megbüntetését rendelő újabb törvény [1]) s a fejedelemhez tett besugások következtében gerendi papi állomását elhagyta s Alsó-Magyarországra, Baranyába menekült, ott a hiveknek prédikálva és irva, theologiai munkásságát folytatta; azután Erdélybe visszajött, különböző unitárius főuraknál és eklézsiákban szolgált, s később a tényleges új helyzetet nyilván elismerve, kolozsvári prédikátorrá választatott, a hol pályáját tisztességben s egyházát és a nemzeti irodalmat mint theologus és költő mindvégig híven szolgálva végezte be.

Az üldözések ama korszakában élt unitáriusok személyes és hivatali viszonyairól kevés adat maradt fenn. S oly félt és gyülölt hitfelekezet bárminő érdemü férfiáról, a minők a mi hitelődink valának, ki jegyzett volna fel kivált jót? Hisz ma — háromszáz év után is — lenézetés és mellőzés sorsunk. Hát még akkor! .... Egyet azonban nem voltak képesek tenni sem a hatalom, sem ellenfeleink: azt, hogy munkásságuk nyomait az

[1]) Megértettük kegyelmes Urunk — mondják Erdélynek 1579. octob. 21—24. Thordán országgyülésen együtt volt Rendei 1. t.-czikkökben — te Nagyságod tanácsabeli fő személyek által közinkbe küldött propositioját minden rendibe, hol te Nagyságod mindeneknek előtte adja előnkbe az religióbeli naponként való innovatiot, ki ennekelőtte közönséges statutumból és edictumból meg volt tiltva, mely ellen mostan is mind privatus és mind egyházi személyek nem szűnnek suttogásokkal megcsendesülni: végeztük azért, hogy a kik innovatoroknak találtathatnak, az előbbi articulusok szerént büntettessenek.“ Erdélyi Országgyül. Emlékek. III. köt. 1877. 142. l.

irodalmi emlékekből kitörölték. Az unitáriusnak értelmességében, munkásságában s takarékosságában állott érdeme, ereje s önérzete akkor is, mint most. Az a föld, a melyen ő élt, keze által szorgalommal volt megmivelve; azt a kört, melyben mint polgár és hitfelekezeti tag munkálkodni hivatva volt, betöltötte tisztében hív eljárás által; az a talentum, mit neki Isten adott s iskolái alaposan kifejtettek, nem volt nála eltemetve, de azt bőv kamattal sokszorozta a nemzeti irodalom és miveltség javára. Müveiket kinyomatni a behozott előleges könyv-vizsgálat miatt tilos volt, de az ifjusággal s tudni vágyókkal közleni és elolvasni nem; sajtó utján nem terjedtek eszméik, de kézirataik szorgalmas lemásolása által igen; lefoglalták tiznél, de fenmaradt egynél-kettőnél. Erős bizonyiték ez amaz igazság mellett, a mi a meggyőződésök szerint élőkre és cselekvőkre nézve isteni vigasz: hogy nem kell félni azoktól, kik csak a testet ölik meg, mert a lelket meg nem ölhetik.

Ez volt sorsa azon férfinak s nagymérvü munkásságának, kinek nevét az olvasó e sorok élén látja. Irodalmunkban maig három Bogáthi Miklós ismeretes. Egyről a heidelbergi egyetemi tanulókról 1786. kiadott névsorban ez van följegyezve: Bogáthi Miklós 1589. kolozsvári = „Nicolaus Bogáthi Ao. 1589. Claudiopol.“ [1]) Katona két Bogáthi Miklóst látszik ismerni, s ily jellemző megjegyzést tesz róluk: „Bogáthi Miklós arianus pap (Erdély akkori alkotmánya szerint: unitárius), adott ki ily czimü könyvet: Szép historia, Kolozsv. 1577. sat., (hátrább bővebben lesz róla szó). Volt — ugymond — egy más hasonló kereszt- és vezetéknevü s egykoru jeles költő is....“[2]) Bod Péter egy Bogáthi Miklóst szent-demeteri unitárius papnak ir, a ki a: Szép historia sat. czimü munkát irta, tulajdonképen Plutarch után forditotta magyar nyelvre stb. Neve a versek első betüjében van megirva. Irt volt magyarázatot a Mennyei Jelenések Könyvére is, de ez kéziratban maradt.[3]) Benkő is csaknem szó szerint ezt hagyta róla irva.[4])

---

[1]) Weszprémi ..... Succincta Medicor. Hung. et Transylv. Biographia. Centuria Tertia. Dec. I. et II. Tom. IV. Viennae, 1787. 465. l.

[2]) Katona, Hist. Crit. Reg. Hung. Stirpis Austriacae. Tom. IX. Ordine XXVIII. MDCCXCIV. 839. l.

[3]) Magyar Athenász .... 45. l.

[4]) Transylvania Generalis. Tom. II. MDCCLXXVIII. 454 l.

Egy szász kutfő-gyüjteményben [1]) egy harmadik Bogáthi is jő elé. „Bogáthi Miklós egyike volt — ugymond — a kik a Socinianismust (Erdély akkori alkotmánya szerint: Unitárius hitvallást) Erdélyben a XVI-ik században legelébb tanitották, szent-demeteri pap, tanitott a thordai iskolában is — mint maga irja [2]); de ezt nem kell összetéveszteni ez időbeli egy más Bogáthi Miklóssal, a ki nemes volt s jeles görög és latin költő, 1592-ben Paduában tanult, később fegyvert fogott s 1603. a Székely Mózes fejedelem fővezérlése alatt Brassó mellett vivott csatában elfogatván: magát kiváltotta ugyan, de sebeiben nemsokára meghalt.... Ezután a pap Bogáthinak ismeretes öt magyar verses költeményét sorolja elé.....“ [3]) Fosztó Uzoni István, unitárius egyháztörténetiró is azt irja Bethlen Farkas után, hogy egy Bogáthi Miklós kolozsvári Senator volt [4]), s a Székely Mózes imént emlitett harczában Ráduly vajda táborából valók által elfogatván, a brassóiaknak 3000 frt váltságdijért adatott ki, de pénzen megváltott életét kevés nap mulva sebei miatt elvesztette. Ráduly vajda, halála után is fel akarta őt akasztatni, s csak Brassó legelőkelőbb polgárainak kérése mentette meg a gyalázattól....“ [5])

Ezek szerint az egyik Bogáthi neve: Bogáthi Fazakas Miklós; igy jő elé az emlékiratokban és az általa irt mnnkák verseinek kezdetén; a másik Bogáthi az, a kí 1589-ben a heidelbergi, 1592-ben a páduai egyetemen tanult, de a kinek én semmi müvét, sem élete történeteit nem ismerem, latin és görög költészetéről szóló bizonyitékokat nem láttam, s hogy Katona és az emlitett szász kutfő-iró — ha azt tartják kitünő költőnek — minő alapon teszik, tudni nem lehet, mert ők forrást nem neveztek meg. Ezt történelmi igazságnak venni, vagy hogy belőle mi igazság, mi föltevés — megismerni nem lehet. De még tévesebb a Fosztó Uzoni megjegyzése. Bethlen Farkas

[1]) Siebenbürgische Quartalschrift. Sechster Jahrgang. Hermannstadt, 1798. 159—163. ll. Horányi is elősorolja. A II. czikkben róla többet.

[2]) Hogy Thordán irta, tény; de hogy mint pap vagy rector? ez még nincs tisztázva.

[3]) Szép Historia sat. alább egyenként ismertetve lesznek.

[4]) Bethlen Farkas azt irja, hogy Bogáthi Miklós ex Ordine Senatorio volt; ez nem a kolozsvári tanácsosság, mint Fosztó Uzoni véli, de inkább a fejedelmi tanácsi tagságot jelenti.

[5]) Fosztó Uzoni István Unitárius Egyháztörténete I. köt. 342., II. köt. 10—11. lapjain a székely-keresztúri algymnasium példánya szerint.

*

tudósitása szerint a Brassónál elesett Bogáthi Miklós Erdély egyik főrangu nemzetségéből való volt, testvérével Bogáthi Menyhérttel Görgény várának ura, rokon a hatalmas Kornisokkal és Székely Mózes fejedelemmel; követségeket viselt, a fejedelmi tanácsban ült, elébb Báthori Zsigmond kiséretében, majd Székely Mózes hivei közt teljesitett fontos országos küldetéseket, mint évekig a legkitünőbb államférfiak egyike. Az lehető, hogy volt a kijelölt években külföldi egyetemeken — az erdélyi nemesség között dicséretes szokás volt ez akkoriban — de hogy kitünő költő vagy theologus lett volna, arra bizonyitékok nincsenek: Báthori Zsigmond, Mihály vajda és Básta kora erre nem volt alkalmas időszak.

Egy Bogáthi Miklós két nagy költészeti értékü kézirati műben igy fordul elő: Bogáthi Peljdes Miklós, korának kitűnően jeles theologusa. Ha Katona és az emlitett szász kutfő-iró tán ezt értik s az egyéni ugyanazonosságot kimutatták volna, állitásuk indokolt lenne; mert azon két mű, melynek homlokán e név eléjő — a mint hátrább kimutatom — valóban kitünő terméke a XVI-ik század magyar bibliai költészetének. De ez nem lehetséges, mert mindkettőnek keltét maga az iró meghatározta. [1]) Az elsőnek végsorai ezek:

„Thordán keseredék, az kj ezt gondolá,
De nagy döghalálkor eszébe forgatá,
Székely földen végzé és Magyarnak adá,
Ezerötszáz nyolczvanhat esztendőben irá.“ [2])

A másodiknak utolsó vers-szaka szintén ily határozottan állapitja meg a szerzés évét:

---

[1]) a) PARAPHRASIS LIBRI JOB secundum probatissimam haebraicorum Exemplarium veritatem hungarica Melodia expressa. Autore sapientissimo Theologo Nicolao Peljdis Bogathio... Scripta in Zent-Ersebeth, Anno 1607. 22. Decembris. Hogy itt csak másolás forog fenn, mutatja a czim, mert az iró magát igy dicsérni nem szokta, de kitűnik alább a mű végén levő vers-szakból is.

b) Psalterium Daujdis Carmine Hungarico redditum per Nicolaum Bogathium Virum Clarissimum, Theologum nostri temporis non postremum. Scriptum in Zent Ersebeth, Anno 1608. 12-a Januarij. Én az előbbi indokoknál fogva 1608-at itt is nem a szerzés, de a másolás évének tartom.

[2]) Ezután van a bezárás: Regj Seculorum immortalj, inaspectabilj, soli sapientj Deo honor et gloria in perpetua secula. Amen. 12-a jan. 1608. in aula Zent Ersebetina.

„Imreh herczegh Emlékezetj napián,
Fél kedvvel irám Erdélyben Soos-Thordán,
Niolczuannégyben az ezer ötszáz után.
Féljen Istent mjnden ez ének után.“ [1])

Összevetve ezeket a másolási munka elkezdődési idejével, valamint azt is figyelembe véve, hogy a későbbi évi mű áll a Codexben elől: alig hiszem, hogy kétség foroghasson fenn az iránt, hogy az 1607. és 1608-ik év nem a szerzés, de a másolás évét jelöli.

Ezen 1584. és 1586-ban a Peljdes előnevü Bogáthi által irt két műnek szerzője a külföldi egyetemeken 1589. és 1592. tanult Bogáthi Miklós — akár ugyanazon egy, akár két személy volt — nem lehetett, valamint nem lehetett az 1584. és 1586. évekre eső korszaknak kitűnő költője és theologusa is; hanem vagy egy harmadikBogáthinak kellett lenni, a kinek e két müven kivül egyéb müve eddigelé nem ismeretes; vagy a közelkori emlékiróktól ismert unitárius pap Bogáthi Fazakas Miklós volt.

Vizsgáljuk meg az erre mutató bizonyitékokat. Első és legfőbb bizonyiték az, hogy az unitárius pap Bogáthi Miklós — a mint mindjárt látni fogjuk — számos theologiai müve czimében használta a P. betüt, igy: NICOLAUS P. BOGATHI, a mi kétségen kivül a Peljdes patronymicumot jelenti, s a némely müvében eléforduló: Fazakas-sal egészen egyértékü. Ha az imént megjelölt két nagy mű az övé, akkor költő-volta igazolva van, s csak theologusságára kell bizonyiték. Erre nézve pedig Fosztó Uzoni István, a mult század közepe után irt Unitárius Egyháztörténetében igen fontos adatokat jegyzett fel. . . . „Bogáthi Miklós — irja ő — Dávid F. elitéltetésekor Udvarhelyszék Főkirálybirája, Balássi Ferencz, gazdag és hatalmas unitárius főur szent-demeteri udvarában volt prédikátor. Ugy látszik, hogy mind Fejérváron, mind Kolozsváratt az unitárius hitvallásnak újonnan szövegezett hitczikkeihez meggyőződését adta, de csakhamar kitünt, hogy az kényszeritett volt. Nyomozást indittatván a fejedelem a fenemlitett s régibb törvények alapján az ily érzelmü papok ellen, Bogáthi Gerendről — ugy látszik, hogy ekkor itt volt pap —

[1]) Ezután van a berekesztés: Laus sit Deo omnipotentj Amen. 16-ta februarij 1608 in Zent Ersebeth.

1582. május havában a Baranyaságba menekült, a hol Kárádi Pál unitárius püspök megyéjében, valamint különösen Pécsett, a Skaricza Mátéval volt theologiai vitájáról hires Válaszuti Györgynél tartózkodott, s több egyházi müvet dolgozott. Onnan azonban ismét elébbi erdélyi pártfogójához jött vissza, nála négy és fél évig prédikátorkodott s az Uj szövetségről magyarázatokat adott ki, mely nyomozódásai és huzamos tanulmánya által a Krisztus imádása szükségessége felől meggyőződvén, utoljára (ez 1588-ban lehetett, mert 1586—87-ben még Szent-Pálon, pártfogója Kornis Farkas udvarában lakott, s egy müvét neki, mást ugyan odavaló Forró Jánosnak ajánlta), Hunyadi Demeter unitárius püspök plebánossága alatt volt kolozsvári egyik prédikátor, mint már fennebb volt érintve. Bogáthi a Palaeologus Jakab Mennyei Jelenésekről irt latin magyarázata alapján[1]) ugyanazon tárgyban magyarul egy rövid munkát dolgozott, azt Balássi Ferencz pártfogójának ajánlta, annak előszavában maga beszélvén el Dávid F. elitéltetésekor s későbbi bujdosása idejében saját élete történeteit s theologiai munkálkodását szintén magyarul, melyet ugy sajátságos szép magyarságáért, mint a vele történtek hű és igaz előadásáért szó szerint közölni érdekesnek és tanuságosnak látom.

„Nemes Vitézlő Balássi Ferencz, Udvarhelyszék Főkirálybirájának — igy kezdődik az — az Ujj Jerusálembeli nemes örökséget s részt kivánja istentől N. P. B. Hét esztendeje mulék ez nyáron (1585), hogy az tanitók czírkálása és hamis vád és patvar miá, kivel Fejedelmünket s Tanácsit rám, Trauzner Lukácsra s Jakab Bernádra haragitották vala, Gerendről én Baranyába szaladék, hol az Atyafiaknak 1. Az Apostolok leveleit üdő rendi és értelme szerént a nekem nyujtott kicsiny ajándék szerént megmagyaráztam. 2. Az Apocalypsist ötvenegy czikkelybe, vagy articulusba foglalám, szintén summálám oly magyarsággal, hogy csak Biblia olvasás kellene hozzá, ha ki prédikácziókra osztani s ujjitani

[1]) Palaeologus ezen müvének czime: Commentarius in Apocalypsim, operosus et diffusus Helcionibus 25. Decembris 1574. MS. Erre a később oly nagy hirü Enyedi György magasztaló Epigrammot irt ugyanazon évben. Fosztó Uzoni Unitárius Egyháztörténete I. köt. 507. l. a sz.-keresztúri algymnasium példánya szerént. Lásd: Jacobus Palaeologus. Eine Studie sat. Wien. 1873.

akarná e könyvet. 3. Azután im negyed esztendeje, hogy kegyelmed előtt végig magyarázám a mennyei jelenésekről irt könyvet, tanuságokra osztván. Mikor középben volnék, ime hát hire ment Tömösvárra a jámbor vén Kárádi Pálhoz, a Tömösvári Szentek Tanitójához és az Alföldi Szentek oszlopához, ki irá rolla, hogy nem tetszik, hogy mindent meglöttnek magyarázok, valami benne van, melyet én nem mondtam. Azért 4. Irék alkalmas hosszu levelet e Kárádi Pál Uram hosszu leveléhez képest az Apocalypsisről, mit magyarra forditék s ugy küldtem néki; de mássa nem volt a Levélnek, nem tudom, mint jutott a Vásárhelyi Atyafiakhoz is, kik örömest olvasták s köszönték nekem [1]). Ez levelemre Kárádi Pál Uram harmadfél esztendőre felele meg egy könyvvel, ki nálam van, kiben tetszik, hogy sokat az én levelemben vagy nem értett, vagy nem tudom, mi okon, különben emlit, hogy nem én irtam. De szidalmazás és arczázás elég van benne, amaz harmad nyárbeli kételen consensus miatt; de inkább hiszem azért, hogy mértem én különböző értelemmel magyarázni az Apocalypsist, hogysem ő magyarázta 600 árkus papirosan, (a mint irja), kit én másfél árkusra summáltam vala még jó magyarsággal Baranyában. Nem felelék meg a Kárádi Pál könyvére, minthogy nem olvashatja el, a mint irja, kezem irását; az előbbit is mással olvastatta, sokat nem értett benne, hanem a szidalomra — 5. mint vén embernek fiakoru tisztességgel feleltem meg. 6. Egy esztendőn pedig munkálkodtam a Jézus Krisztus historiájában, kit Uj frigy könyvének hivnak. . . . Ezt pedig az Apostalok irását osztottam hét részre, melynek hata a négy historicus irásában: Mátéban, Jánosban, Lukácsban, Márkusban, kivel bizonyitják azt, hogy Messiás volt a Jézus. E bizonyságok vagy erősségek közt negyedik a prófétálás, s hogy ezen negyedik részt magyaráznám irásomban, mely azonos az Apocalypsissel, gondolám, hogy 7. egy munkával s egy időben a községnek a Krisztus jövendöléseit magyaráznám prédikálva Honnyomban, az Apocalypsist magyaráznám irásommal az is-

[1]) Fosztó Uzoni megjegyzi, hogy nem tudja, Maros- vagy Makó-Vásárhelyt érti a szerző? mert ő mindkét helyen ismeretes volt s unitárius eklézsia is létezett.

tenes Szenteknek s tanulóknak hasznokra. Minthogy azért kegyelmed kenyerén, vizén éltem az ötödfél esztendőben: értsék, ki szárnya alatt nyugodtam a pokol időben s lássák vallásom felől értelmemet is s kegyelmed gazdálkodásáért való köszönetemet. Légyen isten kegyelmeddel."

Eddig az ajánló-levél. Azonban maradtak fenn emlékeink arról — irja tovább Fosztó Uzoni — hogy Bogáthinak volt s Baranyában is irt itt még nem emlitett több munkát; igy Erdélyben Gerenden léte alatt 1582. 1. A Törvényről XX tételt [1]), 2. A Szent Lélekről az igazság kinyomozására XXVIII tételt [2]), 3. valamelyik egykoru irónak prédikácziójára szintén irt tételeket [3]), melyek végén igy szól: Ugy tetszik nekem, hogy azon törvényszerü rend és igaz történeti értelem, a melyben az uj szövetségnek más helyei is ismertetnek, ez irás és buzditás indokaiul szolgálnak, mert itt az ige tisztán prófétai értelemben áll. Ezután három szabályt állapit meg arról: miképen kell idézni az ó-szövetségi helyeket az újban? azoknak egyeztetésére XX helyet idéz és az általa felállitott szabályok értelmében megmagyarázza; de ezeken neve nincs kitéve. 4. Bogáthinak Fosztó Uzoni által följegyzett utolsó müve: Szent Dávid Soltárinak forditása, melyek az időbeli Historiák értelme szerint különb-különb Magyar ékes nótákra, az isten gyüleke-

---

[1]) De Lege. Theses XX. N. P. B. 22. apr. 1582. Msptum in Gerend.

[2]) Theses ejusdem de Spiritu S. XXVIII. Quaerende veritatis causa. Msptum 5-a jul. 1582. Quinqueecclesijs

[3]) Theses N. P. B. ex Concione nescio cujus, (Fosztó irja) quae vocatur Epistola ad Hebraeos. Bogáthi e müvének nyomosabb ismertetését adja Fosztó Unitár. Egyháztört. I. köt. 262—63. lapjain, hol igy ir róla: Jelesek Bogáthinak Válaszuti Györgyhöz irt XVI tételei, melyeket a zsidókhoz irt levélből dolgozott, melyek közül a 3-ik tételben a Krisztus imádását világosan tanitja. I. tétele ez: Jézus, Isten fia, több és nagyobb, mint a proféták (Sid. 1. fej. 3. 5. 7. v.), az angyalok, Mózes, Áron és a Lévi nemzetség bármely főpapja, nagyobb Àbrahámnál is. Ha Jézus egy felsőbb értelemben nagyobb azoknál, akkor Istennek fia volt, az most és lesz ezután is (1. fej. 1. 13. v.) II. tétel: Jézus nagyobb a prófétáknál. Itt szerző az első tételben levő állitását rendre veszi s mindeniknek igazságát szentirási idézetekkel bizonyitja be s végre azon nézetét fejezi ki, hogy tehát Jézust bizonyos módon és formában imádni kell. Irtam — ezek zárszavai — kedves öcsém és különösen kedves barátom, Válaszuti György kedveért. 1582. jun. 22. Pécsen.

zetének hasznára és lelki épületire formáltattak és forditattak Bogáthi Miklós által. [1])

Bogáthiról Fosztó Uzoni is a Székely Mózes harczában elesett Bogáthit illető észrevétellel zárja be tudósitástételét, megjegyezve, hogy ha a zsoltár-iró és a harczon elesett Bogáthi nem egy személy, lehetett a Kolozsváratt 1592. elhalt Bogáthinak fia. Ez azonban oly föltevés, a minek — a mint kimutattam — történeti alapja nincs, s feltünő, hogy Fosztó ily föltevés mellett mégis a pap Bogáthi müvei közé sorozza ezen Soltár-forditást. Erről hátrább több szó lesz.

Ez a kérdés történeti állása a theologus Bogáthira nézve. Vizsgáljuk meg már most a költő Bogáthi Miklóst illető emlékeket.

Első, eddig ismeretes Bogáthi-féle mü e tanköltemény: SZÉP HISTORIA a tökéletes asszonyi állatokról, mely Plutarchusból forditatott magyar nyelvre. Nevét (Bogáthi F. Miklós) a vers-szakok első betüi mutatják. Irta 1575. Hol? Nincs megjelölve, valószinüen Thordán, mert a következőt 1576. ott irta s ebben is városi hölgyekről szól. Nyomatott Kolozsváratt. 1577. E költeményében felhozza serkentő például a phoeniciai és thyrrhenumi nőket, a miletusi szüzeket, Lucretia nemesen tragicus történetét; azután rátér a kora és városabeli magyar nőkre, megrójja azok sokbeszédü csacskaságát, fényüzésöket, szüzietlen magaviseletét; mondja, hogy szándékozott nősülni, de a mint körülnézte városa hölgyeit, elijedett tőlük. Pár vers-szakot költészete jellemzéseül idézek.

Egy helyen igy ir:

Városunkban egyszer szándékom vala,
Leánynézni a minap mentem vala,
De nem tetszék egyelőbe az párta —
Ebhez jöjjön az ebadta leánya.

Más helyen:

Megnézném ha tőletek én nem félnék,
Ti természetetekről irnak sok bölcsek.
Engem olyigen megismertettetek,
Hogy leányt keresni itt majd nem merek. . . .

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

[1]) Fosztó Uzoni Isván Unitárius történelme I. köt. 340—342. ll.

A házasság kötele, szeretete
Sokaknál csak addig tart, mig ura pénze,
Avagy mig élete jó szerencséje.
Ezeknek régi példát mondok éltekbe....

Költeményéből ez erkölcsi tanuságot vonja ki:

Boldog házasságnak én azt vélem,
A hol tarthat vénségig a szerelem;
Ha melyiket elébb kiviszi isten,
Ha jámbor, maradjon holtig özvegyen." [1])

Második müve történelmi elbeszélő verselés: **Az ötödik része Mátyás király dolgainak mind haláláig.** Ad Notam: *Arpád vala főkapitányunk.* Irta Thordán 1576. Nyomatott Kolozsváratt 1577. Neve: (Bogáthi F. Miklós) a vers-szakok első betüiben van kifejezve, valamint latin versben irt előszavában is. Hogy Thordán irta, ajánló-levelén kivül, (a miről a II-ik czikkben lesz szó) két vers-szakából is kitűnik: 1) ott a hol a Mátyás történetét, 2) a hol egész müvét végzi. Az első ime ez:

„Itt vége legyen Mátyás király dolgában,
Ezer ötszáz hetven hatban ezt irám,
Szinte Mátyás király halála napján.
Gondolom, tudjátok, végeztem Thordán.

A nyolczadik vagy utolsó részben másodszor is rátér s megmondja: hol s mily körülmények közt irta e müvét:

„Thordán, Szaniszló Szent Mihály más napján
Ezt irám ezer ötszáz hetven hatban,
Magyarok változásit olvastomban,
Igen koplalva, valék nagy haragban." [2])

Harmadik müve szintén kötött beszédü történelmi elbeszélés: **A nagy Castriot Györgynek sat., kit a török Skanderbegnek hivott, ki Hunyadi Jánossal kétfelől vitt a törökre, különb-különb csodaszerencsével vitézi dolgainak historiája hat részben. Az első rész** Nótája: *Jollehet nagy sokat szoltunk Sándorról.*

Ötödik rész Nótája: *Sok csodák löttek jó Magyarországban.*

---

[1]) Magyar Nemzeti Muzeumban.
[2]) " " "

A hatodik rész Nótája: *Sok csodák közül halljunk egy csodát.*

Neve: (Bogáthi Fazakas Miklós) itt is a versek kezdő betűiben van adva, valamint ajánló-levele végén is e szavakban: Bogathius condebat. Költészete jellemzése végett adom az első és utolsó vers-szakot.

Az első im ez:

Ki hallott Sándornál hatalmasb Urat?
Jó szerencséjének nem tudják mását.
A vitézlő népnek hagya nagy példát,
Minden erre néz már, ki birja magát. . . . . . .

Legutolsó vers-szak:

Régi jó dolgok forgának eszemben,
Török fegyvere mint hatott földökben,
Szent-Gál hetében irám ezt Tötörben, [1])
Ezer ötszázban és hetvenkilenczben.

E müvét Szalánczy Lászlónak ajánlta, a ki hihetően Tötörben birtokos volt, az akkor hatalmas Szalánczy nemzetségből. Bogáthi ott vonulhatott meg, a mig Dávid Ferencz véres tragoediája lejátszatott. E mü előszavában jelenik meg legelőször a Peljdes szó, az ő nevével egy fogalmi kapcsolatban, e vers-szakban:

Inclyte, Peleides, tibi Ladislae Szalánci,
Nicolaus patrio carmine facta refert. . . .[2]) Ezt a

müvet 1592. átnézve s megigazítva másodszor is kiadta.

Negyedik müve ily czimü tanköltemény: E világi nagy sok zürzavarokról való Ének. *A Toldi Miklós éneke nótájára.* Irta 1586. Székelyföldön, a mint egy hátrább ismertetendő müvéből ki fog tünni, Homoród-Szent-Pálon, de csak 1591. nyomatta ki Kolozsváratt: Apollonius királyfi czimü műnek a végén. Nevét a versek kezdő betüi mutatják, a mit azonban e latin hatlábu vers-pár is részben magában foglal:

Orbe quod in toto fit, tibi Ladislae Torotszkai,
Arbitra tanquam obiens tibi Musa Bogathia monstrat...[3])

---

[1]) Sok nagybirtokos által lakott falu Dobokavármegyében — Erdélyben.

[2]) Im jeles Szalánczi László! neked, Pelides Miklós zeng honi verset. . . . Magyar nemzeti Muzeumban.

[3]) A mi az egész világon történik, Bogáthi Muzsája neked, Toroczkai László! mintegy átfutólag mind szemed elé tárja. . . . .

Ez mutatja, hogy a mű Toroczkai Lászlónak, mint pártfogójának volt ajánlva. Az érdekes költemény bevezetését és epilogusát ismertetni szükségesnek látom részint a rá vonatkozó életirati tartalomért, részint hogy az olvasó költészete értékéről magának némileg önálló itéletet alkothasson.

A bevezető vers-szakok:

Ország-világ járni sokan kivánkoznak,
Kik inokkal birnak, sokat látnak, hallnak;
De én ezt egy helyről mutatom azoknak —
Annyi költségekben csak nekem részt adjanak.

Régtől fogva vannak a mennyei Ur(n)ak
Kétféle szolgái, a kik szárnyan járnak:
Egyikfélék szentek, körüle forgódnak,
Másfélék feketék, tőle távolban laknak. . . .

A világ és emberek léha kivánságait az angyal és ördög közötti párbeszéd alakjában élénken és elmésen ostorozván, müvét igy végzi:

„A többit mutatni — ugymond — csak szemérem,
Mert az mind elveszett, csak hirét emlitem.
Az helyén mind más kél, kiknek vége lészen —
Még az országok is most nem azok, mint régen.

„Tovább ne mulassunk, a hegyet rakjuk le,
Angyalnak, setét(n)ek az dolgot köszön(t)e.
Avval nagy kaczagv(a) a föld alá méne,
Hogy többi bolondság, a mit látott beszéle. . . .“ [1])

Végső vers-szaka ez:

„Egész világ dolgát minap az tekinté,
A ki Székelyföldön ez éneket szerzé.
Ezer ötszáz nyolczvan hatba kijelenté,
Ha veszed eszedbe, ez világtól elinte.“ [2])

Ötödik müve szintén tanköltemény. Czíme: **Aspasia Asszony dolga és a jó erkölcsü asszonyok Tűköre** (kit görögből olvastam — mondja egy helyen szerző.) *A Lucretia notájára.* Irta Székelyföldön Szent-Pálon, a Kornisok birtokán, 1587. Nyomatott Kolozsváratt 1591., ajánlta Forró Jánosnak. Nevét ajánló-levele mutatja. Ezt és a mű utolsó vers-szakát az azokban levő életirati adatokért közlöm.

---

[1]) **Magyar Nemzeti Muzeumban.**

[2]) „ „ „

Az ajánló vers magyar forditásban ez: „Forró János! A Fazakas-nemzetségbeli Bogáthi Miklós ime hölgyednek kiván kedveskedni, midőn elbeszéli Aspasia történetét = Jane, tuae, Aspasiam, memorari, Forro, puellae Nicoleos Figula de gente Bogathius optat. . . . .

Utolsó vers-szaka ez:

Tükörül szépeknek Szent-Pálon ezt irtam,
Székelyföldön laktomban,
Ezer öt száz után az nyolczvanhetedik
Ujesztendő havában.
A kinek ezt irám, Isten legyen jóval,
Asszonyommal világban . . .“ [1])

Tény, hogy mult századi magyar- és erdélyországi irók egy Bogáthi Fazakas Miklóst jeles költőnek mondottak; de nem bizonyos: ezen történeti elbeszélő és tan- vagy más költeményes müvek alapján-e? Toldi F. a magyar Irodalomtörténet megalkotója az előbbi második és harmadik pont alatt emlitett költeményes müveket több hasonlókkal együtt a rímes krónikák közé sorozza s a többiekről és Bogáthi második pont alatti müvéről azt mondja, hogy az egy Cserényi Persa fejedelmek historiája czimü 1588-ban irt elbeszélésén kivül, egyben sincs költői érzés és előadás. [2])

Kedvezőbben itéli meg a harmadik pont alattit. „A Mátyás krónikáját — ugymond ő — Görcsöni Ambrus kezdette meg 1567. eljött Bécsnek Mátyás király által bevételeig I—IV. részben. Itt Bogáthi folytatta a nagy király haláláig az V-ik részben, átmegy a Jagellókra, I. Jánosra és I. Ferdinándra s végre II. János (Zsigmond) dolgait beszéli el, ugy, hogy az egész, mely eredetileg csak Mátyás királyt vette tárgyaul s őt akarta megörökitni, egy összes király-krónika lett, de a melyben mégis a legtöbb tér a három Hunyadinak jutott. Mindkét dolgozó — irja Toldi — mint többi társaik is, szorosan historiai rendet és előadást követ, ugy, hogy nem mindennapi érdekessége a nagyobb kiterjedésü münek a nemzeti fölfogás szigorában van. Az első, második és ötödik ugynevezett tanköltemény-ről, miket Toldy világi elbeszéléseknek jellemez, csak azt jegyzi meg, hogy a mig némely akkori magyar irók feslett erkölcsü nők története elbeszélésével kivánnak oktatni, Bogáthi Miklós

[1]) **Magyar Nemzeti Muzeumban.**
[2]) **A Magyar Költészet Történelme. 1867. II. kiadás, I. köt. 163. l.**

a női különbféle erények képeit állitja fel a női szemérem és alázatosság ajánlására. [1])

Összevéve azokat, a miket Bogáthi F. Miklós költői verseléseiből látánk s a mint azokról Toldy itél: ugy győződöm meg, hogy ha őt fogadjuk el az annyiak által annyiszor emlegetett költő Bogáthinak, csak ezek alapján őt kora kitűnő költőjének mondani nem lehet. A mult századról Bogáthi Miklós felől ránk szállott csaknem irodalmi közvélemény ezen második része tehát, az eddig ismeretes s általam is jellemzett müvekben elegendő alapot nem talál. Másképen itél azonban Bogáthi F. Miklósról — mert a miket Péchy Simonról ir, rá is vonatkoznak — a nagy tudományu Lugosy József a Jancsó-féle gyüjteménynyel a magyar tudom. Akadémia birtokába jutott egy, a XVI-ik század végén s a XVII. elején keletkezett nagy ívrétü magyar Codexről irt rendkivül tanuságos tanulmányában, a mely szerinte az erdélyi Szombatosok Hymnariumát foglalja magában, valamint Toldy Ferencz is emlitett müve azon részében, hol a XVI-ik századi magyar egyházi ének-költőkről szól. Az itéletek ezen különbsége azonban oly nagy momentumot képez Bogáthi felőli eddigi ismereteinkben, hogy annak kifejtése egy külön czikknek teheti — ugy hiszem — nem érdektelen tárgyát.

JAKAB ELEK.

---

[1]) Toldy előbbi müvében.

A FRANCZIA REFORMÁLT EGYHÁZ JELEN ÁLLAPOTA *)

A külföldi olvasó nehezen foghatná föl a franczia református egyházban az utóbbi nehány év alatt oly szenvedélyesen vitatott kérdéseket, ezen egyház szervezetének és törvényeinek némi előleges ismerete nélkül. Hogy ezekről bizonyos fogalmat tudjunk adni, a multba kell visszamennünk és annak tényeit kell röviden összefoglalnunk. Ez jelen czikkünk czélja.

Az 1852-ik évig a franczia református egyház csupán a tizedik év (1802) germinali törvényeire támaszkodott. Az első consul, a ki már épen I. Napoleonná volt leendő, 1801-ben a kath. egyházzal kötött concordatumot aláirván, a germinali törvénynyel a reformált egyház szervezetét kivánta megállitani. E concordatumot teljessé tette akkor, midőn a katholikus és protestáns egyházaknak az államhoz való viszonyát szorosan meghatározta. Ezen okmányok magukon viselik azon ember tiszta, de feltünően parancsoló, mondhatni zsarnok szellemét, a ki független főségre törekedett, s a ki ép oly készségesen szerette volna az egyház fejéül kikiáltatni, mint a hogy magát a hadsereg fővezérének proclamálta. Az önálló, független egyház eszméje nem fért össze az ő autocrat szellemével. S természetesen a germinali törvény nem egészen tökéletes; de a protestansok oly kevéssé voltak hozzá szokva ahoz, hogy velök, mint polgárokkal bánjanak, hogy ily alakban is hálával fogadták. Csak később a miveltség előhaladásával és a társadalmi állapotok javulásával vették észre a nekik adott szervezet hiányait, de ekkor igenis érezték a germinali törvényben involvált hátrányokat. A megszoritások azonban korántsem voltak oly komolyak, mint az orthodoxok pártszellemtől vezetve állitották.

A franczia prot. egyháznak a germinali törvény alapján történt szervezete igen egyszerü. E szerint vannak consistoriumaik és vidéki synodusaik. Minden 6000 protestánsra esik

*) A kiválóan érdekes czikket az újévben megindult „Modern Review“ czimű szabad irányu jeles angol folyóiratból vettük át a szerkesztő szives engedélyével.

egy consistorium, és öt consistorium együtt alkot egy kerületi zsinatot (Arrondissement Synodal). Ez a két testület intézi az egyház ügyeit, de minden fontosabb határozathoz a kormány helybenhagyása kivántatik. Semmi hitczikkelyt, vagy fegyelmi határozatot a kormány helybenhagyása nélkül kihirdetni nem lehet, a lelkészt is hivatalától megfosztani csak ennek áll hatalmában. Ez természetes következménye azon ténynek, hogy az egyház egy concordatum eredménye. Az egyház és állam egyesülése világosan és szükségképen magával hozza az állam ellenőrzési jogát. Az állam ellenörzése ellen az egyház mintegy negyed évszázig nem is tett semmi kifogást. Az egyes hitközségek békében éltek egymással és a protestantismus szellemétől elválaszthatlan irány különbségeket atyafiságos indulattal megtürték, mialatt az evangelium terjesztésében közös erővel fáradoztak. Egyenetlenségek nem fordultak elő, mert mindenik inkább az érintkező, mint az elválasztó pontokat kereste és hangsulyozta.

Minden jól ment egészen az ugynevezett újra ébredés (Reveil) feltüntéig. E vallási mozgalom 30 körül keletkezett; legalább ezen időtájt kezdett figyelmet kelteni és ama körülményeket felidézni, melyek történetünkben oly mély nyomokat hagytak hátra. E mozgalom külföldi eredetü levén, arról itéletet mondani kissé nehéz. Sok jót hozott kétségtelenül, de egyszersmind sok roszat is. Jót, a mennyiben a vallási tárgyak iránt felkeltette a figyelmet s felrázta az addigi egyhangu életben közönyössé lett szellemeket és merész állitásaival felébresztette a kritikai tanulmányok iránti vágyat. De ártott szükkeblüségével, a biblia magyarázatban való kíméletlen eljárásával, tulzó theoriáival és gyakran igenis kicsinyes szellemével. Ez időtől kezdve az egyházak és consistoriumok addig élvezett békéje meg lett zavarva s a tani különbségek hovatovább mindinkább kifejlődvén, jó előre jelezték a bekövetkező krisist. Némely lelkészek, kik a revival legszélsőbb tanait ölelték át, annyira mentek, hogy jogosnak állitották müködésökben az egyház akaratját tekintetbe nem venni. Ez rendetlenség, anarchia volt, melyben az államnak közbe kellett hogy lépjék a germinali törvény tiszteletben tartásáért, miután az egyezmény mindkét félre nézve egyaránt kötelező. Még mielőtt a harcz nagyobb mérvet öltött volna egy szabadelvü lelkész igy nyilatkozott: „Mi, ha a szükség ugy kivánja, tu-

dunk müködni a consistoriumok nélkül is, és ha kihínak, ellenük is!“ Mindazonáltal leszámitva az olykor-olykor felmerülő kisebb egyenetlenségeket a franczia egyház két pártja közt a juliusi monarchia alatt meglehetős egyetértés uralkodott. Volt köztük egység, mely mindkettőt ugyanazon határok közt tartotta, egység, melyet az odium theologicum sem tudott ekkor megtörni. Mikor az 1848-iki forradalom kiütött, a protestansok, lelkészek és világiak, korántsem voltak annyira megoszolva, mint némely szembetünő, de nem elég pontos adatokból vélni lehetne. A köztársaság kimondása a protestánsok közt nagy aggodalmat, mondhatni félelmet okozott. Igaz, hogy az uj politikai eszmék a protestáns nagy többség politikai eszméi is voltak, de az egyház és állam elkülönitésének kérdése nyomulván előtérbe, a protestánsok belátták, hogy e tekintetben egyesült erővel kell működniök.

Következőleg Párisban 1848. sept. 10. egy egyetemes zsinatra gyültek össze. De e zsinat nem volt egészen szabályszerü, miután a germinali törvény csakis „vidéki zsinatot“ ismer el törvényesnek. Az egyes gyülekezetekből nagy számmal jelentek meg képviselők, és köztük testvéries érzés uralkodott. Mindazáltal lehetetlen volt e gyülésnek ugy folynia le, hogy a naponta mind feltünőbbé váló hitnézeti eltérések ne nyilvánuljanak. A tisztán egyházi kérdésekben megegyeztek; hanem a dogmai alapon, a hitvalláson, melyet a La Rochelle méltán elévült, régi hitrendszere helyébe akartak állitni, mint mindig, ugy most is fenakadtak. Mint hátrább meglátjuk, ez okozta az 1872-iki heves összeütközést, és ez lesz okozója továbbra is minden harcznak az állammal egyesült egyházakban.

III. Napoleon államcsinye után, a franczia reformált egyház szervezetében uj módositás tétetett. A germinali törvénynek az egyetemes zsinat mellőzésénél sokkal nagyobb hiánya volt, hogy az egyes egyházakban kebli consistoriumokról nem gondoskodott. Ezért az 1848-iki törvénytelen zsinat egy az azt képviselő testület létrehozását inditványozta, mely ügyeit a consistorium ellenörzése alatt intézze. A germinali törvény a consistoriumi tagokra nézve ugy intézkedett, hogy a legtöbb adót fizetők legyenek egyháztanácsosok. Az 1848-iki zsinat azt kivánta, hogy az egyháztanácsosokat válasszák, választó joggal birván minden 25 éves protestáns egyháztag. Ez inditványt a törvényhozó testület 1852-ben lényegileg elfogadta.

Az 1852. márt. 26-iki törvény, mely a protestáns — reformált és lutheránus — isteni tiszteletet ujra szervezte, a választási jogot 30 évhez és az illető egyházmegyében két évi lakáshoz köti. Az uj törvény, mely a germinali törvény teljessé tétele, a szervezetet igy állitja meg: 1. Presbyterium, mely a hitközségi közigazgatást intézi és a consistorium alatt áll; 2. Consistorium a germinali törvény alapján alkotva. 3. Vidéki zsinatok az 1802-i szervezettel. 4. Központi tanács, az egyetemes zsinat helyébe, melyről sem a 1852-iki, sem az 1802-iki törvény nem tesz emlitést; a központi tanács a consistoriumok és állam elismert közvetitője. Ezzel a szervezettel élt az utóbbi 28 év alatt a franczia reformált egyház. Készséggel elismerjük, hogy e constitutióval egy nagy lépés tétetett előre, és hogy az egyháznak oka volt örvendeni annak. Kétségtelenül sokkal logikusabb lesz vala, ha a központi tanács helyett egyetemes zsinat állittatik föl. De a Nápoleonok zsarnokok voltak, és a régi zsinat visszaállitását, mint a mely vallási ügyekben a legfőbb alkotmányozó testület lett volna, saját önkényes hatalmuk mellett nem nézték volna jó szemmel. Igaz, hogy a zsinat határozatai az állam helybenhagyása nélkül nem tekintettek volna érvényeseknek, és igy a zsinat alkotmányozó hatalma nem lesz vala egyéb fictiónál. De hogyha az állam a szentesitést a határozatoktól megvonja, bizonyára nagy izgalmakat idézett volna elé, és a Nápoleonok az eszmékért való heveskedést nem szivelték. Legegyszerübb volt azért az egyetemes zsinatot egészen elnyomni. A mi a vidéki zsinatokat illeti, bátran kimondhatjuk, hogy azok csak névleg léteztek, mert az egyházi ügyeket mind a presbyterium, a consistorium és a központi tanács intézték és pedig erélyesen, jó eredménynyel. Az orthodoxok most is makacsul követelik az egyetemes zsinat felállitását inditva részben az által, hogy a választó kerületeket ők határolták ki s a többség felől biztosak, mert népes szabadelvü hitközségeket jelentéktelen orthodox hitközségekkel egy választó kerületbe osztva (választó kerület Francziaországban van 20; Algeriában 1) be, s mindeniknek egyenlő képviseleti jogot adva, a liberalisok hangja csaknem egészen elveszne az egyetemes zsinaton.

Az 1848-i zsinaton heves vita támadt egy hitvallás megállitása felett. 1850 óta a szakadás a franczia reformált egyház két iránya közt folyvást növekedett. A strassburgi Re-

vue de Theologie a theologiai tudomány leguehezebb problemáira nagy világosságot vetett. Éles és kérlelhetlen logikával egyik rendszert a másik után törte össze és annyira, hogy egészszé alkotni többé lehetetlen volt. Történeti kérdésekben le a dolog mélyéig hatolt vizsgálódásával. De a mint az élő viznek, az igazságnak utat nyitott, sok illusiot söpört el, sok balhiedelmet semmisitett meg. Ezért a traditio barátai hovatovább ingerültebbek lettek, siránkozva panaszkodván, hogy Istenüket elvették tőlük, és nem tudják, hová tették. Külsőségekre alapitott hitök nem állotta a kritikát. A tudományos szellem a folyóiratokból és könyvekből átment a szószékbe. Némely kitünő ékesszólással, erős meggyőződéssel és éles elmével biró lelkészek a kritika eredményeit gyönyörü egyházi beszédekben mutatták fel. Még csak ez hiányzott, hogy a pohár csordultig megteljék. Az orthodoxia addig megelégedett panasszal, kitörés és fenyegetőzéssel. A lelkész-gyülések, melyek évenként Párisban szoktak történni, az orthodoxok és liberalisokra nézve közös találkozási hely voltak, s rendesen szép számmal jelentek meg mindkét részről. Élénk és heves viták folytak itt igen gyakran, de azért mindkét párt évről évre megjelent e gyüléseken.

Azonban csaknem váratlanúl egy botrányos eset jött közbe. A párisi Consistorium, az orthodox reactio központja, a hires Guizot befolyása alatt — a ki minden nagy tehetségei mellett is sok roszat okozott a reformált egyháznak, — az ifjabb Coquerel Athanase-t Paschoud M. melletti segédi állasától felfüggesztette. Ez eljárás hirét megbotránkozással fogadta az egész Francziaország, sőt a külföld is. Ezzel az orthodox és liberalis párt közti küzdelem élet-halál tusává fejlődött. A liberalisok szerencsétlenségükre nem voltak oly előrevigyázók, mint az orthodoxok, kik hallgatag a legmagasabb és legjövedelmezőbb egyházi állásokat biztositották maguknak. A császárság utolsó éveiben az orthodoxok mindent elkövettek, hogy a kormányt megszoritó lépésekre birják a liberalisok ellen, a kik szabadság és függetlenség érzetüknél fogva a magas körökben nem nagy kedveltségnek örvendettek. Az orthodox vezérek a titkos szervezés munkáját bevégezve mind nyomatékosabban követelték az egyetemes zsinatot, mert biztosak voltak a többség felől, ha összeirási tervüket elfogadják. De minden ismételt kisérleteik daczára a császárság és tanácsadói süketek maradtak kéréseik előtt. Ha a császári hatalom tovább fenmarad,

valjon az orthodoxok megnyerték volna-e, mit ohajtottak? Meglehet. Legalább közülök sokan ugy hitték. A kik igy vélekedtek, jól kellett hogy ismerték legyen a kormány hivatalok hátsó lépcsőit és az államfő helyesen számitva egy orthodox majoritással biró zsinat despoticus intézkedéseire, lehet hogy oly valamit talált volna abban, mi az ő saját érdekeinek fogna szolgálni és a császári politikával összhangban leend.

Kiütött az 1870-i esztelen háború s a császárság vérpatak és szégyen közt elesett. E rettenetes év alatt a reformált egyház feledte viszálkodásait s csak a hazára gondolt. A liberalis és orthodox szivét ugyanaz a hazafiui lelkesedés, ugyanaz az önfeláldozó érzés, ugyanaz a fájdalom járta át; minden szív együtt dobbant. De mikor a veszély elmult és a béke megköttetett, a vallási és egyházi különbségek sokkal feltünőbben nyilvánultak, mint valaha. Az orthodoxok ráestek a köztársasági kormányra, hogy engedje meg egy egyetemes zsinat tartását. Végre némi késedelmezés után Thiers, a köztársaság akkori elnöke, 1871. novemb. 29-én aláјegyezte az egyetemes zsinatot összehivó határozatot, és egy kormányi körrendelet 1872. junius 6-ára tüzte ki megtartását. Bátran feltehetjük, hogyha Thiers olvashatott volna a jövőben és előre láthatta volna, hogy a későbbi köztársasági kormánynak mennyire meggyüjti ezzel a baját, ugyanazt a választ adja ő a zsinattartást követelőknek, mely nem régen hasonló kérésre adatott: „Midőn mindannyian megegyeznek a zsinattartás kérdésében, a kormány kész lesz azt megadni."

A kitüzött napon a zsinat tagjai, papok és világiak együttvéve 108. Párisba a Saint-Esprit templomba gyültek össze. Bárminképen itéljünk e gyülésről, lehetetlen megtagadni nagy jelentőségét, az emelkedett hangot és vallási buzgóságot, mely a felmerült vitákban jellemezte. A franczia protestansok legjelesebb képviselőiket küldötték ez ünnepélyes tanácskozásokra. Még a gyülés vége előtt beszéd tárgya volt, hogyha az orthodoxia felülmulja számban a liberalismust, de tudományban, a felelősség érzetében és a vitás kérdések alapos tárgyalásában a liberalismus áll felül az orthodoxián, mely nézetet a zsinati jegyzőkönyvek teljesen megerősítnek.

Nincs szándékunkban a zsinatnak mind a harmincz üléséről tudósítást adni. De annyit röviden mondhatunk, hogy az egész dolog a harmadik ülés kezdetén eléterjesztett hitvallás

feletti vitában összpontosult. Ez volt a kényes pont, mert az orthodoxok azt hitték, hogy a credo, melyet ők az egyház törvényes hitvallásának akartak nyilvánitatni, a semmiféle credonak aláirni nem akaró liberalisokat az egyházból kiűzendi. Ezen hitvallás a következő két pontot foglalja magában:

„Az egyház legfőbb tekintélynek a szentirást ismeri el.“

„Az idvességet a Jézus Krisztusban, az Isten egyetlen fiában való hit által hiszi megnyerhetőnek, a ki bűneinkért meghólt és megigazulásunkért feltámadott.“

Ha ez okmányt a vallásos érzés kifejezésének tekintjük, nagyon is gyarlónak kell mondanunk. Isten, szent lélek stb. abban nem is említetnek. Az tényleg semmi egyéb, mint fegyver a harczra. E tárgyat tiz ülésen keresztül vitatták. A legékesszólóbb férfiak emelték föl szavukat, hogy az orthodox pártot meggyőzzék ezen hitvallás kötelező erejüvé tételének szükségtelenségéről és veszélyességéről. Mind hiába. Az orthodoxok már rég készültek erre. Szónokaik közül többen még azt hangoztatták, hogy a két irány teljesen váljék el; mindazonáltal tartozkodtak a liberalisoknak az egyházból való kizáratását követelni. Végre a tizenharmadik ülésben junius 20-án csütörtök napon ezen hitvallás 61 szavazattal 45 ellenében keresztülvitetett, szavazván 106. Két tag, egy liberalis és egy orthodox távol volt. E zsinatnak még azon intézkedése érdemel emlitést, hogy a választási képességet a kort illetőleg a germinali törvényben és az 1852. márt. 26-i Décret-Loi-ban meghatározott 30 év helyett 25-ben állapitja meg. A gyülés julius 10-én ért véget és a két párt a helyett, hogy közeledett volna egymáshoz, inkább eltávolodott. Ettől fogva egyesülésről szó sem lehetett.

A hitvallásnak szavazattöbbséggel elfogadása még nem volt minden. Világos, hogy az orthodox párt nem azért készitette azt a hitvallást, hogy a zsinat elfogadván, platonicus gyönyört találjon e tényben. Czélzatosság vezette a pártot; ismételten kijelentették ugyan, hogy ők nem akarják azt senkire ráerőszakolni, de a következmény eléggé megmutatta, hogy épen ez volt a czéljok. Azonban még hátra volt egy körülmény. A concordatum gondoskodik arról, hogy a reformált, valamint a katholikus egyházban egy hittétel, vagy egy fegyelmi törvény sem hirdethető ki, mig az állam ahoz beleegyezését nem adja. S hogy a hitvallás törvényes jelleget ölthessen, az

államtanács helybenhagyó beléegyezését kellett megnyerni. Thiers elnöksége alatt azonban ez irányban tett minden lépések eredménytelen maradt; de midőn a reactionarius politikai pártok coalitioja Thiers-t megbuktatta, ama vezérférfiak, kik 1873. márt. 24-én jutottak hatalomra, több figyelemben részesitették a vallási reactio képviselőit. De a győzelmet küzdelem nélkül megnyerni nem lehetett. Hogy rövid legyek, 1874. febr. 28-án, az államtanács beléegyezését adta a zsinat által elfogadott hitvallás közzétételére. Érdekes, hogy az államtanács minő nyelvet használt: „Est autorisée la publication de la déclaration de foi votée par le Synode Général . . · etc.“ Az államtanács tehát, midőn a hitvallás közzétételét engedélyezte, azt semminemü értelemben vagy mértékben sem emelte törvénynyé, mely előtt minden franczia protestansnak meghajolni kelljen. Minden helyes gondolkozású embernek el kell ismerni, hogy a tanács határozatának ez az egyedüli helyes, lehetséges és tisztességes magyarázata. Ezért ugy tetszett, hogy ez a közzététel a református egyház helyzetére nem fog befolyással lenni. Aztán, nem jelentették-e ki magok az orthodoxok, hogy hitvallásukat nem akarják senkire ráerőszakolni? s mindenek felett nem jelentette-e ki a vallásügyi minister, ki a zsinatot a köztársaság elnökének nevében összehivta, hogy e zsinat csakis tisztán tanácskozó, s következőleg törvényhozásba nem bocsátkozhatik, nem szabad bocsátkoznia.

Kétségtelenül igy kellett volna ennek lenni; de az események megmutatták, hogy a liberalisoknak politikai reactioval és reactionarius orthodox politikával van dolguk. Itt kezdődik egyike ama hosszú küzdelem sötét phasisainak, mely a franczia református egyházban ma is oly elkeseredetten foly. A következő öt év alatt a liberalisok, kik a franczia protestansoknak, ha nem több, de legalább fele részét teszik, minden órában az egyházból kizáratástól tarthattak. Az orthodoxia vezérei, kik a Thiers bukása után jött államférfiakkal igen jó lábon állottak, minden erejüket megfeszitették, hogy a hitvallás az összes franczia protestansokra különbség nélkül kötelezőnek mondassék ki.

E czélra az eszközöket nem kellett messze keresni. Az egyháztanácsok minden három évben ujra választatnak. A vallásügyi tárcza 1874-ben egy olyan ember kezében volt, kinek tudatlanságát csakis a legitimisták és klerikalisok ügyében ta-

nusitott buzgalma multa felül. Engedve az orthodox párt vezérszellemei tanácsainak és kéréseinek, az egyházmegyei választásokat három hónappal későbbre halasztotta és a választást a zsinat határozatai értelmében rendelte el. Az orthodoxok most már elérték czéljukat. A liberalisoknak meg kellett hajolni, vagy pedig az egyházat odahagyni. De minő nagy volt az orthodox párt meglepetése, látva, hogy a miniszter rendeleteit csaknem mindenütt a legnagyobb ellentállással fogadják. A liberalis hitközségek a zsinat szabványait tekintetbe sem véve, csaknem mindenütt a germinali törvény és az 1852-iki Decret-Loi rendeléseihez szigoruan ragaszkodva ejtették meg a választást. A minister azzal bosszulta meg magát, hogy e választásokat megsemmisitette.. De a liberalis consistoriumok ezt számba sem vették, sőt némely hitközségek a minister ellen az államtanácsnál panaszt emeltek. A dolgok maradtak *in statu quo.* S azon sajátságos helyzet állott be, hogy voltak egyháztanácsok, melyek nem birtak törvényes léttel, de a melyeknek tárgyalásai nagyobb részben törvényesek voltak; némely helyen ez az állapot ma is fenáll. Az orthodoxok aztán ugy látszik elhatározták a liberalis pártot kiéheztetni s következőleg mig az orthodox consistoriumoknak ujabb pénzösszegek adattak rendkivüli egyházi költségekre, a liberalisok nem kaptak semmit. Még ennél keményebb példákat is hozhatnánk fel az orthodox erőszakra. 1876-ban a politikai helyzet feszültsége némileg engedett. Egy szabadabb elvü férfi jutott a ministeri székbe. De még ez is azt rendelte el, hogy a kebli tanácsok három éves választásai a zsinat határozataival összhangzólag intéztessenek. A liberalis hitközségeket a minister igazságos eljárásáról és jóakaratáról biztositván, a szokatlanul uj és kedves hang azokat nagy mértékben lekötelezte. A vallásügyi minister nagy nyomatékossággal adott kifejezést azon kivánságának, hogy az egyházban a békét helyreállitva akarja látni; ezért a liberalisokat arra kérte, hogy a legközelebbi választásokon az elődje által kibocsátott rendelet szerint járjanak el. A kibékülés reményében a nagy többség ezen megnyugodott. Azonban némely consistoriumok nem voltak hajlandók e compromissumra és a zsinat törvényeit ignorálták. Ezek választásait a vallásügyi titkár semmiseknek és érvényteleneknek nyilvánitotta; s nehány zsinati választás is a liberalis hitközségekben megsemmisitetett azért, mert a hitvallásról való bizonyságtétel nem vétetett *komolyan* tekintetbe.

De az orthodox hitközségek választásai mind helyben hagyattak, habár ezek közül is igen sokban a megválasztottól semmi bizonyságtételt nem kivántak. Igy a minister igéretei, a liberalisoknak a kibékülés reményében tett engedményei mit sem eredményeztek. Az orthodox párt nem hagyott alább követeléseivel, s hogy az elnyomás művét befejezze, egy uj zsinatért zajongott. Dufaure-tól nem nyerhette meg; de az 1877. május 16-i politikai reactioval a győzelem reménye pillanatra ismét föléledt, hogy az 1877 végén bekövetkezett választásokkal, a Senatus ujra szervezésével és Grévy-nek elnökké választatásával ujra alá szálljon, mert ez alakulás az orthodox reactionariusok müködésének végre mégis határt szabott. Egy időre legalább feladták egy uj zsinat összehivásának eszméjét; s egy ujabb ténykörülmény, melyet meg fogunk említni, eléggé megmutatta nekik, hogy egy kivánságuk szerint való zsinattól most távolabb állanak, mint valaha.

A franczia reformált egyház jelen történetének e vázlatos rajzolásából, ugy hisszük, hogy a két párt állása és iránya elég tisztán áll az olvasó szemei előtt. Könnyü belátni, hogy mindenik pártot természeti hajlamai mily irányba vonzák ugy a politikát, mint a vallást illetőleg. Akár van inyére az orthodoxoknak akár nem, a lapok a politikai reactio szövetségeseihez számitják őket; s azok a férfiak, kik az államtanácsban a protestans orthodoxia képét viselik, csaknem mindig ellenzéki állást foglalnak el a republicanusokkal szemben. Az orthodoxok azon mértékben birták a kormány bizalmát, vagy veszitették el a mint a reactionarius vagy szabadelvü párt jutott kormányra. Ha a vallásügyi minister conservative volt, kérkedve hordták fen fejüket, — ha pedig liberalis, megalázodva hallgattak. Jelenleg oly férfi ül a ministeri székben, ki komolyan törekszik a liberalis eszmék megvalósitására. Következőleg mostanában keveset hallunk az orthodox táborról. Most semmi hang a liberalisoknak az egyházból való kiüzéséről. Ellenkezőleg az orthodoxia békéltető hangon beszél. Most maga kéri, hogy az oly kérdések, melyek surlódást vagy szakadást idéznének elő, mellőztessenek. A liberalisok sem kivánnak többet. De ki idézte elő a viszályt? A liberalismus barátjai nem ellenzik az egyházszervezet gyakorlati javitását, a zsinat szabályszerü összehivása ellen sem volt tényleg semmi kifogásuk, csak azt kivánják, hogy a zsinat müködésében az egyháznak csak fegyelmi ügyeire terjeszkedjék ki, a dogmait mellőzve. Nem isme-

rik el, hogy a zsinatnak joga lenne a protestans hitet kötelező tételekbe foglalni. S mert a zsinati többséget képviselő párt képtelenséget kiván, midőn egy hitvallást mindenkire kötelezővé akar tétetni, a jelenlegi kormány, melynek republicanus nézetei mind nyilvánvalóbbak lesznek, ugy hiszszük, nem fogja a zsinattartást megengedni. A kormány ilyetén elhatározására mutat az a tény, hogy a franczia reformált hitközségeknek az 1852. márcz. 26-i törvény által teremtett központi tanácsát ép most szervezte ujra. A tagok száma, mely azon törvény szerint tizenötöt kell hogy tegyen, halál és lemondás következtében felényinél kevesebbre apadt le. Egy a mult jul. 3-i határozattal a létszám kiegészitetett, a minister nevezvén ki a tagokat. De határozott igéretet tett arra nézve, hogy rövid időn egy törvényjavaslatot fog a ház elé terjeszteni, mely a kinevezést az egyház képviselő testületeire ruházza.

A zsinat barátai fenhéjázó eljárásaikkal megölték a zsinatot. Az orthodoxok most kezdik valóban a helyzet mivoltát felfogni és a zsinatért nem zaklatnak; jelenleg törvénytelen jellegü gyülések tartására szoritkoznak csupán, mi ellen a liberalis pártnak kifogása nem lehet. A liberalisok nem bánják, ha az orthodoxok mind gyüléseznek is, hogy saját idvességükre confessiokat alkossanak, de tudva azt, hogy nekünk teljesen törvényes szervezetünk van, bizonyára ennél valami okosabb dolgot müvelhetnének. Mindaddig mig az egyház törvényes alapja a concordatumon nyugszik, az állam a szabályzó hatalom s annak van jogában és kötelességében az egyik sectának a másik által való elnyomatását megakadályozni. A mostani ministerium müködése biztositékot nyujt afelől, hogy a köztársasági kormány ezen felelősség elől kitérni nem akar. S nem tud-e a két párt egymással egyetértésben élni és egy akarattal működni ama protestáns érzelmek és elvek terjesztésében, melyeket Francziaország ismét kedvezőleg fogad? A kérdés most egészen más alakban jelentkezik, mint két vagy három évvel ezelőtt. Akkor a reactionarius politikusoktól támogatott párt előre tombolt örömében, hogy mint fogja a másik pártot leverni, vagy pedig az egyházból kiüzni. A dolgok akkori állásában ép e sorok irója a szétválás czélszerüségét sőt szükségességét hangsulyozta a sajtóban; de most a köztársaság a helyzet úrnője és az félreismerhetlen szavakban kimondotta: „Önöknek egyenlő jogaik vannak; én nem fogom megengedni, hogy egyik párt a mási-

kat elnyomja.“ E nyilatkozat tökéletesen kielégiti a liberalisok kivánságait. Most hogy a vallási dolgokban a szabadság és férfias önbecsülés védve vannak minden erőszakos megtámadás ellen, könnyü lesz kölcsönös egyetértésre jőni és együttesen munkálni, ha mindnyájan tiszta és nemes szándékkal akarjuk. Több körülmény arra mutat, hogy e nézetet már az orthodox párt egy nagy része is osztja, belátván ama hamis politika továbbüzésének veszélyét, melybe némely vezéreik pártszelleme vitte belé. A nehány nap mulva tartandó törvénytelen zsinathoz több oldalról feliratokat intéztek, kérve, hogy tanácskozásai kibékülésre és egyesség létrehozására irányulnának. *) A liberalis párt nagy örömmel szemlélné a reformált egyház egységét; az az elszakadást mindig oly lépésnek tekintette, melyhez csakis a legutolsó esetben kell folyamodni. Természetes, hogy a világiak legnagyobb része a szakadásnak mindig ellene volt. A legkitünőbb jellemü és legtanultabb férfiak ugy az orthodoxok, mint a liberalisok közt mindig azt hangsulyozták, hogy a protestánsoknak együttesen, karöltve kell munkálniok, ha erős egyházat akarnak. A protestans közönséget ez életkérdésre ujabb és ujabb czikkek tették figyelmessé. Ezek közül egy, mely a napokban jelent meg, különösen érdekes. Névtelenül levén közölve, valószinüleg orthodox iró müve, de igaz keresztény szelleme a legmelegebben ajánlja.

A szerző többek közt inditványozza:

1. „Az egyes hitközségek függetlenségét és testvéri egyesülését. 2. egy központi épület emelését Párisban, hol a két párt szabadon vitatkozhassék a protestantismus vallási és erkölcsi nagy érdekeiről. Protestans ügyvitelek és társulatok csoportositandók lennének. Ez épület az ugynevezett Reformatio háza (Maison de la Reformation) lenne. Az öszszes franczia protestansok közadakozásából alapitva, az ők tulajdonukat képezné. Egy tágas terem rendeztetnék be felolvasásokra, vallási társulatok gyülései s általán minden olyan szolgálat vagy ünnepély tartására, mely a protestans szellem előhaladását és fejlődését czélozná. Külön teremről lenne gondoskodva egy protestans, különösen a franczia protestans könyvtár számára, mely ott aztán méltó otthont találna; s továbbá külön olvasó és társalgó termekről, melyek a franczia

*) Mióta e sorok irattak a törvénytelen zsinat már megtartatott; sajnos hogy a kérésnek a zsinat pártszellemével nem felelt meg.

protestansoknak, vagy a külföldi protestans vendégeknek, kik időnként Párisba jőnek, testvéries találkozási helyül szolgálnának.

Ez inditványokat melegen karolta fel egy mind Francziaországban, mind külföldön jól ismert liberalis protestans férfi, a kitünő tudós Read Károly, a franczia protestantismus történelmi könyvtárának megalapítója és a központi tanács egyik teremtője. Ő aláirást is nyitott az inditványozott épületre, melynek Concordium Protestant Français nevet kiván adatni. A jövő meg fogja mutatni, hogy a franczia reformált egyház hivei elég bölcsek-e ily tanácsokra figyelni és azok szerint járni el. Reméljük és hisszük, hogy azok lesznek; reméljük annál inkább, mert ily tanácsok egyidejüleg több oldalról adattak.

Igy a franczia reformált egyházban duló nagy vihar, mely azt az utóbbi időkben kiméletlenül ide s tova hányta, vetette, lecsendesült. És hogy teljes csönd és nyugalom álljon be, melyet a vallási gondolat különböző iránymenetei se zavarjanak meg, arra nézve semmi egyéb nem szükséges, minthogy a párisi consistorium az igazság és a tisztességes eljárás utjára térjen vissza. Tényleg ez a testület szitotta az egyenetlenség tüzét, ez akarta mindenek felett a liberalisoknak az egyházból való kiüzetését; elvette tőlük isteni tisztelet helyeiket, megfosztotta lelkészeiktől és választási jogaiktól. Hogy ha visszaadja a mit elvett, és vissza kell adnia, ha saját jó akaratából nem, kényszeritve — a teljes kibékülés be fog következni. Igy a reformált egyház szép jövőnek nézhet elébe. A körülmények soha sem voltak kedvezőbbek iránta, mint a jelen pillanatban. A komoly gondolatot, mely hazánkból a császárság éveiben számüzve lenni látszott, ma már tisztelik. A népszerü csodák durva babonái és az ultramontanok fanatikus katholicismusa ellen pedig egy erős reactió van keletkezőben. Némely megyékben már több eset fordult elé, hogy katholikus papok a protestáns vallásra tértek és hiveik együttesen követték. A nép nem idegen a protestáns isteni tisztelettől. S mindenek felett a protestáns gondolkozással rokonszenveznek a kor gondolkozói, vizsgálódó szellemei, az igazság felkent barátai közül többen. A protestáns gondolatnak ezek közt kell természetes szövetségeseit keresni, ezekhez kell intézni tanitását és igehirdetését.

Hogyha Párisban az „Oratoire“ és „St. Esprit“ s más templomok szószékei megnyittatnak oly szónokoknak, mint Fontanés, Dide és Viguié, az üres templomok figyelmes hallgatókkal fognak megtelni, kik élvezni fogják az egészséges és éltető táplálékot, mely vallásos természetök szükségeit elégiti ki. Akkor a protestantismus Párizsban el fogja foglalni az őt megillető magas helyet, melyre szelleménél fogva jogositva van. A jelenlegi párizsi papok, kettő vagy három kivételével, egyátalán nem felelnek meg a jelenkori prédikálás követelményeinek, különösen közönségeiket tekintve. Tartalom, forma, előadás egyik sem kielégitő; kevés gondolat, rosz styl, és semmi szónokiasság. Innen van, hogy a mivelt közönség ha a párizsi hivatalos templomokba megy isteni tiszteletre, a protestáns prédikálást épen oly laposnak, unalmasnak és haszonnélkülinek találja, mint a katholikust. A franczia protestantismus valóban elsőrendű szónokokkal bir; de Páris hivatalos szószékei el vannak zárva előlük. A nyomorult pártérdek elhallgatta ama hangokat, melyek leghathatósabban hirdetnék az isteni igazságot. S mig ez a politika uralkodik, a liberalis keresztény vallás Párizsban nem fog tért nyerhetni.

Összevonva a fennebbieket: A franczia reformált egyházat alkotó két párt több évi heves küzdelem után hallgatólagosan fegyvernyugvást kötött és ugy látszik közel van a béke formális aláirásához. Az orthodoxok bár félénken, de közelednek; a liberalisok kissé bizalmatlanok, mert nem akarnak még egyszer megcsalatni, mindazonáltal készek békejobbat nyujtani abban a tudatban, hogy a béke és szövetség kötés aláirásakor a köztársasági kormány elnököl, melynek elhatározott szándéka az egyensulyt fentartani.

Hogy a franczia reformált egyház jelen helyzetének fennebbi rajza teljes legyen, nem hagyhatjuk emlités nélkül a strasburgi theologiai fakultásnak két év előtt Párizsba történt áthelyezését. Strasburgban vegyes facultás volt, melyen a franczia lutheranus egyház lelkészei mind, és a reformált egyházéinak legnagyobb része képeztetett. Az 1870-iki háború s Elzász és Lotharingia elvesztése után szükségessé vált a lutheranus egyház lelkészeinek neveltetéséről gondoskodni. Természetesen az elzaszi facultásnak Francziaországban ujra felállitása inditványoztatott. De a volt a kérdés: hol? Először Párizst nézték ki, de csaknem hat év alatt ez irányban sem-

mit sem tettek; a kormány mind ellenkezőt akart és késlekedett valamely tervvel előállani. E miatt a lutheranus egyház érdekei mindinkább szenvedtek. Végre 1877. márt. 27-én a közoktatásügyi minister, Waddington, megnyerte a köztársaság elnökének aláirását a strasburgi vegyes theol. fakultást Párizsba áthelyező határozatra, a montaubani fakultás érintetlen hagyatván. Nagy vólt az orthodoxok boszusága, midőn értesültek, hogy e fakultás vegyes lesz, s hogy épen mint a strasburgi, reformált lelkészeket is nevel. Ők azt kivánták, hogy az csak a lutheranusok számára állittassék. Kétségtelen, hogy a montaubani fakultás, melyen a tanárok egy kivételével, mind orthodoxok, fontosságából veszteni fog. A párt ekkor azzal vigasztalta magát, hogy a párizsi fakultásra közülök neveznek ki tanárokat. Azonban ebbeli reményük csakhamar füstbe ment. Nagyon le lettek hangolva, midőn az 1879. ápr. 19-iki hivatalos lapban olvasták azon két tanár nevét, kikre a kormány a Strasburgban szolgált két tanárral a reformált tanulók theologiai nevelését bizta. Lapjaikban keserves panaszhangokban törtek ki, sőt állitólag az államtanácshoz akartak fellebbezni ezen két kinevezés megsemmisitéseért. Nincs tudomásunk arról, hogy e fellebbezési szándékkal felhagytak-e vagy nem, hanem annyi bizonyos, hogy az államtanácsnál nem találnak kedvező fogadtatásra. A strasburgi fakultás Párizsban helyreállitva szép otthont talált az Arago Boulevardon a csillagdától nem messze. Az intézet ünnepélyes megnyitása mult évi november 7-én történt Ferry Gyula közoktatásügyi minister által, több kitünő tudós, iró és államférfi jelenlétében. A minister megnyitó beszédére a franczia protestantismus büszke lehet, mert legnagyobb elismeréssel adózott a protestáns elvek iránt; valóban gyönyör volt hallani amaz ékes hangokat, melyekben a reformátió a kormány egy tagjától oly nemes igazságszolgáltatásban részesült.

„Önök egy vegyes fakultás“ — mondotta a minister — mialatt azt értem, hogy önök itt a liberalismus és a türelmesség üde, egészséges légkörében fognak mozogni, és ez intézet küszöbét sohasem lépi át a felekezeties szellem, a féltékenység és üldözés szelleme, mely a vallásos lélek elferdülése s az evangelium kigunyolása.“ S miután az állam és egyház viszonyát a nevelésügyre nézve fejtegette, beszédét a következő szavakkal zárta be: „Mi módon jöhetne az állam önökkel ösz-

szeütközésbe? A protestántismus a szabadság első szülötte az ujabb kor történetében. A mi politikai evangeliumunk az önöké is; az 1789-iki forradalom, melynek logikai kifejlődése és szükségképi következménye a mi mostani köztársaságunk, részben önökért történt; az önök végleges felszabaditása onnan számitódik. Mi ennélfogva önökben egy barátságos hatalmat, egy szükségszerü szövetségest üdvözlünk, mely sem a szabadságnak, sem a köztársaságnak nem árthat. Önök számithatnak reánk, mint mi számitunk önökre, és biztosok lehetnek az iránt, hogy nálunk nemcsak igazságot, hanem mély rokonszenvet is találnak minden időben.“ [1])

E szavakat óriási taps követte. S valóban katholikus országban egy katholikus minister ajkáról nevezetes szavak ezek. A fakultás dekánja Lichtenberger beszélt Ferry után, meleg köszönetét fejezvén ki a kormány képviselője iránt. Záradékul az ékesszólás tanára Viguié olvasott fel „a reformatorok szónoklatáról.“ Viguié maga egyike a legkitünőbb egyházi szónokoknak; ékesszólásával a válogatott hallgatóság csodálatát és tapsait s magának a katholikus ministernek is legnagyobb elismerését érdemelte ki.

November hetedike dicső nap volt a franczia protestantismusra, az igazság és szabadságra nézve. Ettől fogva a komoly theologiai tanulmány számára szabad tér nyilt meg. S van okunk reményleni, hogy a párizsi fakultás nem fog tanulókban hiányt szenvedni. Ez óhajtandó is, mert a reformált egyház lelkészek hiányát érzi. Az 1872-iki zsinat sok fiatal embert riasztott el a papságtól, kik a theologiára akartak lépni, de más pályát választottak, hol legalább szabadok lehetnek s nem a formula szolgái. Nehány esztendő kell még ahoz, mig az egyház a rajta ejtett sebekből fölüdülhet. De a jövő a szabadság és lelkiismeret harczosaié, kiknek győzelme bizonyos.

CHARRUAUD DEZSŐ.

---

[1]) L. e beszédet bővebben mult füzetünk 415, 6. ll. Szerk.

A NYUGDIJINTÉZETEK KÜLFÖLDÖN.

A magyar néptanitók országos nyugdij- és gyám-intézete. Az unitárius közönségnél tervelt nyugdij- és segély-pénztár.

I.

Midőn nem rég e füzetekben az életbiztositás hivatásáról némelyeket elmondottam, e czikknek kivántam bevezetést nyujtani. A nyugdij-intézetügy az életbiztositás egy része. A valláskazönségünk által beinditott nyugdijintézet czélja lévén: „önhibájokon kivül, sors csapása, vagy életkoruk miatt munkaképtelenekké vált emberek és tanárok számára nyugdijt, valamint az elhalálozottak árváinak és özvegyeinek segedelmet nyujtani:“ mivelete nem egyéb, mint életbiztositás. A kitüzött czél egy részét az életbiztositó társaságok is mivelik: biztositanak az aggkorra bizonyos kitüzött korévvel kezdödő életjáradékot; biztositanak a családfő elhalásával megnyiló özvegy- és árvanyugdijt; de a néptanitói nyugdijintézetben, valamint vallásközönségünk nyugdijintézetében még egy harmadik combinatio is felvétetett, a közbeeső munkaképtelenné válás: ez az, mi a nyugdij-intézetek és életbiztositó-társaságok között határvonalt huz. A nyugdijintézetek fennállását ezen combinatió felvétele indokolja.

Az életbiztositó-társaságok megszabott dijért, mit halandósági táblázat alapján, a belépő koréve szerint fokozva fizettetnek, módot nyujtanak ugyan az aggkorra, az özvegyek és árvákra gondoskodni: azonban a nyugdijintézetek tovább mennek, számitásba veszik, hogy az illető munkaképtelenné válhatik, s nem csak hogy diját tovább nem fizetheti, de magának is segélyre van szüksége. A nyugdijintézetek ezen emberbaráti felfogása oly nemes, hogy a nyugdijintézetek fennállásának jogosultságát el kell ismernünk.

Az életbiztositásról elmondottak, a gondoskodó-intézetek ethikai és közgazdászati hivatása bövebb fejtegetésétől felmentenek. A munkaképtelenség combinatioba vétele mindazonáltal arra indit, hogy felhivjuk a figyelmet arra, hogy ezáltal a

nyugdijintézetek egy nagy missiot teljesitenek. Milliók élnek a társadalomban, kiknek keresetforrásuk munkájokban áll. A kézimunkásnak, iparosnak, azon szerencse jutott, hogy mig karját felbirja emelni, vagy mások által dolgoztatva, legalább mindennapiját megbirja keresni és kerestetni: de ott vannak a szellemi munkások, kiknek foglalkozása ép elmét, ép testet feltételez, kik a mig lelki és testi erővel rendelkeznek, magoknak és családjoknak bizonyos jólétet biztositnak, kik ha elbuknak, nem tünhetnek el nyom nélkül a társadalomból, mert némelyiket az állásában kivivott siker dicsősége még ott is üldözi: az ilyenekről gondoskodni, tüzte feladatául magának a nyugdijintézetek intézménye.

A nyugdijintézetek inkább a szellemi foglalkozások intézménye lévén, a társadalmat, a közigazgatást mélyen érdekli. De érdekli egyszersmind a pályatársakat, mert a mig az illető munkaképességgel rendelkezett, a közös pályának munkás tagja, az egyeseknek barátja volt; jött a sors csapása, s oly helyzetbe sodortatott, hogy segély nélkül vele a viszonyt tovább fenntartani nem lehet. Innen van, hogy a nyugdijintézeteket a foglalkozások kezdték s folytatják. S bár a járulék és járandóság kiszámitására mathematikai alappal nem birnak, az eszmét az élet-biztositásnak feladni nem akarják. Nem elég, hogy nyugdijt alapitanak, gyámosztályt is állitanak fel. A midőn pályatársaikat minden oldalról támogatni törekednek, támaszkodnak a testületi szellem élénk érzetére; s nem oknélkül, mert ebben sok erő rejlik.

II.

A nyugdij-intézetek hasznossága és fontossága elismert tény, de azért formája maig sincs megállapitva. Az első nyugdij-intézet a XVII-ik század végén Angliában keletkezett, az első a lelkész-özvegyek, a második pár év mulva özvegyek és árvák részére. Ezek voltak az életbiztositás uttörői. Keletkezett 1706-ban az első életbiztositó-társaság, mely nem volt egyéb, mint az özvegyek és árvákra gondoskodás eszméjének a foglalkozás keretéből nyilt s mindenki által igénybe vehető egylet keretébe való átvitele.

Azonban itt a munkaképtelennéválás combinatióba nem jött. A tovább fejlett életbiztositás gyakorlata azon tételt állitotta fel, hogy a gondoskodás jobban végrehajtatik tőke, mint évi

járadék biztositás által. Azonban, hogy a nőnek és gyereknek, valamint az aggnak, czélarányosabb az évjáradék mint a tőke, a nagy közönség e gondolatát feladni nem kivánta; s az életbiztositás előállitása mellett is, fennmaradt a nyugdijintézetek szükségérzete.

Angliában a XVII-ik század végén lezajlott szerencsés forradalom felbontván a régi iparkebelzeteket, megszüntetvén a testület segélyezésébeni bizakodást: előálltak a Friendly Societyk, az ugynevezett felebaráti társulatok, melyek a munkásokat betegsegélyezési, munkaképtelenségi s elhalálozás esetén temetkezési pénzbiztositásra hivták föl, s e mellett az erősebb társaságok özvegy- és árva-pénzt is biztositottak. A XVIII-ik század végén lezajlott franczia forradalom a continensen is jelt adott a régi kebelzetek felbontására: a támasz nélkül maradt munkások itt az ugynevezett kölcsönös segély-pénztárak felállitásában kerestek támogatást, melyek mint az angol felebaráti társulatok, a munkaképtelenség, az özvegy- és árvasegélyezést szintén felfogták. Hol az iparkebelzetek később bomlottak fel, mint Németországon, Ausztriában, a nyugdijintézetügy az iparkebelzetek körében fejlett tovább. Alig van nagyobb foglalkozás Bécsben, melynek a mult század végéről vagy e század elejéről nyugdijintézete ne volna.

Az eszme ekép fejtettve, később a szellemi munkások által is felfogatott, minden országban az orvosok voltak a legelsők, s követték az ügyvédek. S különösen a franczia orvosoké, mely Párisbani székhelylyel egész Francziaországot behálózza, fiókegyletei útján, nemcsak nagy, de mintaszerüvé lett. S ma már azt látjuk, hogy az irók és journalisták, a szinészek, tanitók, tanitónők, lelkészek nyugdij-intézetekkel látták el magukat, s hogy az önsegély ezen áramlata mind nagyobb lendületet vesz, a gondolat, a jobb napok keresményéből valamit félretenni, mind általánosabb elismerésre talál.

Azonban a nyugdijintézet-ügy társadalmi útoni fejlesztése nem bizonyult elégségesnek. A munkások sorsának kérdése régóta felmerült; a szellemi munkások sorsának kérdése szintén készül felmerülni. A kormányok figyelme fel van hiva. Az angol kormány 1793-ban az angol munkások felebaráti társaságai megbizhatóságát vizsgálat alá vétette; azóta e tárgyban több parlamenti bizottság szált ki, mai napig mintegy 20 törvény keletkezett felettük. III. Napoleon a kölcsönös segély-

pénztárakat községi kezelés alá vétette; a nyugdijintézet-osztályt náluk be kivánta szüntetni, s mire látta, hogy a nép az eszmétől megválni nem kiván, a nyugdij-osztálylyal ellátott segélypénztáraknak dotatiot adott, s mivel alapjukba s jövőjükbe mégsem bizott, s hogy a szellemi munkásoknak is tért nyisson, 1866-ban országos nyugdijintézetet alapitott. Az angol kormány, mely a felebaráti társaságok részéről szintén katastrophától fél, s hogy a szellemi munkásoknak szintén meglegyen nyugdijintézete, 1864-ben felállitotta az ugynevezett posta-biztositást, mely tőke mellett nyugdijt is biztosit.

Ki magának és családjának nyugdijt kiván, vagy pénzének vagy érdemének kell lenni. Kikről eddig emlékeztünk, azok közé tartoznak, kiknek megvan a maguk érdemük, s ha nincs pénzük, van keresményük, melyből félretehetnek; van azonban a társadalomnak egy nagy osztálya, melynek ha érdeme megvan is, keresménye oly kimért, hogy állása, melyet szintén képviselnie kell, alig enged valamit félretenni. Ezen osztály nem más, mint a hivatalnokoké, hová az újabb idő a tanitói testületet is számitja, mert szintén az államnak tesznek szolgálatot. Ez osztály részére maga az állam avatkozott be, s ugy kell találnunk, hogy a kellő forma még itt sincs eltalálva. Poroszország 1776-ban hivatalnokai részére oly nyugdijintézetet állitott, melybe az illető rokonsága is be volt vezethető; 1832-ben csakis a hivatalnokok személyére szorittatott vissza, mert terhelte az államot; s most, mivel a hivatalnokra nézve látszik terhelőnek, legalább régi alapon, meg akarják szüntetni. Francziaországban a polgári hivatalnokok nyugdija 1790-ben lett szabályozva, 1806, 1832, 1853-ban tovább szabályozták; 1878-ban ismét szőnyegre került, mert mind az állam, mind a hivatalnokok megterheltetve érezték magukat. Dánia két életbiztositó társaságát 1871-ben államivá tevén, azt hivatalnokai nyugdijintézetévé tette, s a belépésre minden hivatalnok kötelezve van. Vannak államok, melyek hivatalnokai nyugdijjal nem birnak, de van ahoz mért fizetésük. Hol nyugdij-rendszer áll fenn, kettő jő tekintetbe: egyik, hogy az állam a carentiak és fizetéslevonások által oly tőkéhez jusson, legalább képzeletben, hogy az államnak ne kelljen reáfizetni; a másik az, hogy az illetőktől a levonás a kapandó nyugdijjal arányban álljon. E kettő van most birálat alatt.

A tanitók más osztályt képeznek. Mi Németország nyo-

mán járunk. A nyugdijintézetbe a tanitó fizet be, s a reá fizetést, mit amott az államok teljesitenek, itt a tanitókat tartó testületekkel teljesittetik akép, hogy évenként azok is bizonyos összeggel hozzájárulnak.

A fennebbiekben csak annyit kivántunk jelezni, hogy a nyugdijintézet-ügy mindenfelé érdeklődés tárgya, s bár a társadalom és kormányok több irányban próbálták s próbálják rendszerét tökéletesiteni, bizonyos megállapodást maig sem látunk.

III.

A midőn a fennebbiekben a nyugdijintézetek fejlése nevezetesebb mozzanatait érintettük, jeleztük az eseményeket, de azok indokait mellőztük. Megjegyeztük, hogy az eddigi fejlés megnyugtató formát nem mutat fel, de a legujabb formák méltatásába nem bocsátkoztunk.

A nyugdijintézetek állitása, legyen az társadalmi vagy állami úton, mind eddig kevés lelkesedést költött maga iránt. A társadalmi úton keletkezőkben az államok nem biznak; ha az állam állit, reá fizet. Ha azonban e tényállást a biztositási technika világitásába helyezzük, feltaláljuk okát, s fel egyszersmind a módot, mely a nyugdijintézeteket biztos rendszerre vezeti.

Mikor az első társadalmi és állami nyugdijintézetek keletkeztek, az életbiztositás mai rendszere ha fel is volt találva, nem volt kellően elismerve. A biztositás elméletének sarkköve az, hogy mindenki fizesse meg azon koczkázat diját, melyért biztositást keres. Az életbiztositás koczkázata progressiv természetü levén, minden korév más-más koczkázat levén, a biztositást keresőket koruk szerint veti dij alá. Hogy ezt tehesse, halandósági táblázatokat állit, mely megmondja, ki meddig fogja fizetni diját, ki meddig fogja huzni nyugdiját. A nyugdijintézetek halandósági táblázatot s évenként fokozódó dijt nem használnak, szóval, az életbiztositás alapelveit figyelmen kivül hagyják.

Igy lehetett volna szólni csak nehány év előtt is. De ha az újabb tapasztalatokat tekintjük, ez álláspont tul van haladva. A nyugdijintézetek terén nagy lépések történnek, hogy az életbiztositás rendszere vezérlete alá helyeztessenek.

Anglia ugynevezett felebaráti társaságai miveletében nem

bizván, részökre halandósági táblázatot készittetett. S végül is állami nyugdijintézetet állitott fel.

Francziaország még nagyobb tapasztalatokat tett. Felállitván 1866-ban állami nyugdijintézetét, azt halandósági táblázatra fektette, a tagokat korév szerinti dij alá vetette, s arra ébredt, hogy 1873-ig az állam 2, 136, 464 frcot fizetett reá. Ekkor bizottság lett kiküldve, s ez kimutatta, hogy a felvett halandósági táblázatnál a tagok hosszasabban élnek, vagyis a nyugdijt szinte $1^1/_2$ évvel élvezik hosszasabban, mint számitva volt. Az állami hivatalnokok nyugdijjali ellátásánál számbavették, hogy mit vett be az illetőktől, s mit fizetett ki az illetőknek az állam, s ugy találták, hogy 1864—69-ben bevett 89,080,961 frcot, kiadott 164,732,644 frcot, s eszerint 75,651,683 francot fizetett reá. E két tapasztalat Francziaországot arra inditotta, hogy országos nyugdijintézetét új díjszámitás alá vetette, annak új díjtarifát állitott; az állami hivatalok nyugdíjára nézve 1878-ban törvényt hozott, melyben a régi rendszer helyébe Nemzeti nyugdijintézetet állitott, annak biztositó társasági nevet s formát adott, hozzá a tisztviselő fizetése $5^0/_0$, az állam annak $6^0/_0$-ával, s még azzal járul, hogy pénzeit átveszi, azt $4^1/_{10}{}^0/_0$-el kamatozza, s még ezen magas kamatláb garantirozása ellen is kikelt az ellenzék.

Olaszország nehány év előtt e kérdést szintén országosan kivánván megoldani, Bessot, a triesti Általános biztositó mostani igazgatóját bizta volt meg; ez 1876-ban tervezetét beadván, az intézetet biztositási, tehát korév szerinti dijfizetés elméletére fektette, minden koczkázatnak külön osztályt, külön dijtáblázatot állitott. S mert a kormány az intézetért garantiát nem vállal, a járulék és járandóság közt felmerülő hiánylat kiegyenlitésére tervezete az: hogy az intézet minden naptári év végével mérlegez; minden öt évben technikai mérleget vesz fel, mit egy mennyiségtanár felülvizsgál. Ha a dijtartalékra nézt hiány mutatkozik, s költségleszállitással, magasabb kamatoztatással a hiány helyre nem üthető, a következő öt évre dijfelemelést szavaztat meg. Ha a mérleg nyereményt mutat, s e nyeremény a második öt évi mérlegezésnél is ismétlődik: a dijbefizetések a következő öt évben leszállittatnak.

Az államok által szerzett tapasztalatok s bevezetett reformok mellett, a társadalmi alkotások rendszere, s e rendszer további tökéletesitése hivja fel figyelmünket. Az ujabb alko-

tások, a hol csak lehet, az aggkori nyugdij, az özvegy- és árva-nyugdijbiztositástól elkülönitetten kivánják felállitani. A tiszán csak aggkori pénztárakat oly foglalatosságok veszik inkább igénybe, melyeknél az egyén a családalkotástól vissza van tartva, milyenek a szinészek és nevelőnők. — A németországi szinpadi személyzet 1872-ben nyugdijintézetet állitván, négy osztályzatot állitott, fokozatos járulékkal és járandósággal, oly feltétellel, hogy kapja, ha tiz évig fizetett, képtelenné vált, vagy élte 65-ik évét betöltötte. Ez alap csakhamar vitássá vált, az egyik korév szerinti befizetést hozott ajánlatba; a biztositás emberei azon véleményt adták, hogy az itt fennforgó koczkázat statistikája tisztázva nem levén, határozott nyugdijösszeget nem igérhetnek. A németországi tanitónők és nevelőnők 1875-ben nyugdijintézetet alapitván, a járulék és járandóság megszabására dr. Zillmer életbiztositási igazgatót kérték fel, ki azt tariffa-dijra fektette s 10% kezelési költség pótlékkal számitva, annak negyedévi járulékát, márkákban és fillérekben, évi 100 m. nyugdijért, egy dijtáblázatban állitotta fel, melynek nehány tétele itt következik:

Belépti korév.	A nyugdij kezdete évei.			
	50	55	60	65
16	4.10	2.60	1.60	0.90
20	5.30	3.30	2.00	1.20
25	7.40	4.60	2.70	1.50
30	10.70	6.40	3.70	2.10
35	16.50	9.30	5.20	2.80
40	28.60	14.30	7.60	4.00
45	65.40	24.80	11.80	5.80
50	—	57.10	20.60	9.10
55	—	—	48.00	16.20

mely díjból azonban 1877-ben 40% az első belépők, s a 35 éven feljüliek részére le lett szállitva.

Az özvegy és árva-pénztárak ujabb alkotásai a járulékot a férj és a nő életkora szerént mérik ki. Minél korosabb a férj, minél ifiabb a nő, annál nagyobb díj alá vetik. A sléziai katholicus tanitók intézete, mely 1803-ban keletkezett, 1871-ben az újabb igények szerént alakulván, 50 tallér nyugdijért a tag évenkénti befizetését legalább 5 tallérra tette, s a tanitót tartó testülettel évenként 4 tallért fizettet. A belépő tag ha nős, vagy ha nősül, s a férj a nőnél 15—19 évvel

idősebb 5, ha 20—24-el 10, ha 25—29-el 20, ha 30—34-el 35, ha 35—39-el 50, ha 40-el vagy annál idősebb 100 tallér pótlékot kiván. A régi szerkezetü intézetek, milyen a bécsi özvegyek és árvák átalános nyugdijintézete, mely 1823-ban keletkezett, de alapszabályát többször változtatta, az évi járulék mellett a férj és nő kora közötti különbséget szintén pótlékkal egyenliti ki, mi a belépésnél fizettetik, s mely hogy egyik osztályát példakép idézzük, 71 frt nyugdijért 8 frt évi járulék mellett, ha a belépő férj 31, a nő 21 éves, 204 frt, ha a férj 35, a nő 25 éves, 217 frt, ha a férj 40, a nő 30 éves, 228 frt. Egy újabb alkotás, mely talán nem jött létre, a német vendéglősöké, de a mely szakférfiak által lett alkotva, a 60 évnél korosabb és beteges férjeket kizárta, valamint a 45—50 éves férfiakat, ha nejeiknél 29 évnél, az 50—55 éveseket, ha nejeiknél 24 évnél, az 55—60 éveseket, ha 19 évnél, 60 éveseket, ha nejeiknél 14 évvel korosabbak. Dijtáblázatát a férj és nő életkora szerint állitotta fel. Megállitotta, hogy három évenként műszaki mérleget vétet fel, s ha a dij nem elég, azt emeli, s ha magas, leszállitja. S ha a nő férje halálát siettette, vagy előidézte, vagy erkölcstelen életet él, a nyugdijt reá nézve érvénytelennek nyilvánitotta. Dijtáblázatából felhozzuk mutatványkép, hogy 300 márka nyugdijért, félévenként, 30 éves férj 20 éves nőért 30 márkát 45 fillért, 34 éves férj 24 éves nőért 34 m. 05 fil., 40 éves férj 30 éves nőért 39 m. 90 f., 45 éves férfi 35 éves nőért 45 m. 80., 50 éves férj 40 éves nőért 52 m. 50 fillért fizet.

Reá kivántunk mutatni, hogy ott a hol az intézet határozott összeget igér, a férj és nő közötti korkülönbségre különös tekintet van; s hogy nyugdijbiztositásnál magasak a dijak.

IV.

Előre bocsátottuk a fennebbi tanulmányt, hogy a következőkben kitérésekre ne legyen okunk. Egyházunk keletkező nyugdijintézete az országos néptanitói nyugdijintézet mintájára keletkezvén, következik annak felállitása, s mit vehet, s mit nem vehet át attól, midőn végleges szabályzatát megállitja.

Tanulmányunknak három fő szempontja volt: a garantia, a tagok járuléka, a tagok járandósága. Belőle Egyházunk nyugdijintézetére a következő tanuságokat vonhatjuk:

Első: Hogy ez Egyház e nyugdijintézetet nem garantirozhatja. Egyszer, nem pénzügyi szempontból, mert a mint Francziaország példájából láttuk, az egyházi pénztár könnyen azon helyzetbe sodortatik, hogy évenként reá fizet. Nem garantirozhatja másodszor azért sem, mivel a biztositási technika még nem fejlett oda, hogy egy ily nyugdijintézet díjjal kezelt combinatioi díját biztosan kiszámithassa. Nem számithatja ki pedig azért, mivel itt oly tényezők lépnek fel, melyeket a halandósági táblázat alapján megoldani nem lehet. Egyike ezeknek a munka rokkantság, melynek ha birjuk is koczkázati táblázatát angol és német részről, a magyar lelkészi és tanitói kar koczkázati táblázatát kellene arra birnunk, hogy a biztositási technika díjszámitásaért jótállhasson.

Ugyanis e nyugdijintézetnél a következő koczkázatok jőnek számitásba:

a) az illető mielőtt nyugdijba lépne, meghal, senkit sem hagy hátra;

b) az illető mielőtt nyugdijba lépne, munkaképtelenné lesz, s időközben nyugdíjaztatik;

c) az illető kitölti a kiszabott éveket, teljes nyugdijhoz jut;

d) az illető nyugdijaztatása előtt hal meg, özvegyet és árvát vagy hagy maga után vagy nem;

é) az illető nyugdijaztatása után hal meg.

E koczkázatok közül a halandósági táblázat többeket megold, de fennmarad a munkaképtelenség, melynek táblázatát ugy az országos néptanitói, valamint a mi intézetünknek saját adatai nyomán magának kell felállitani; s még akkor is fennmarad egy koczkázat, mit alig ha valaha ki lehet számitani, az, mi az állami hivatalnokoknál is előjön, hogy ott az állam, itt az Egyház, vagy az állomást fenntartó testület, nyugalmazni kénytelen oly tagokat, kik még munkaképesek lennének. Ez azon pont, hol a nyugdijintézetek rendszere az életbiztositás szabályai alól felmenti magát. Ezért van, hogy az országos néptanitói nyugdijintézetnél az állam subventiot hoz, s azt ha igazságos akar lenni, hoznia is kell; ezért helyes Egyházunk nyugdijintézeténél is, hogy az Egyház szintén hozzájárul. Itt be is kell hogy végződjék jótállásának szerepe, tovább nem mehet.

Második: Hogy bár az országos néptanitói nyugdijintézet határozott járandóságot, biztositott összeget igér, Egyházunk

nyugdijintézete tagjainak határozott összeget nem tehet kilátásba. Egy határozott biztositott összeg igérése feltételezi, hogy az valaki vagy valami által garantirozva van. A részvényes társaságoknál garantiát a részvénytőke, a kölcsönöknél a tagok azon kötelezettsége nyujtja, hogy ha a biztositott összeget a rendes dijak nem fedezik, a hiánylatot vagy utánpótoltatják, vagy jövőre a dijt fölemelik, legrosszabb esetben a biztositott összeget leszállitják.

Hol tehát e garantiákról gondoskodva nincs, vagy gondoskodni sem lehet, mindég kérdéses marad, tanácsos-e határozott összeget igérni vagy sem. Mért minden megszabott dij vagy épen elég, vagy sok, vagy kevés: több eset nincs. Ha elég, az egy nyugdijintézetnél csakis a véletlen játéka. De tegyük fel, hogy kelletinél több, bár ez eset a kellemetes meglepetések másodikát képezi: az országos néptanitó nyugdijintézetnél ez esetről már a törvényben gondoskodni kellett volna, mivel idővel egy óriási tőke növekedhetik fel, melyet az intézet igénybe már azért sem vesz, mert az ily fajta intézetek nagy tőkét nem kivánnak. De tegyük fel, hogy a dij, illetőleg a tagok járuléka, kevés: ha sem garantia, sem a dij felemelhetése, sem a biztositott összeg leszállithatása előre kikötve nincs, az intézet oly helyzetbe jő, melyben az igazságtalanságok lánczolata következik.

Egyházunk nyugdijintézete tehát határozott összeget nem igérhet. Mindazáltal határozottan meg kell szabnia, hogy e czélra az intézet évi bevételeiből mit bocsát évenként felosztásra, s abból mily arány illeti a nyugdijt, mily arány illeti a segélyt élvező osztály egyes tagjait. Hogy a legismeretesebb példát hozzuk fel: ilyen szerkezeten nyugszik a Brassai Általános Nyugdijintézet, azon különbséggel, hogy ott az összeg az életkor előhaladtával neveltetik, mi pedig ezt nem terveljük. Mint fennebb is érintettük, itt nagy tőkére szükség nincs, mert annak csakis tartaléktőke rendeltetése van, mely a rendkivüli idők esélyeit van hivatva fedezni. A fenemlitett német tanitónők nyugdij-intézetének 1878-ban 800 tagja volt, s kilátásba tették, hogy a mint az alap 150,000 márkára emelkedik, nevelésére nem törekednek. A Mecklenburgi tanitók egyletének 18 évi fennállása után alapja csak 191,079 m. s évenként (1876—77) 24,444 marka nyugdijt képes fedezni. Az országos, valamint Egyházunk nyugdij-intézete a kényszerbiztositás rend-

szerén nyugszik, nem annyiban az egyesek, mint az állomások vannak biztositva. itt egy vivum aerarium van felállitva, mely miként az adó alap, mindég hajtja a jövedelmet. Itt tehát az évi bevétel, bizonyos tartaléktőkére lett levonás mellett, teljesen kiosztható. S igy a tag tisztába van mennyiből részesül. A maximum pedig évről évre szokott megszabatni.

Harmadik: hogy az életbiztositás által használt halandósági táblázatok, még nagyobb szabású nyugdijintézeteknél is, mint megtörtént Francziaországban, hibás dijszámitásra vezethetik a nyugdijintézetet; s miután még az országos nyugdijintézet tagjai sem nyujtanak kellő számot a nagyszámok törvénye érvényesülésére. Egyházunk nyugdijintézete épen nem: nyugdijintézetünk arra van utalva, hogy tagjai számát életkora, azok családját fő és azok kora szerint, összeirassa, évenként rektifikálja, s belőle legalább oly halandósági táblázatot készitsen, és azt folyvást javitsa, milyen a franczia segélypénztárak számitási kulcsát képezi; vagy kiszámitson legalább annyit, mint a franczia állami nyugdijintézet, hogy tagjai a nyugdijt átlag 13 év 10 hóig huzzák. Egyházunknál, hol az ujabbkori iskola-alapitás a statu quo-t nem zavarja, egy ily statistikai átmetszetből meglehetős biztonsággal ki lehetne számitani, hogy az intézet évi jövedelméből mennyi jutna minden segélyt vagy nyugdijt igénylő főre. E végre már a tettleg munkaképtelenné váltak s azok családja is összeirandó lenne.

Egyházunk nyugdijintézete különleges szempontjából két tanuságot emlitünk föl.

Egyik az, hogy a tervezet azon intézkedésével, miszerint a tagok csak 15 évre vannak befizetésre kötelezve, s a tagok ezen járuléka az 50 éves korig egyenlő, mint olyannal, mely a gyakorlatban túlhaladott álláspont, szakitanunk kell. Ha komolyan akarjuk a czélt, s ha nagyobb nyugdijt akarunk, mint a milyet a Brassai nyugdijintézet nyujt, mint a honnan ezen elavult forma tán át lett véve, akkor a dijfizetést az esély bekövetkezéseig kell kiszabnunk, mint teszi ezt minden külföldi nyugdijintézet és teszi az életbiztositás. Az egyforma dijra nézve: igaz, hogy maga az életbiztositás is egyforma dijjal indult volt, de csakhamar belátta, hogy az ifjabb tagok a korosabbak javára igazságtalanul vannak terhelve, s felállitotta a belépés koréve szerint fokozódó dijt; s a mely nyugdijintézet teljesen nem alkalmazta, még az is ötös, tizes évi fokozatokat állitott föl.

A másik az, hogy intézetünk tervezete a nyugdij és segélynyujtást, 1876-tól számitva, 15 év mulva kivánja megnyitni. A gyakorlatban indokolását nem találjuk. A nyugdijintézetek nem alkalmaznak mint az életbiztositás orvosi vizsgálatot, hogy csakis a normális egészségüeket vegyék fel, mindazonáltal a legóvatosabbak, milyen a bécsi jogtudoroké, sem mennek messzebb, minthogy kikötik, hogy az igény csak három év mulva nyilik meg. Az országos nyugdijintézet, az állami nyugdij mintájára, 10 évi szolgálati időt kiván, az előtt csak végkielégitéssel bocsátja el: ezen intézkedésben a carentia keresztül van vive; sőt egyházunknál a végkielégitési tőkét évjáradékra változtatva, azonnal meg lehetne kezdeni segélyezés alakjában, mert a három évi tagságnak is elég van már téve.

Végre a néptanitói országos nyugdijintézet számadásait, a ministeri jelentésekben, áttekintve, azon megyőződésre vezetnek, hogy ha az intézet iránt az illetők bizalmát megkivánjuk, már a számadásból ismernünk kell, hogy minő közegek kezelik és számolják el, kik képviselik a felügyelőséget. E nézet alapján, az E. Képviselő Tanács nálunk lehet felügyelőség, az E. Főtanács lehet a közgyülések helyettesitője: de a vezetést helyesen csakis egy külön e czélra kiküldendő bizottság teljesitheti. E bizottságtól nem kivánunk biztositási szakértelmet; de miután az intézet koczkázatáról statistikai alapot kell teremteni, e bizottságnak ugy kell müködni, hogy ha Egyházunk időnként ügyletét biztositási szakértőkkel átvizsgáltatja, biztositási mü nyelven szólva, ha miként az életbiztositás bizonyos időközökben üzletét lebecsülteti, a szakértő erre biztos alappal birjon.

Ezekkel kivántam az Egyházunk nyugdijintézete általam benyujtandó alapszabályát bevezetni. A midőn az országos tanitói nyugdijintézet szerkezetétől eltérést hozok javaslatba, legtávolabbról sem kivántam annak hitelét érinteni, mivel mig a létszám statistikáját nem ismerjük, minden birálat, legfelebb is, csak — sejtelem.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

EGYHÁZI SZEMLE.

Az új évvel kezdjük mi is szemlénket az új világban: Amerikában. Csaknem közönséges dolog már mindenről, a mi szokatlan és nem mindennapias, azt mondani, hogy „amerikaias.“ Valóban, Amerikában sok oly dolog történik, a mi az európai ember fejében meg se fordul. Épen mindenből nem is kivánunk magunknak részt; sőt azt se bánnók, ha némelyeknek még hirét se hallanók. De másfelől bizony oly események is adják elé magukat, a melyeket, ha curiosumok is, méltán feljegyezhetni, s a következőt mi ilyennek tartjuk.

A zsidóknak ugynevezett hálaünnepén a közelebb mult évben két zsinagogájukban unitárius papok prédikáltak: New-Yorkban Dr. Bellows és Philadelphiában Dr. Furness. Mindkettőt természetesen az illető zsidó hitközségek hivták meg ez ünnepi papi szolgálattételre, a mi bízonyára nem csekély mérvü jele az amerikai zsidók vallási szabadelvüségének. A Mózes törvénytáblái mellett egy keresztény pap a Jézus evangeliumával, az Istentől lett kiválasztatásra magának még ma is igényt tartó gyülekezet előtt az emberiségnek Isten előtti egyenlőségét hirdető szónok, az ős Izrael testvéri kézszoritása az új Jeruzsálemmel, csakugyan nem mindennapi dolog. És mi nem tudjuk, hogy az illető hitközségeket bámuljuk-e inkább, vagy a meghivást elfogadott unitárius papokat? Ez utóbbiakat nem azért, hogy a zsinagogába mentek prédikálni, mert ez teljesen összhangzik amaz evangeliumi parancscsal: „elmenvén, tanitsatok minden népeket“, hanem azért a nyilt, bátor és őszinte kimondásáért az igazságnak, a mely beszédeiket jellemezte, a mi ha szintén az evangelium tanitásaiból folyik is, ugy szólva, apostoli hitbuzgóságot és lelkületet igényel, a mivel átalában ma is csak a kiválasztottak dicsekedhetnek, a mit ma is csak egyes kitűnőségek birnak. Különösen jellemző e tekintetben a Dr. Bellows beszéde, a melyből épen ezért az Inquirer 1879. decz. 27-ki száma után egyes részleteket közölni nem tartjuk érdektelennek.

Mindenek előtt kifejtvén a hálaünnep eredetét, s részletesen leirván ez ünnep szertartásait, Dr. Bellows igy szól: „Társadalmi és politikai rendszerünket illetőleg, mi sokat köszönhetünk azon tiszteletnek, melylyel elődeink a mózesi törvények iránt viseltettek. Ha módjukban lett volna, nekünk talán még teljesebb theokratiánk fejlődött volna ki, mint a minő,

az elmélet kivételével, maguk a zsidók között is kifejlődött. Elődeink féltékenyebbek voltak szabadságukra, mint anyagi érdekeikre. A hullámzó oceán volt az ő veres tengerök, a vadon az ők pusztájuk, az indiánok az ők kananaitáik és az új világ az ők igéretföldjük. Daczára az új testamentum keresztény érzület szerénti fölényének az ó felett, ez inkább befolyt a mi intézményeink formálására, mint maguknál a zsidóknál. Nem mondok nagyot, ha azt állitom, hogy az ó szövetség többet predikáltatott nálunk, mint az új és pedig ugyanazon tekintélylyel. Az átkozódó zsoltárok ugyanazon tiszteletben részesültek, mint a hálaadók. Egyedül az Isten tulajdonképeni egysége nem részesült a ker. egyházban illő tiszteletben és szorittatott háttérbe. Tisztelet a népnek, mely ezt a hitet megtartotta. Az ó és uj szövetségi irások alapján oly hitnézetek, remények és tanok fejlődtek ki, a melyekről azoknak szerzői soha se álmodtak; de önök azokat minden ujitás ellenében sértetlenül fenntartották. A kereszténység egykor hálával fogja megköszönni önöknek ezt a megbecsülhetetlen hüséget és bizonyságtételt. A borzasztó üldözés és ostracismus, mely önökre nehezült, egykor tiszta fényben fog elismertetni. Semmi sincs, a miért mi nagyobb hálával tartoznánk Istennek, mint vallási szabadságunkért és egy nép sincs, mely ama kérdésnek: „mit tehet az állam a vallás mellett vagy ellen?“ mind a két oldalát illetőleg oly megpróbáltatásoknak lett volna kitéve, mint a zsidók. Az önök őshite a büszkeség és fönség fölényének érzetét költötte fel más népekkel szemben. Az a magaslat, a melyről önök a pogány népekre tekintettek, megmérhetlen volt. Ámde ha valaki azt hiszi, hogy az ő hite egyenesen Istentől ered, minden emberi közvetités nélkül, arra nézve a türelem logikátlan és kárhozatos. Csak a mikor az irásmagyarázatra nézve a különbségek elismertettek, akkor állott be a türelem; de ez a türelem az alázatosságból, az emberek közremüködéséből és az Isten határtalan jóságának hitéből származik. Az önök faja a maga hitével nem lehetett türelmes. Az az igazság mély érzésével birt és meggyőződése bátorságával cselekedett; de mi tudjuk és önök is kezdik hinni, hogy ezen törzsből nőtt ki az a férfiu, a kit a modern zsidók bámulni kezdenek a nélkül, hogy annak messiássági igényeit elismernék.“

Ezután a zsidók társadalmi, pénzügyi és politikai számos győzelmeiről szólván, igy folytatja: „De ki forditotta a poharat ajkaihoz annyi keserüséggel, mint a zsidó? Nem szükség önöket emlékeztetnem, hogy mit szenvedtek önök a keresztényektől, a kik ugyanazt hitték, a mit önök hittek, hogy az ő hitök közvetlen Istentől van s az ő nevében ugy üldözték önöket, mint az önök vezérférfiai üldöztek más hitüeket. Önök városról-városra üldöztettek; de pénzügyi és diplomatikai képességökért sok ker. nép előtt elismerést nyertek. Az önöké az egyetlen faj, mely az Isten ismerete kizárási igényének min-

den előnyét érezte, mig az állam azt fentartani képes volt s egyszersmind annnak minden fájdalmát hasonlóképen érezni volt kénytelen, mihelyt az állam amaz igényt nem tudta tovább fentartani. Az önök dicsősége, szenvedéseik és üldöztetéseik mind ugyanazon egy forrásból származtak: csalhatatlanságuk követelményéből. A római egyház az önök felfogásának örököse és az volt az önök főostora. Ránézve lehetlen türelmesnek lenni, kivéve egy szerencsés következetlenséget. Önök ismerik az ők kinzásait és inquisitoraik törhetlen hűségét. Itt és ott ismernek önök szabad országot, hol a csalhatatlanságra való igény hasonló igénynyel találkozva, mindkettő megsemmisült. Társadalmi tévelygések, igaz hosszasabban megmaradnak, mint az egyháziak, mivel azok a tudatlanság szülöttei. Nem lehet tenni valamit más akaratja ellenére. A süket kigyónak hiába zenélsz. A faj-ellenszenv olyan, mint az állatok közötti ellenszenv. Csak közmiveltség fogja azt megszüntetni. A zsidók között ugyanoly fajtáju emberek vannak, mint más nép között, kivéve, hogy nekem ugy tetszik, hogy én ostoba zsidót soha se láttam. Nem azért nem kell bizniok egy keresztényben, mivel nem zsidó, hanem mivel nem jó keresztény. Hasonlóan egy zsidóban nem azért nem lehet bizni, mivel nem keresztény, hanem mivel nem jó zsidó."

Majd megköszönve a vallásos türelmet, melyet iránta tanusitottak, megengedvén neki, hogy zsinagogájukban prédikálhasson, beszédében igy nyilatkozik: „Tudom, hogy önök nem orthodoxok a zsidók régi szokása szerint, s én részemről szintén nem vagyok orthodox vagy régi felfogásu keresztény, anynyira, hogy önök nem nagyon meszsze vannak tőlem, hogy nekem kezet nyujthassanak s én sem állok oly meszsze, hogy azt el ne fogadhassam. De bármily kicsiny is köztünk a távolság, lám, mégis több századnak kellett lefolyni, a mig ez lehetővé lett s hiszem, hogy ennek történelmi jelentősége lesz. Ebből kitűnik, hogy Isten türelmes. Idő folytán fokonként nyilvánvalóvá lett, hogy a történelmi vallásoknak változniok kell vagy elpusztulnak. Én szeretem egyházamat, de azért nem vagyok oly elfogult, hogy mások eszméit ne tiszteljem, ha azok tiszteletre méltók. Én nem leszek reformált zsidó és nem várom önöktől se, hogy unitárius vagy más keresztények legyenek; de azért egymást becsülhetjük. Ha önök félelemből vagy világi érdekekből feladják vallásrendszerüket, szánni, de ha azon okból adják fel, mert hypocrisis nélkül nem lehet ezt többé fenntartani, tisztelni fogom önöket."

Végül a hitközség lelkésze iránti rokonszenvét kifejezvén, beszédét az ó szövetség eme szavaival zárá be, melyek egyszersmind annak alapjául is szolgáltak: „Adjatok hálákat az Urnak, mert ő jó és irgalma örökké való."

Dr. Furness Philadelphiában már beszéde alapjául is az új szövetségből vette fel eme szent igéket: „A tiszta és Isten

előtt szeplő nélkül való isteni szolgálat ebben áll; meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő nyomoruságokban stb." s miután előadta, hogy a ki ezt gyakorolja, az előtt tisztelettel hajlunk meg, bármely vallásu legyen is vagy bármily kizáró legyen is hite; ellenkezőleg, ha az emberek a vallást csak szavakban és nem tettekben kivánják kimutatni, akkor elkerülhetlen a félreértés, a felekezetre oszlás, a minek aztán legtöbbnyire a kölcsönös lenézés és egymás kölcsönös gyülölése lesz a következése, jelen helyzetére és papi szolgálatára hivatkozva, igy szól: „Hütlen lettem-e én az én keresztény hitemhez? Elfordultam-e attól, kinek neve után hivatom? Oh nem, sőt közelebb jutottam hozzá. Mert itt azon nép között vagyok, a melyhez ő is (Jézus) tartozott, mely az ő véréből való, melynek tiszteletre méltó hite élt benne és éltette őt. Ha szentnek mondjuk azt a földet, melynek göröngyeit az ő lábai érintették, a szentségnek minő érzelmeivel léphet egy keresztény egy zsinagogába, a melynek isteni tiszteletét egykor Jézus gyakorolta. Köszönöm uraim önöknek — folytatja tovább — hogy alkalmat nyujtottak nekem itt beszélhetni. Semmiért se tartozunk annyi hálával Istennek, minthogy a kölcsönös becsülés szent érzelmei mélyebbre és mélyebbre vetik gyökereiket az emberiség szivébe és ez beárnyékolja a vallásbeli különbségeket. Ez korunk vallásos munkája, a mely számtalan félreismerhetlen útakon gyakoroltatik. Az emberek kezdik észrevenni, hogy a nyelv, nemzetiség, szokás és vallásbeli különbségek mellett is, inkább hasonlitnak egymáshoz, mint a mennyit különböznek, hogy a mi különböző formáju vallásos hitünk ugyanannyi tökélytelen kisérlet ugyanazon egy dolognak kifejezésére, hogy az idegenekben is barátaikat és testvéreiket ismerhetik fel. Az emberek mindenütt családi hasonlóságot fedeznek fel: az emberiség egységét és testvériségét." Előadva aztán, hogy a szegények iránti könyörület a legjobb köszönet és hála Isten iránt, igy zárta be beszédét: „Barátim, nem tagadhatom meg magamtól, felhasználni ezen alkalmat azon elismerés kifejezésére, melylyel a kereszténység a zsidó fajnak tartozik. Gyermekségünktől fogva nagy tisztelettel és lelkesüléssel tekintünk Görög- és Olaszhonra. De a Sion tornyai magasabb fényben ragyognak, mint akár Athen, akár Róma. Judea a világ uralkodónéja. A kereszténység feje zsidó volt, zsidó földön született, zsidó anyától ápoltatott és az önök szent könyvei azok, a melyek századokon át az áhitat érzelmeit ápolták a kereszténységben."

Talán igen is sokat foglalkoztunk e tárgygyal; de nekünk ugy tetszik, hogy ez jelentékenyebb mozzanat a mai kor vallási életében, mint akár a berlini evangelikus közzsinat meddő vitatkozásai, akár a római egyháznak a Sz. Tamás-féle bölcsészeti iskola helyreállitása iránti törekvése. Mig ezek meg akarják kötni a lelket, sőt részben szeretnék azt visszavinni mult

századok bemohosult álláspontjára, amaz a meszsze jövőnek egyengeti az útat. Ugy van, a meszsze jövőnek; mert nem tekintve a zsidóság és kereszténység között tátongó nagy mélységet, minő áttörhetlen választó falak meredeznek magában a ker. egyházban is a különböző felekezetek között is. Hirdetjük a testvériséget a szószékekből, egyházi s más ünnepélyességek alkalmával örömest kezet is szoritunk egymással — az asztaloknál; de ezentul vajmi sokszor elfeledjük, hogy a jó Isten sem katholikust, sem protestanst nem teremtett, hanem csak embert, vagy, a mint a szent iró mondja: „nincs előtte sem görög, sem zsidó“. Vajmi sokszor elfelejtjük, hogy ez vagy ama hit magában sem nem érdem, a mi az egyik embert tiszteletben részesitheti, sem nem vétek, a miért a másik embert le lehessen nézni és meglehessen vetni. Minő féltékenyek nálunk egymásra még ugyanazon egy valláson levő papok is, sokan nem örömest adván át a szószéket saját vallásukon levő paptársuknak se, nehogy ez valami olyast találjon mondani, a mihez az ő hallgatói nincsenek hozzá szokva s nem is akarja, hogy hozzá szokjanak. Más vallásu papok szószékcseréje pedig épen a ritkaságok közé tartozik. S íme, Amerikában a zsidó meghivja a keresztény papot zsinagogájába prédikálni.

Nó, de ez igazán csak Amerikában történhetik meg s a zsidóknak Angliában megjelenő „The Jewish Chronicle“ czimü lapjok is némi megbotránkozással jegyzi fel az eseményt. „Az amerikai judaismus egyik legújabb fázissa — ugy mond a nevezett lap — némely hitvallóinak az unitáriusokkal való szövetkezése. A zsidó és unitárius papok szószékcseréje már egészen közönséges dolog kezd lenni az egyesült államokban. Vajjon nem mentek-e egy kicsit igen is meszsze a mi testvéreink tul az atlanti oceánon? Tudjuk, hogy ezt a kivételes szivélyességet az amerikai reformereknek csak szélső elemei tanusitják és a mérsékeltebbek, a kik jóval nagyobb számmal vannak, nyiltan és erélyesen tiltakoznak az ellen. De mi nem tudjuk átlátni, hogy mi módon egyeztethetik össze még a legelőhaladottabbak is ezt a tényt a kötelességgel, melyről valószinüleg ők is elismerik, hogy azzal a judaismusnak tartoznak. Az amerikai zsidó, bármily szabadszellemü legyen is vallásos érzelmeiben, kötelező szabálynak ismeri, egész buzgalommal őrködni ősei hitének épsége felett s biztositni ezen hitnek a vallásrendszerek között azt a kiváló helyet, melyet az eddig is élvezett. De hogy e czélt hogy lehet megvalósitni az unitarismussal való kokettirozás által, ez felülhaladja a mi értelmünket. Lehet, ez sokak előtt liberalismus; de könnyü átlátni a veszélyt, mely abból származik. Ha ezen szabadszellemü hobortnak csak a szelidebb formáját tekintjük is, mely szerint a zsidó oly közeli viszonyban képzeli magát vallási tekintetben az unitáriushoz, hogy annak megengedi zsinagogájában prédikálni, nem sok idő kell hozzá s az unitárius hitét a magáéval

azonositja. Főleg a gyermekekre gyakorol az ilyen téves liberalismus rosz hatást. Ha ezek zsidó szószékekből unitárius szónokokat hallanak beszélni, mi természetesebb, minthogy felnőnek és nem lesznek képesek különbséget tenni a két vallás között? A midőn aztán férfiakká és asszonyokká lesznek, minden nehézség nélkül elfogadják azt a vallást, a melynek igája könnyebb. Miért ragaszkodjanak ők tovább is a judaismushoz — igy fognak majd okoskodni — midőn egy oly vallást követhetnek, a mely gyakorlatilag azzal egy jelentőségü s hozzá a judaismus nyűgeitől teljesen ment? Egy más veszély, a mely az unitárismussal való ilyetén kaczérkodásból könnyen származhatik, nagyon kitűnik épen a Dr Bellows által New-Yorkban tartott beszéd utóhatásából. Némely megjegyzései a más zsidó hitközségek tagjaiban a legnagyobb megbotránkozást idézték elő. S valóban, amaz állitása, hogy a ki azt hiszi, hogy az ő hite egyenesen Istentől ered, minden emberi közvetités nélkül, arra nézve a türelem logikátlan és kárhozatos, mi egyéb, mint a gúny megtestesülése szemben egy gyülekezettel, melynek hite a sinai kijelentésen alapszik. A gyülekezet minden tagja, a ki képes volt megérteni a dilemmát, a melybe jutott, azt nagyon is kényelmetlennek kellett magára nézve éreznie. Megtagadni hitének egyik alaptételét vagy lemondani a türelemhez való igényéről — melyiket válaszsza? Hasonló elvek hallásától soha sincs biztositva egy ilyen liberálist játszó gyülekezet. Ha tagjai azt mondják, hogy ők nem is akarnak attól biztositva lenni és hogy nekik a vallás minden, a judaismus pedig semmi, akkor nincs semmi mondani valónk nekik, minthogy következetlenek egy zsidó isteni tiszteleti hely tartásában s azt a nagy költséget megkimélhetnék. De ez az ők dolguk. Mi azokhoz szólunk, a kik még sulyt fektetnek a judaismus megkülönböztető jellemére s tudják, hogy az teljesen öszszeférhetlen egy ily szövetséggel. A zsidó vallás és az unitárius vallás ki nem egyeztethető egymással. Büntetlenül nem is lehet megkisérleni a kettőt áthidalni. Ezt szüntelen szem előtt kell tartani s tanitni kell gyermekeinknek is, ha nem akarunk hűtelenek lenni atyáink hitéhez. A két vallásrendszerben teljességgel nincs egy közös vonás is, kivéve az Isten egységének tanát. Minden más tekintetben oly ellentétesek, mint a föld két sarka. A Jézus isteni ihletése tanával a zsidó nem rokonszenvezhet a nélkül, hogy saját hitét meg ne tagadja. Mi mérsékletet ajánlanánk testvéreinknek tul az oceánon. A türelem igen nemes érzés, a mig saját szent meggyőződésünket alá nem ássa. Ekkor veszélyes gyöngeséggé válik. Legyünk tisztelettel a mások nézetei iránt, de ugyanakkor a magunkét is őrizzük meg. Az ily liberalismusban nagyobb veszély rejlik a judaismusra nézve, mint mindazon üldözésekben, a melyeket szenvedett.“

Igy ir a Jewish Chronicle. Mintha csak a pápát hallaná

az ember hiveit a protestansokkal való közelebbi érintkezéstől eltiltani vagy a magokat igazhitüeknek tartott protestansok beszéde viszhangzanék, midőn ezek az ugynevezett reformerekkel való csatlakozás veszélyeit és szomoru következményeit festik le. Ugy látszik, hogy az orthodoxia csak ugy orthodoxia New-Yorkban, mint Londonban, Rómában, mint Genfben s Szentpétervárt mint Konstantinápolyban. Nem tagadjuk, hogy a Jewish Chronicle megjegyzésében sok igazság van. Az ősök iránti tiszteletet mi is a legnemesebb érzések közé számitjuk, de szerintünk ez nem abban áll, hogy őket vakon kövessük. A mi főleg a hitet illeti, szeretnők mi látni azt a felvilágosult s a mai kor szinvonalán álló izraelitát, a ki világnézletével s igy vallásával a Mózes világnézlete és vallása keretébe hajszálig be tud illeszkedni. Mi a hitet nem tesszük az igazság felébe máskép, mintha bizonyosok vagyunk a felől, hogy hitünk az igazságon alapszik. Az a hit, a mely nem támaszkodhatik az igazságra — és itt nem absolut igazságot értünk, hanem azt, a mi subjective, a mi meggyőződésünk szerint igaz — az a hit sem az ősökre való hivatkozással, sem történeti múltjával többé nem élő hit.

Világosabban szólunk. Legyen előttünk bármily téves valamely hitrendszer, valamig annak követői annak igazsága felől meg vannak győződve, jó az nekik; de mihelyt az öszhang a hitvallás és a vallásos hit között megzavarodik, többé nem teszi meg a maga szolgálatát. S e tekintetben mi teljesen egyetértünk, sőt egész általánosságban osztjuk dr. Bellows-nak ama nyilatkozatát: „Ha önök félelemből vagy világi érdekből feladják vallás rendszerüket szánni, de ha azon okból adják fel, mert hypocrisis nélkül nem lehet azt többé fenntartani, tisztelni fogom önöket.“

Hanem már csakugyan ideje lesz elhagynunk Amerikát, nehogy még azon felekezet istenitiszteletére is rátaláljunk bukkanni, a melyet közelebbről M. B. „Howe vett czélba megalapitni. Ez a bizonyos ur ugyanis a Jézus eme gyönyörü, de csak példázati szavait: „Bizony mondom nektek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába,“ betü szerinti értelemben vevén, egy felekezetet szándékozik alapitni, melynek istenitisztelete gyermekjátékokból, labdázásból, cziczézésből stb. áll. Ime hova vezet a biblia betüimádása. Irják, hogy az új felekezetnek már tagjai is akadtak, de a közönség neveti őket. Mi inkább szánni tudjuk az öreg gyermekeket. S minthogy számitásunkon túl eddig is már nagy tért vettünk igénybe jelen szemlénknek, csak röviden emlitünk meg még egy pár nagyobb fontosságu európai egyházi mozzanatot.

A poroszországi első közzsinat, melyről megelőző füzetünkben mi is megemlékeztünk volt, a szabadelvüek részéről, ugy látszik, mind nagyobb elitéltetésben részesül. Egy

kitünő egyháztörténész a „Prot. Kirchenzeitung" szerint arról igy nyilatkozott: „Ez a Porozsországi első èvang. közzsinat nagyon hasonlit az utolsó vaticani conciliumhoz.

Amott az országos kinevezések által mesterségesen teremtett többség, itt a pápa által hizlalt püspökök. Ugyanaz a papi szellem szemben a községekkel, ugyanaz a kicsinylése a tudománynak, ugyanaz a hierarchiai felfogás házasságról és iskoláról. Csak egy ellentét van; a vaticani concilium nem kivánta elleplezni a maga uralomvágyát, a közzsinat többsége azonban pántofliban indult a hatalom villámai után, a melyekkel ellenfeleit megsemmisitni akarja." A német protestans egylet pedig a mint a közzsinat bezáratott, gyülést tartott Berlinben s a következő egyhangu határozatot hozta: „A poroszországi első közzsinat a maga határozatai által az evang. gyülekezetek jogait, a lelkészek tan-függetlenségét, a tudomány szabadságát, az állam és községek iskoláikat illető jogait fenyegette, s a zsinatot uraló pártok a még csak imént szentesitett egyházi alkotmányt kijátszani s lelkészeknél és egyházaknál minden liberalis irányzatot elfojtani megpróbáltak. Ez az út szükségképen az egység felbontására vezet. A helyett, hogy népünket Róma növekvő beavatkozása iránti sorakozásra, a vallási közönbösség megszüntetésére buzditnák, a helyett, hogy egy nagy német nemzeti egyház egységének utját egyengetnék, elhagytuk a reformátio és az evangelium szellemét. Ezen antiprotestáns szellemü határozatok ellen mi, lelkiismeretünk, nemzetünk s a reformatio által teremtett egyház iránti szeretetünktől indittatva, ezennel nyiltan és ünnepélyesen tiltakozunk. Mi szigoruan ragaszkodunk ahoz a szellemhez, a mely egyszer a pápaság bilincseit széttörte, mi szigoruan ragaszkodunk atyáink evangeliumi örökségéhez. Hogy pedig az evangeliumi igazság és szabadság ezen drágán megvásárolt öröksége általunk fentartathassék, a veszélylyel szemben erélyes ellenállásra hivjuk fel az evang. gyülekezetek tagjait az által, hogy vegyenek tevékeny részt az egyházi választásokban, gyakorolják és védjék meg alkotmányos jogaikat, bátran sikra szállva és el nem tántorodva a kereszténység alapigazságai mellől." A küzdelemre tehát ki van adva a jelszó s mi őszintén ohajtjuk, hogy a győzelem ne essék az igazság és lelkiismereti szabadság rovására. A mi a németországi kormánynak a római egyházzal meginditott kiegyezési kisérletét illeti, a dolog még mindcsak a kölcsönös feltételek mérlegelésénél áll. Nem is könnyü feladat oly egyességet hozni létre, melyben mindkét fél a magának tulajdonitott hatalom birtokában maradjon.

A francziaországi reformátusok, kiknek helyzete épen a jelen füzetben tüzetesen van ismertetve, a mult év vége felé Párisban zsinatot tartottak. 1872 óta nem merték azt összehivni, nehogy még élesebbé tegye az orthodoxok és liberalisok közti ellentétet. A pártok meglehetős jó akaratot

tanusitottak egymás iránt, de hogy sikerült-e a modus vivendi-t eltalálniok, azt csak a jövő fogja megmutatni. Erre nézve különösen három inditvány emelkedett ki a többek közül. Egyik a Bersier-é, ki azt sürgette, hogy „minden egyháztanácsnak legyen meg az a joga, hogy azt a lelkészt avathassa fel, a kinek elveit leginkább helyesli s legyen ez a jog megszoritás nélküli még olyan lelkészeket illetőleg is, kik a természet fölöttit tagadják.“ Mintha az 1568-ki tordai országgyülés végzését hallanók: „a közönség oly prédikátort tarthasson, a kinek tanitása ő neki tetszik.“ A másik inditvány a Babut-é volt, ki azt kivánta, hogy „a zsinat a maga dogmatikai határozataira“ nézve minden administrativ szentesités kikerülésével csupán moralis érvényre emelést ismerjen el szükségesnek.“ A harmadik inditványt Maurin, Brouguiére és Dhombres nyujtották be. Ezek szerint „concessio adandó a választóknak a vallási feltételek alkalmazási módját, az új lelkészeknek pedig az 1872-ki vallástételt illetőleg azon egyetlen kikötéssel, hogy a liberalismus az ugynevezett „merőben szabad gondolkodást“ utasitsa vissza.“ Ezt az inditványt aztán lényegében a zsinat el is fogadta és határozattá emelte. A mint fennebb is emlitők, a jövő fogja megmutatni, hogy a zsinatnak mennyiben sikerült a pártok kiegyeztetését eszközölni. Annyi bizonyos, hogy az elfogadott inditványban a merőben szabad gondolkodás visszautasitására vonatkozó passus nagyon kritikus s az alkalmazásnál ujabb viszályokra nyujthat utat. S a „Renaissance“ legalább sajnálván, hogy a Bersier inditványa elvettetett, a zsinatot ismertető egyik czikkét igy végzi: „a hivatalos zsinat nem nagy dolgot mivelt s a mit mivelt, az sem jó. Elvetette a kibékülésre tett legjobb tervet; megvetette egy szervezet alapját az orthodox párt részéről, melyet hivatalosnak neveznek, de a mely a maga valóságában schismatikus és a mely ha megszilárdul, kétségen kivül a franczia protestantismus határozott és orvosolhatlan ketté szakitását fogja maga után vonni.“

Az angol bibornok Dr. Manning közelebbről egy tervet nyujtott be a pápához, melyben azt óhajtja, hogy az angolországi kath. egyház szerzetrendjei és vallási testületei az angolországi kath. püspökök jurisdictiója alá rendeltessenek. Ez merőben ellenkezik az ultramontan rendszerrel, mely épen a püspökök jogainak megsemmisitésével vetette meg alapját a pápai mindenhatóságnak. Valószinűleg az angol bibornok ezen terve, a mint ez már egyszer megelőzőleg is megtörtént, ismét visszautasittatik; de minden esetre jellemző, hogy a nem rég alapitott kath. egyház Angliában már igényeket táplál magában, a melyek nagyon is emlékeztetnek az ugynevezett gallikán egyház jogaira.

Nem kevésbé érdekes, hogy a belgiumi utóbbi zavarok közben, ott is hasonló irányban emelkedtek hangok. A pápá-

nak a kormány érdekében tett beavatkozása a belgiumi ultramontanokat oly dühbe hozta, hogy a mechelni bibornok-érsek, Deschamps egy hosszu és mérges nyilatkozatot tett, melyben azt mondja, hogy a hiveknek a pápa előtt a püspökök szavára kell hallgatniok. A „Deutsches Protestantenblatt“ szemle irója, honnan a fennebbi közleményt átvettük, azt a következő kérdéssel zárja be: „Avagy Németországtól fog a pápa segélyt nyerni, hogy ezen megtámadtatásokat annál könnyebben elhordozhassa?“ a mivel ugy látszik, a kormány és a róm. egyház között tárgyalás alatt levő kiegyezési kisérletekre czéloz.

Olaszországban a kormány részéről legkisebb akadály sem vettetik az evangelium szabad terjesztésének utja elébe, daczára a pápa kárhoztató nyilatkozatainak. Rómában nem régen a 15-dik protestans isteni tisztelet helyét nyitották meg és szentelték fel. Minden nagyobb városban protestans gyülekezetek alakulnak. Főleg a waldiak is nagy előhaladást tesznek. Veronában egy csinos templomot vásároltak meg. Rómában és Palermoban templomok vannak épülő félben. Majlandban és Nápolyban szintén lépések tétettek egy templom és imaház szerzésére. A waldiak terjeszkedésére annyival nagyobb sulyt fektetünk, mert az ők hitnézeteik meglehetős közeli viszonyban állanak a mieinkhez is. A waldiakat bizonyos tekintetben a 12-dik század unitáriusainak lehet nézni. Egyébaránt, hogy az unitárismus már Olaszországban sem talál ellenszenvre, ezt legujabban semmi sem mutatja inkább, mint a Channing müveinek ottani terjedése, a mire nézve a Contemporary Review mult évi októberi füzetében „Rivista Europea“ czimmel Sbarbago Pietro, nápolyi irótól egy figyelemre méltó czikk jelent meg. Ennek bővebb ismertetését azonban, valamint még sok más egyházi szemletárgy közlését egy más alkalomra kell halasztanunk. Lehet, hogy már is visszaéltünk az olvasó türelmével.

CZ

A SZ.-KERESZTURI TANODA TOVÁBB FEJLESZTÉSÉNEK KÉRDÉSE.

I.

A „Ker. Magvető" 1879-ki hatodik füzetében K—y ur „Nyilt levele" a kereszturi tanoda osztályokkal bővitését a szerkesztőség felhivására tovább fejti s a vitát beinditja.

Legyen szabad a dologhoz szólanunk!

A Nyilt levél érdemes irója azt mondja, hogy a kereszturi Zsinaton a kereszturi tanodának egy osztálylyal bővitése inditványoztatott. S ezt a nevelésügyi bizottmány fedezte fel s a kérdést tagadó véleménynyel terjesztette be és az elvettetett. Nem bővités pedig, hanem, mint nélkülözhetetlen kellék, kéretett maga a VI-ik osztály megszavazása. S a tisztelt iró elődeink programmjába kapaszkodik az inditvány megdöntése végett, s tilt a particularismustól, melynek — ugymond: egyházi történelmünkben nyomát nem látja.

Az elődök programmjának — mely Kolozsvárra főtanodát, Tordára és Keresztúrra altanodát állit tervben, melyek közül a kereszturinak a gyakorlatban létrejöhetése az érdekelt székely nép áldozatkészsége vala a szegletköve; e programmnak az a főtétele, hogy Kereszturról is ugy mint Tordáról a főtanodába menjenek tovább fejlés végett tanuló ifjaink, valamint eddig, ugy a kivánt VI-ik osztály beállitásával sem lesz tűzpróbára téve s az egységes nevelés elve nem veszélyeztetik. És ez nem bizonyitja K—y ur azon ellenérvét, hogy Keresztur után Tordán is fel kellene állitani a VI-ik osztályt s Kolozsváron azt az algymnásiumhoz visszacsatolni. Azt sem, hogy a népiskolának tekinthető kereszturi tanoda a tordai után férjhezadóvá váljék.

De ha akarni tudjuk, hogy felállittassék a VI-ik osztály Kereszturra, akkor — meg vagyunk győződve — a még megkivántató két éves kolozsvári tanfolyam annyi képzettsépet biztosit ifjainknak, hogy vallásfelekezetünk jeles tagjaivá váljanak. E meggyőződésünket pedig a Keresztúron székelő járásbirói és szolgabirói hivatal, tanitó-képezde, mivelt — habár nem nagyszámu — városi nép és derék vidéki népben helyezzük s úgy véljük, mind ezek az ifjuság becsvágyára annyi befolyást gyakorolnak, a mennyi egy 15—16 éves ifjunál elégséges, melynek két éves főtanodai tovább fejlése után elég képzett egyének lépnek ki az életbe s majd papok az egyházakba. Csak akarnunk kell s jó tanár mellett a VI-ik osztály felállitható, a nélkül, hogy ev. református testvéreink emlegetett aggo-

dalmára lenne okunk. Mert azt, hogy Kereszturt versenytérre akarnók állitani Udvarhelylyel, mint vádat kell hogy elutasitsuk .... Prodere sit dubium: voluit sed vincere tales! — — —

A VI-ik osztálynak Keresztarra inditványozása két főokból ered:

Egyik a III-ik osztály egyenruhás deákságának eltörléséből származik s abban áll, hogy — miután a novitiusok (IV-ik osztály) iskolai közterhek viselésére vannak kötelezve, az egyedüli V-ik osztályból telnek ki szobagazdák, légátusok és magántanitók; e tulterheltetésért vált szükségessé a VI-ik osztály, a tanácskozások e tengeri kigyója, s támadtak iskolabarátok csupa lelkesedésből — —

Második ok: a Kereszturra gravitáló 37 ezernyi unitárius székely nép azon tudata, hogy az idő nyomora és akadályai mellett is érzik, ösmerik a szülők gyermekeik iránti kötelezettségöket és annak megfelelni igyekeznék minden jobb keblü keresztény. S ha már a tanuló ifju az V-ik osztályon kivül a VI-ikat, mint főtanodai folyamot, megizlelné, annak a más „vagy két" évnek készebb kedvvel menne neki s a gyenge tehetségü szülő hajlandóbb lenne neki gyürkőződni a nagyvilági oskolai költekezésnek, és — — a kereszturi tanoda több ifjat adna át évenként a főtanodának, mint eddig. S kérdjük: nem elég méltánylandó ok-é ez. Mert hogy Kolozsvárt számok mutatják a könyebb tanulhatást, a valóságban nem áll. Hja! a nevekedő becsvágy legtöbbször dús kamatban fizetteti meg magát s a mi a vámon megjön, a réven vész el.

Még egy mellékok! Keresztur vidéke a legjobb kedélyü s tanulékony észtehetségü unitárius népből áll; de e nép, más vidékhez képest, szegény. Példák vannak rá, hogy e vidéken lakó szülő a kereszturi vásárba menve, egész hétre való élelmet visz magával fiának, vagy fiainak a gymnásiumba s ezt ugy jellemzik, hogy X vagy Y a ládából tanul. Az igy megtakaritott nyereményt pedig avagy minő beneficium pótolja Kolozsvártt. Igen! a szülők könyebb segélyezhetése okáért is inditványoztatott a zsinaton az egyház jónak bizonyult, de megváltoztatástól féltett programmjához sujtott kérdés.

Lehetne vádolni az inditványozókat: miért nem tették reductio és miért productio alapján inditványukat? Erre a felelet: azon egyszerü okból, mert arra csaknem egészben kész pénzalap ajánlkozik; a Demeter-alap s az ehez csatolható, ma már szükségtelenné vált elemi tanitók díjából az a rész, a mely egy előkészitő osztály tanitója fizetésén felül marad.

De kolozsvári hiveinkről se tesszük fel, hogy ha itthon ég a ház, Budapestre menjenek oltani.

Tessék elhinni: az inditvány nemcsak „valamely iskolabarátok lelkesedése", hanem gondolkodni és érezni tudó szülők meggyőződéséből ered.

A kereszturi Zsinat a vitás inditványra egy fél tanár egészszé tételével felelt, jól tudjuk; de csak pénzmivelet útján, mert az a fiatal erő ma is éppen azt a fokot s éppen oly lelkesedéssel tanitja.

Különben a kérdés pénzügyi oldaláról akkor szólhatnánk, ha pénztári költségvetésünk egyszersmind világos kimutatása volna pénzügyünknek s igy indulna szét az egyházi kerületekhez.

A szellemi részt tekintve pedig: miután Londonban foly-

vást képeztetik egy fiatal s még Tordára is kijutott egy doctori czimmel felruházott tanárjelölt köztanitónak, akkor annál jobb reménynyel nézünk a jövőbe, midőn a keresz-turi VI-ik osztály jól képzett tanárral oda juthat, hogy nem lesz kivánatos, hogy a becsvágyért küzdő ifjuság a mostaninál is elébb menjen a főtanodába. Az idő és körülmények egyaránt az inditványozók mellett szólnak tehát.

Igen, mert mások az idők, mások az igények! Egy meggyőződés inditása adta a tollat kezembe, hogy a vitához szóljak, hogy csekély pénzerőnknek a kereszturi VI. osztályuvá bővitett altanodának jobb karba állitására befektetett része legjobban gyümölcsözik a jövőben. Azért mielébb

Aequaemus pugnas ! ! — — —

KISS SÁNDOR.

II.

K. L.-nek e folyóirat mult évi utolsó füzete 417—420 lapjain megjelent Nyilt leveléhez bátorkodom nehány szót szólani. A szerkesztő urak e Nyilt levelet szóról-szóra kiadták, remélem az én észrevételeim is nyirbálatlanul jőnek az olvasó közönség eleibe. *)

Mindjárt nyiltlevele első soraiban azt mondja: „a sz. kereszturi tanoda bővitése, jegyzőkönyveink tanusitása szerint, e század elejétől tanácskozásaink tengeri kigyójává vált.“ Ezt oly kérdések felmerüléséről szokták mondani inkább, a melyek nem kedvesek az illetők előtt, a melyeknek tárgyalása unalmassá vált s szeretnék, ha, mint a tengeri kigyó, nyomtalanul eltünnék.

Ez intézet a mult század végén keletkezett s e század elején indult virágzásnak s mint ilyennek, hogy ügyei sokszor kerültek tárgyalás alá, az igen természetes. De ilynemü megbővitése, a melyet szörnykérdésnek neveznek némelyek, csak az 1863-iki főtanácson merült fel. Azóta az egyházkörök többször megujitották.

„A kereszturi zsinat a VI-ik osztály felállitását elvetette, de helyette egy uj tanári szék felállitása lett elvileg elfogadva“, mondja a Nyilt levél. A VI-ik osztály elvettetett, de egy uj tanári szék felállitása határozatilag kimondatott, csak a betöltése hagyatott a következő főtanácsra. Már hogy a zsinati jegyzőkönyvbe miként van a határozat beirva, azt nem tudom, de én legalább igy emlékezem. Ha ezért van a vita beinditva, ezzel akár be is végezhetjük.

A VI-ik osztály kérdése elvettetvén, vitatása tovább oknélküli, meddő vita. De K—y L. ur mégis vitatja s ezzel kapcsolatosan oly dolgokat érint, a melyekre csak a tulságos szolgai lélek némulhat el. Hogy Kolozsváron legyen a főtanodánk, az ellen senki sem akar beszélni. Az egységes neveltetés, oktatás utján nyert közszellem; az unitáriusok hagyományos összetartása, a melyben van erőnk, mindnyájunk előtt oly szent és becses, hogy az ellen cselekedni vétek lenne. S hogy mégis bevonatott és vonatik e vitába a kereszturi iskolá-

*) Kivéve az itt következő sorokat, miután nem az a kérdés, hogy ki, hanem mit irt. Szerk.

nak főiskolává emelése, e z z e l i n k á b b e t a n o d a b ő v i t é s e k é r d é s é n e k a z é l é t k i v á n j á k e l v e n n i. Decentralisatioról szó sincs. A VI-ik osztály felállitása nem decentralisatio.

„Ha Keresztúron VI-ik osztályt állitunk fel, Tordán is fel kell állitani." Ebből még nem következik. Torda közel van Kolozsvárhoz, Keresztur távolabb s az unitáriusok is itt vannak számosabban. A legközelebbi iskolai év végén tett jelentések szerint, a kolozsvári főtanoda népességének 50%-ka, a tordainak 40%-ka, a kereszturinak pedig 70 %-ka unitarius. Az unitárius népjog melyik mellett szólhat? A mikor tehát Keresztúrért teszünk olyant, a mely a tordaiaknak nincs hátrányukra, de sőt egész anyaszentegyházunk előmenetelére, ekkor nincs ok az ők fellépésökre, annyival is inkább, mert nekik megvan a VI-ik osztályuk, levén ott ugyanis VI osztályu polgári középiskola. S aztán ha pénzerőnk engedné, hogy Tordán is VI osztályu legyen a gymnasium, miféle veszély lehetne abban? Valamint arra sem látok okot, hogy a VI-ik osztály Kolozsváron az algymnasiumhoz visszacsatoltassék. A kolozsvári alosztályuak ö n á l l ó t l a n a b b a k a tordai és kereszturiaknál; éppen ezért nem szükséges Kolozsváron az alosztályok számát a felsőbbek rovására szaporitani.

„Kérdésbe teszi K—y L., hogy a kereszturiaknak elégséges leszen-e két év a főtanodábani végzésre. Miután Keresztur kevéssé alkalmas az ifjak becsvágya kifejtésére és saját érdekökben nem volna-e kivánatos, hogy a mostaninál is előbb jőjenek be a főtanodába." Köztudomásu, hogy a Kereszturról kikerültek se állottak eddig is hátrább átalában a kolozsváriaknál a tantárgyakban. Hogy pedig a glacé-kesztyüt egy évvel előbb vagy később huzzák fel, melyik jobb? Azt hiszem, ha később. Azt pedig, hogy Keresztur kevéssé alkalmas az oly becsvágyak kifejtésére, mint a nagyobb városok, azt tökéletesen elismerem, helybenhagyom.

„A tordai és kereszturi iskola időnkig, inkább a mai népiskolákat helyettesitette." *) Tehát olyan surrogatum gymnasium, a hol egyes tanulókat készitenek ugyan a gymnasialis tárgyakra, de az egész inkább elemi népiskola ! ! Bátor vagyok a 417-ik lapról saját szavait idézni: „Tordán és Kereszturt nevelés és tanitás teljesen a főtanoda tanterve szerént kezeltetett és kezeltetik." Nekem nincsen tudomásom arról, hogy a mai népiskoláinkban főtanodánk tanterve szerént folyna a tanitás. Pedig igy kellene, mert különben nem egyranguak a tordai és kereszturi iskolákkal.

Molnár Aladár urnak tökéletes igaza van. A zsinati főtanács is mellette bizonyitott, a midőn Kereszturon még egy uj tanári szék felállitását elhatározta, mert ebben az intézet erősödését látta.

Hogy nem a Székelyföldön, hanem Kolozsváron és környékén éltek azok, a kik áldozataikkal anyaszentegyházunk alapját megvetették, erre nézve most nincsen semmi szóm. Én respectálom a nagylelkeket akárhol éltek légyen; a kik az unitárius egyház egyetemes jóllétét tartották szemeik előtt s particularismusnak nem hódoltak. Azt azonban

*) K—y L. e kifejezése nem idézhető azon kifejezése nélkül, hogy a népet, a populust, Verbőczi értelmében vette, mint azt (418 l.) nyiltan kifejezte.
Szerk.

nagyon sajnálnám, ha a kereszturi iskolának csak nehány barátja volna.

Van a 419-ik lapon egy nevezetes mondása K—y urnak: „Ha pénzerőnk engedné, nem be, hanem Budapest felé kellene nevelésügyünkkel terjeszkedni.“ Énistenem, be jó hogy nincsen sok pénzünk, mert ha volna, akkor mi itt a Székelyföldön mind parlagban maradnánk! Mi székelyek még nem mondunk olyan nagyokat, hanem annyit mi is igen, hogy egyelőre jó és üdvös lenne, ha Budapesten unitárius templom épülhetne. S erre bizonyosan a szegény székely nép — ha kérik — még az ingét is odaadja. S ha csakugyan Kolozsvár unitárius intelligentiája Budapest felé terjeszkedik a nevelésügygyel, annak mi örvendünk s csak annyit mondunk most itt Ázsia szélén: uram emlékezzél meg rólunk, mikor jutandasz a te országodba.

A VI-ik osztály kérdését még tovább fűzi s megjegyzi: „hogy a VI-ik osztály felállitása barátainak az érve, mintha az által, hogy a székely fiuk Kereszturt hosszasabban maradnak, a szülők támogatása kevésbé volna igénybe véve, mintha Kolozsvárra kijőnének, teljesen alaptalan. Főtanodánk jelentései számokban kimutatják, hogy a tanulhatás Kolozsvárt ma már sokkal könnyebb, mint Kereszturt.“ Bocsánatot kérünk, de a főtanoda jelentéséből nem lehet megtudni, hogy Keresztúron mibe kerül az élet. Azt az alaptalant alaptalanul lehet használni, de alaposan utána nézve a dolognak, e kérdésben, nem. A felső osztályosokra nézve állhat, hogy kevesebbe kerül az élet, vagyis a szülőket kevésbé terheli, de az alsóbbakat szabadjon kétségbe vonnom. Mindenik szolgasággal nem keresheti kenyerét. Az alsó osztályosok ösztöndijai közül vajjon a legmagasabb is futja-e a költségeket Kolozsvárt; legalább a magántanitójának a szükséges dijt. Sokan, a mint a jelentések mutatják, hetenként egyszer vagy kétszer, egyes jó családoknál kapnak ebédet. Még ezzel sincs fedezve a tanulók szüksége. Eszembe jutnak itt Kuthy Lajos szavai: „Kegyelem s ajándék nyomort nem irt ki. Hasonlit egyszeri fütéshez kemény tél hosszában, utána még dermesztőbb a fagy.“ Távol legyen tőlem, hogy én az ily kegyes családok tettét kicsinyelném, én meghajlok ezek emberbaráti szeretete előtt.

Kereszturon egy tanuló egy iskolai évben, a ruházaton kivül, 80 frttal bőven kijő. A ki pedig terményekben fizeti kosztját, tiszta pénzt 15—20 frtot kell hogy kiteremtsen. A szegény székely szivesebben adja a gabonát, mint a pénzt. A pénzt inkább sajnálja, és ha gabonáját egyszer pénzzé tette, keservesebben adja ki. Ezek, igaz, kicsiny dolgok, de nem árt tudni. Egy 4-ik, 5-ik osztályu jó tanuló 30—60 frt biztos segélyre számithat. Ha mind nem is, de nagyon sokan közülök. Az alsóbb osztályosok közül is sok kap kisebb nagyobb segélyt. Szolgák is vannak.

Ha áll K—y ur mondása, „hogy a tanulhatás ma már sokkal könynyebb Kolozsvárt, mint Kereszturt,“ ekkor bűn fenntartani a kereszturi iskolát. Fel kell erről világositani a tudatlan vidéki népet, ha eddig nem látott, lásson már. Kimélje vagyonát. Vigye gyermekét oda, a hol olcsóbb a tanitatás.

Midőn arról van szó, hogy egy tanuló Kolozsváron sokkal kevesebbel kijő, mint Keresztaron, méltóztassanak megbocsátani nekem, de ugy tetszik, hogy itt, e kérdésnél, mindig csak a VI-ik osztályos tanuló lebeg szemeik előtt. S hogy e káprázatban legyen is valami valóság, némelyeket a VI-ik osztályosokból, de nemcsak némelyeket, sőt sokakat bőven el is látnak jutalommal. Meggyőződhettünk erről a keresztúri zsinaton történt előterjesztésből, a midőn a jutalmazott tanulók nevei és jutalmaik mennyiségei felolvastattak. Vajjon a VI-ik osztályos segélyezést nem érzik-e a fennebb lévő tanulók? vagy legalább akárhányan közülök.

Kérdésbe tette a Nyiltlevél irója a közelebbi zsinat alkalmával, hogy vajjon pénzerőnk engedi-e az új tanári szék felállitását. Erre akkor a pénzügyi bizottság sem tudott felelni. Gondolom azonban, hogy felelni fog. A tordai bérösszeg tőkésittetik, de a mult iskolai évben az egyház nem fizetett Tordán egy rendes tanárt; ez évben pedig nem fizeti a másodikat, itt két rendes tanári fizetés marad vissza a középénztárba. Ebből lehetne valamit csinálni. Kereszturról a zsinati főtanácshoz a VI-ik osztály tárgyában küldött kérelemben számokkal ki volt mutatva, hogy ha a VI-ik osztály felállitatik és azzal két rendes tanári szék betöltetik, e két tanári szék csak 802 forintig fogja a középénzt terhelni. E 802 frtot a tordai bérösszegre alapitottuk volt; de a tordaiak elég ügyesen elkaparitották Keresztur elől. S a zsinati főtanács, igen természetesen, engedte. Ők éltek az alkalommal. Vajjon ha Keresztur részére nem kérik ez összeget, oly könnyen sikerül-e a tőkésités? A feleletet adja meg más.

Most egy új tanári fizetés kiteremtése Keresztur részére és két tanári fizetés benmaradása Tordáról a központárban, ezek állanak kérdésben.

K—y L. Keresztur elszigeteltségénél fogva ohajtandónak tartja, hogy itt minél több fiatal tanárjelölt forduljon meg, ha ideiglenesen is. Tagadhatlan, hogy akárhány ideiglenes tanitó sikeresen működik, ha doctor czime nincs is. Sokszor nem elég a czim, a képesség. Az ügybuzgóság is számit valamit. Czimeresek lehetnek az emberek, de ha nincs meg a kellő erély, kitartás, ha nem a közügyszeretet, egyházunk java, előmenetele, hanem csak a pályázati hirdetések érdeklik főképpen, ugy szólva sajnálja magát s szolgálatát az általunk adható fizetéshez méri, itt a közügy a privát érdek határaig virágzik, de tovább csak teng. A köztanitói intézményt avatottak és avatottlanak már régóta, a lomtárba akarják tenni. Nem azért, mintha a köztanitó urak között akárhány derék közkatonája ne lett és ne volna egyházunknak; de mert az állandó erőkben látják inkább a garantiát. Sajnos dolog, ha nem az állandó, hanem az ideiglenes tanerőkben van az egyház reménye az intézet felvirágoztatására nézve. Ekkor valami rothadt van Dániában, utána kell nézni, hadd jőjjenek a szakférfiak! És ha jőnének, nem kell leuntatni.

K—y L. meggyőződése szerint beszélt, én is. K—y L.-nek érdemei vannak az irodalom terén. Jó hazafi, jó unitárius, áldozatra kész polgár és mindenek felett pontos iskolai felügyelő gondnok. Én mindezek előtt kalapot emelek s biztositom, hogy a legnagyobb tisztelői és be-

csülői közé tartozom; de engedje meg nekünk is, mint vidékieknek, hogy azt, a mit mi itt a helyszinén tapasztalunk, elmondhassuk. Mi nem ugy vagyunk, mint némely nagy városi, a ki a vidéki dolgokat egy pár hűséges vidéki embere szájából tudja meg, még pedig nem olyformán, a hogy vannak, sem ugy, a hogy ő, t. i. a városi, szeretné hogy legyenek, hanem ugy, a hogy a referaló akarja neki tudtára adni. Mi a helyi érdekeket, illetőleg statusunk vidéki érdekeit tapasztalásból ismerjük s midőn ezekért emelünk szót, egyházunk egyetemes jólétét tartjuk szemeink előtt. Bem mondotta Piskinél: „Ha nincs hid, nincs haza." Mi azt mondjuk: Ha nincsenek a székelyföldi unitáriusok, nincs unitárius status Magyarországon ez idő szerént. Az emberek semmiben sem nagyobbak, mint egymás kicsinylésében. Győzzük meg egymást arról, hogy egy az érdekűnk t. i. anyaszentegyházunk, iskoláink virágzása, nemzetünk fejlődése, mivelődése. Ezekben élünk mi. A korai fénylés fényes helyen romlásunkra lehet. Gravitaljunk arrafelé, a merre gravitatationk ez idő szerént nagyobb jót tehet.

Most ennyit, ha ugy jő, máskor többet.

SÁNDOR JÁNOS.

III.

A középtanodai oktatást még folyvást hiányosnak találjuk; érezzük, hogy oly magas fölszinre nem emelkedett, a melyen életet és tanulmányt egymással öszhangba hozva, sőt egymással kibékitve: a serdülő növendékeket az élet legegyszerübb problemái megfejtésére bár közelitőleg is előkészitse. A legujabb gymnasiumi tanterv, mely habár azon ok miatt, hogy a vegyészetet, ezt az élettel és gazdászattal oly szoros összefüggésben levő tudományt, a középtanodákban a lehető legszűkebb korlátok közé szoritja, nem tökéletes is, mégis megjelenése, sőt a nm. cultusminister urnak a tanárképzés fontos ügyéről a napokban tett nyilatkozatai nyilvánvalóvá teszik ama szükséget, melynek hatása alatt a középtanodákat fejleszteni, ujra szervezni, a tananyagot öszhangzóan beosztani, lehetőleg kifogásnélküli tantervet behozni és megállitani kell. Azért ujabb és ujabb tervek közöltetnek, melyek a felismert hiányok megszüntetését czélozva, a kivánt módozatokról gondoskodnak.

Ily szempontból örömmel kell üdvözölnünk a „Ker. Magv." XIV. köt. 417. lapján olvasható „Nyilt levelet", mely arról győz meg, hogy kicsiny seregünkben is a törekvés megvan, hogy gymnasiumainkban a jelenkor által követelt viszonyok megvalósitassanak. Miután az ügy érdekének szentsége mindnyájunktól megvárja, — a jobb meggyőződhetésért — az őszinte szót, legyen szabad e pár sorban a felmerült kérdéshez szólani; habár nézeteim a „Nyilt levélben" foglaltakkal egyezni nem fognak is.

Ugyanis a „Nyilt levél" irója igy szól: „A sz.-keresztúri tanoda bővitése e század elejétől tanácskozásaink tengeri kigyójává vált." — Itt megjegyzés gyanánt elégséges annyi, hogy e század elején a bővitésről szó sem lehete. Sőt ez 1848-on, főkép 1857-en innen kerülhetett szőnyegre. Nézetem szerint ez iskolának „fejlesztése" igen, de

„bővitése“ egészen 1857-ig nem jöhetett szóba azért, mert ezen időig ott, nem mint most nyolcz, hanem tiz osztály volt.

Ez a tiz osztály tiz egész évet vett igénybe, mig most a kivánt VI-ik osztálylyal is a tanfolyam csupán kilencz évre terjedne. Élénken emlékszem, hogy 1847-ben, a mikor ez iskola küszöbét átléptem, sőt későbben is az osztályosoknak ilyen elnevezései voltak: a) Kis declinista = 1-ső, b) Nagy declinista = 2-ik, c) Comparista = 3-ik, d) Conjugista = 4-ik, e) Etymologista = 5-ik, f) Syntaxysta = 6-ik, g) Poëta = 7-ik, h) Novitius-Rhetor = 8-ik, i) Veteranus-Rhetor = 9-ik és k) Encyclopaedista = 10-ik osztálybeli.

A ki ezen rendszer szerint Keresztúron a tanulást elölkezdette, annak csupán egy évvel kelle kevesebb időt tölteni itt, mint azoknak Kolozsvárt, kik a főgymnasiumban tanultak. Ezt az aránytalanságot kiegyenliteni ohajtván, ezen időszakban a szülők, tanulók és tanácskozók egyaránt nem a „bővités“, hanem inkább a szűkitésen munkáltak. Ez szükséges is volt, mert a tanulók néha a poëtai, néha a novitius-rhetori osztályt elvégezve, vagy Kolozsvárra, vagy Tordára mentek és igy kereszturi osztályos társaikat egy és két évvel előzték meg, a mint ez velünk is megtörtént. Ugyanis osztályos társaink csupán az encyclopaediai osztályt hagyva el és a veteranus-rhetori osztályt Tordán végezve, egy évvel előnkbe kerültek. Ezért midőn a veteranus-rhetori osztályt elvégeztük, revolutionáltunk az eszme mellett, hogy más ősszel egyenesen Kolozsvárra és nem Kereszturra megyünk. Ezt megsejtve — az általam mindig tisztelettel emlitendő — Koronka tanár ur, azt igérte, hogy bizonyitványt nem ad és megdorgált, szokása szerint keményen, a mivel lázba jött vérünket hütötte le.

Ezeknek előre bocsátása után állithatom, hogy ez iskola osztályokkal való bővitése, e század elején tanácskozás tárgyát nem képezhette, de igen a reductio és fejlesztés. Minthogy a reductio 1857-ben megtörtént, a mikor egyszerre két osztály ment Kolozsvárra, azonnal kezdődött a fejlesztés felőli komoly tanácskozás is.

A fejlesztést némelyek már akkor az osztályok szaporitásával gondolták előmozdithatónak, a gymnásialis szervezet alapján. E végből a szűk iskolát az áldozatkészség kibővitette. Igy jött divatba, a VI-ik gymnasialis osztálynak Keresztúrt felállitását kivánni.

Ennek csaknem megteremtője és véghagyományként is eszközölni ohajtója a tűz és széles lelkü Marosi tanár volt, kinek nagy lelkét egy öt osztályos iskola nem fogbatván be, szélesebb iskolát ohajtott, nem jutván eszébe, hogy ha hasontársakra nem talál és anyagi segédeszköz nem lesz, ő is csak sisyphusi munkát fog végezni.

Ez a napirendre erőszakosan hurczolt kivánalom 1857 óta többször levén napikérdéssé felvetve, végre 1879-ben valóságos lázzá lett, az indokok ama faltörőjét használva, hogy Kolozsvár valóságos mostohaként tekinti Keresztúrt és azért az osztályokkal való bővitést nem akarja a mi teljesen alapnélküli, ha ez iskolának 1857 óta mutatkozó fejlődésére tekintünk.

Ez iskolának 1857 előtti alakjára azért volt szükség, mert egyetlen tanára, két köztanitó segédkezése mellett, a több évre terjedő tanfolyamban találta fel a biztos archimedesi pontot a tudományok kellő

mérvben való terjesztésére, mert a magán tanitás, sőt részben az osztályok tanitása is, a hosszas itt ülés által fejlettségre jutott tanulókra volt bizva.

Ma a magántanitás másodrendü neveléstani eszköz, a magán tanitók alkalmazása mellőzhető, mely ok tehát nem elegendő, az osztálylyal való bővités általi fejlesztésre.

De van egy más ok is, melyet ilyen alakban szoktak előadni; hogy a gyermekes atyák kevesebb költéssel, évenként 6—10 növendéket tanittathatnak és többen, a kik itt öt osztályt végeztek, miután a költségtől rettegve, a tanulást távolabb levő intézetben nem folytatják, majd a felső osztály berendezése után nem maradnak az illető tananyag ismeretein kivül s elszóródva a falukon, álbölcs falusi elöljárókká nem lesznek.

Tekintsük meg azonban, hogy a szülők jóreményü gyermekei Kolozsvárt mi segélyben részesülnek. Azt számokkal ki lehet mutatni. A legtöbb esetben ama segély elég arra, hogy a szülőknek egy év tanitási költségét, a mit azon esetben is kiadtak volna, ha fiaikat Kereszturon tanittatják vala, fennebb emelni ne kelljen. Ez által az emlitett oknak, mely az osztályokkal való bővités általi fejlesztésre vonatkozik, az egyik része önként elesik. A másik rész pedig kellő alap hiányában szenved; mert öt osztályt hiányosan végezve, igazán lehet az ifjuból „álbölcs." De hozzá tehető, hogy hat osztályt végezve is valaki, szintoly hiányosan, hasonló módon lehet „álbölcs." Sőt ha a költéstől félve, Kereszturnál tovább nem megy, hogy a hatodik osztály ismereteit megszerezze, akkor éppen ugy, félve a költéstől, majd a hetedik osztályt nem fogja végezni és marad „falusi álbölcs." E szerint a felhozott ok második része épen az osztályokkal való bővités általi fejlesztés halaszthatatlan szükségessége ellen bizonyit.

A következtetés lánczolatán végig menve, mondható: hogy a midőn az aliskolákra vonatkozva, az öt osztályos szervezet elfogadva lett, tulajdonképen akkor léptünk olyan térre, a melyen a növendéknek alkalom adatik, hogy rá nézve a gymnasium felső osztályaiba eső tanulmányok elsajátitása csupán megszakitás utján legyen elérhető; mert az ötödik osztályban, a főgymnasium tananyagának a tárgyalását el kell kezdeni. Következőleg a teljes aliskola négy osztályos lehet. Ha mégis az ötödik osztály berendezve van, akkor a növendékek, a kik azt elvégezték, mintegy kényszeritve vannak a tanulást más helyen, más tanárok vezetése alatt, más módszer szerint folytatni, a mi minden körülmények között a tanitás és tanulás hiányosságát idézi elő. Midőn az aliskola részére a VI-ik osztály engedélyeztetni fog, akkor a felső osztályok tananyaga éppen a közepén leszketté szakitva. Vajjon ebből nem származik-e nagyobb és pedig utánpótolhatlan hiány akkor, midőn az ötödik osztály áthaladása után feltünő mulasztást is a növendékek nagy erőfeszitéssel tudják — ha ugyan tudják — után pótolni. Ez a csekélynek látszó ok nem lesz-e elég nagygyá arra vonatkozólag, hogy a gymnasium erkölcsi czélzatait még kevesebben érjék el, mint azt jelenben a tapasztalat mutatja?

Igaz ugyan, hogy az E. F. Tanács 1857-ben belátta, hogy ez iskolának a főgymnasiummal egy alaku és ennek alsó részével egyenlő

terjedelmü szerkezetre van szüksége, de ez mindenkor csupán oly mérvben volt és lesz megvalósitható, a milyenben a különböző tantestületek véleménye összeegyeztethető. Régebb ki volt mondva — de végrehajtva csak 1857-ben a keresztúri iskolának gymnasialis alapra reducálása, a miért a fejlődésről gondoskodni s első sorban arról tanácskozni is kelle. Igy lett a fejlesztés érdekében az egy tanár helyébe ma négy rendes és egy segédtanár alkalmazva, megtartatván az egy tanár korabeli köztanitói létszám is.

A midőn egy tanár helyett ötöt alkalmazott az önérzetében alap nélkül sértett Kolozsvár, mint központ, akkor ugy mostoha atyasággal azért, hogy a fejlesztés érdekét nem tartotta szem előtt, jogosan vádolni nem lehet. Nem gondolható, hogy más intézkedésében tévedett volna, mint talán a személyek alkalmazásában. De ezek még eddig kifogásolás alá nem estek. Ha itt némelyeknek kifogásuk lenne, nyilvánitsák öszintén s mondják ki, hogy az iskola szakszerüleg rendeztetvén, az alkalmazandó tanárok, szakjaikhoz mért oklevéllel, a mit ma a tehetség magának könnyen biztosithat.

Azonban meg kell fontolni, hogy a midőn egy tanszéket ily módon rendezünk be, a megválasztott kezébe hatalmat adunk: használni vagy ártani, mert tőle függ a jelen nemzedék utódainak alapos kiképzése és a növendékek érzelmeinek jó vagy téves irányban való fejlesztése. Önmagunk iránti kötelesség első sorban segédkezet nyujtani arra, hogy munkássága a jóban sikeres legyen; elodázhatatlan kötelesség megragadni a módokat, melyek által magát teljesen kimivelve, a reá bizott növendékeket is nevelni képesitve legyen. Ekkor mindenek előtt a szakemberek számára egyszerre szak-könyvtár is, nem csupán történelmi adathalmaz-tár lesz szükséges. Ez a fejlesztés érdekében elsőbb helyen áll, mint az osztályokkal való bővités, mert a tanárokra felelősséget róvunk, oly nagyot, mi előtt a gyönge lélek, ha azt teljes egészében felfogta, közel összeroskad.

S vajjon van-e gondoskodva arról, hogy ha valakit az alkalmazott tanárok közül megtámadnának, az magát, az osztály-naplókba és az osztálykönyvekbe bevezetett sajátkezü irásával igazolhassa? Sőt az aliskolák igazgatói az osztálykönyveket a nevelésügyi bizottság elé felküldik-e csupán azért, hogy a rájuk és tanártársaikra bizott ügynek hiv teljesitése bizonyitva, a végzett tananyag mennyisége irásban is kimutatva és a felelősséggel szemben, annak mikénti kezelése előadva legyen?

Mig ezen kérdések sikeres megoldása egyfelől az egyes iskolák szervezetében nagyobb öszhangot létesiteni képessé tesz, addig másfelől a fejlesztés érdekében sürgősebbek is, mint az osztályokkal való bővités.

Bármely tűzlelkü, hazája-, szentvallása- és ezeknek virágzó állásaért buzgó szerelemtől lángoló ügybarát, inkább ohajtaná ezeknek a boldogság paradicsomát magába záró várát egy szűkebb, de erős és törhetetlen véd-, mint egy romladozott előbástyából védelmezni. Azért, ha a keresztúri iskola nekünk véd- és előbástyánk, addig ne bővitsük, szélesebbre és hosszabbra ne nyujtsuk, mig a meglevőt teljesen erős védképességüvé nem tettük. Most az egyszer gondolatunk legyen ez, hogy ezen öt osztályos iskola a fejlődés kitünő állását érje el; mert bármikor többre lehet becsülni egy öt osztályos, egészen jó, sőt kitünő,

mint valamely ki nem elégitő helyzetben levő hat osztálylyal berendezett iskolát.

Az iskola sohasem lehet csupán kenyeret biztositó intézet, kevevesek, de inkább azt megnyerni segitő többek számára. Ezért a fejlesztésnél költséget ne kiméljünk, de a bővitésben addig tovább ne lépjünk, mig a jelen alakban és terjedelemben nem tökéletes, de kivánni valót hagy fenn.

Vessünk egy pillantást ez iskolának jelen, nem külső, mert ez tiszteletet parancsoló, hanem belső alakjára. Nézzük a valót és nem a látszatot. Ez iskola fejlettsége minden tekintetben üti-e a mértéket?

Hogy ne emlitsünk többet, a természettudományok kivánt mivelés alatt vannak-e? A rajz, ez az egyszerü mesterembert is oly közelről érdeklő tudományi műág, minő gyakorlásban részesül? Az ének és zene milyen fokon állanak?

A természettudományok ma a szántó-vető embernek is fél- és pedig jobb kezét teszik. Ezeknek kellő mérvben és pedig szakember által való kezelése elodázhatatlan kivánalom. De e czélhoz tanár és rendezett szertár szükséges. Az utolsó azonban nem azért, hogy szekrényekben felhalmazott kincs felett rendelkezzünk, hanem a tanulás és tanitás könnyűvé tevésére.

Mit lehet gondolni, e szak mibe kerül? Bizonyosan évenként igen oly sok pénzbe, mint a többi szak együtt; de annak kamatai jóval többre is mennének, mint a más szakokra forditott egész összegé.

Az ének, zene és rajz, vagy legalább az ének és rajz részletesen tanitatnak-e? A két első az emberiség szépérzékének felköltése és ápolása végett mellőzhetetlen. Az utóbbi épen az aliskolából kiváló mesteremberek és még, ki mondja meg, hogy kik számára szükséges.

A kereszturi iskola a néptanitók nagy contingensét adja. Ezek leginkább a földmivesek és a köznapi munkások képzői, szellemi ápolói levén, az emlitett három fokot ez iskolánál kiváló figyelemre kellene méltatni; mert az ifjak, ha a természettudományokból visznek is magukkal valamit a tanitó-képzőbe, de a rajzból és énekből, — itéljen maga a tanitó-képző, — mondható, hogy semmit. Ezért a növendékek a képzőben eltöltendő három év alatt is, a tudományok és szépművészetek ez ágaiból képzetlen maradnak.

A kereszturi iskolának jelenben nem annyira bővitését, mint fejlesztését lehet ohajtani. Sőt most a bővitést, mi a fejlesztés rovására esnék, tehetség és anyagi segély hiánya miatt, ellenezni kell.

A programm, a mely egyházunk előljáróságát eddig vezette, dicséretes és hasznos; s az adott viszonyok között nem hogy tőle eltérni lehetett volna, hanem most sem lehet, mert jobb és czélravezetőbb nem található, s mert ez szellemi életünk emeltyüjét egészen a deficitig igénybe veszi.

Azonban a programm akkor lesz továbbra is fenntartható, ha annál hasznosabbat és dicséretesebbet a változott viszonyok között sem lehetne találni. De hihető, hogy a viszonyok anyagi jobb helyzetünk emelkedésével változnak, a mikor a programmon lehet is, kell is változtatni.

Továbbá az eddig követett programm jósága és az a kevéssé bizonyos nézet, hogy Kolozsvárt a VI-ik osztályt az algymnasiumhoz csatolni és Tordán is berendezni kellene, ha Kereszturon felállittatnék, nem lehetnek alapos okok arra, hogy Keresztur a VI-ik osztálylyal való bővitéstől végkép elessék, hanem valódi ok szegénységünk. Száz ok közül is mindig egyedül ez áll legelől.

De ha Isten és a jó szerencse ezen egy okot állásából kivetni segit, akkor Keresztur méltán megvárja, sőt az egyházi államnak tett és nem kicsinyelhető szolgálataiért követelheti, hogy most öt osztályos és jövőben kifejlett állásu iskolája tovább fejlesztésére, az első lépés, a VI-ik osztálylyal való bővités legyen.

Mert, hogy a keresztúri iskola sohase emelkedhessék VI, sőt VIII osztályra, az kivánságnak is igen sok volna. Épen azért, mondjuk, hogy a mig mint öt osztályos nem tökéletes, addig semmi áron se bővittessék; de azután, midőn tehetségünk is engedni fogja, azonnal. Az ellenkező határozott vélemény kimondása nem egyedül a hitközségek jelenlegi „pium desiderium"-ának megsértése lenne, hanem a hivek áldozatkészségére is bizonynyal károson hatna.

Ha Keresztur valaha, olyan társadalmi körrel, tudományi és miveltségi forrással biró város lesz, mint Kolozsvár és iskolája a kivánt fejlődést elérné, akkor hiba és nagy tévedés volna az alkalmazott jó programmot továbbis fentartani, hanem jobbat kellene választani. De akkor is ugy és a szerint, a mint az anyagi segély forrása megbirná, mert káros a csekély vizerőre nagyobb malmot épiteni annál, mint a mekkorát haszonnal hajtani képes.

Fejleszszük azért a keresztúri iskolát oly módon, hogy első sorban tanárokkal, lehetőleg szakemberekkel, lássuk el. Tanszerek, szakkönyvek és taneszközök szereztessenek dicséretes elégségig. A tanárok alkalmazásánál érvényesitsük azon elvet, melyre a cultusminister ur ő nm. a felekezeteket felhivni méltóztatott, miszerint kizárólag oly egyéneket alkalmazzanak, a kik tanári vizsgát tettek. A kik a vizsgát nem állották ki, azok a tanitásnál köztanitói czimen működjenek — fizetésök is olyan levén — mert nem helyeselhető, ha olyanok segédtanári czimen és fizetéssel alkalmaztatnak, a kik jártak ugyan egyetemet, de a vizsgálatot elhagyva, vagy elfeledve, sőt attól rettegve, egy még nem egészen kifejlett intézet gyengeségének ápolásával, a nemzet és utódainak nagy kárára tanárkodnak.

Mindenek felett ohajtandó, hogy alkalmaztassék annyi rendes tanár, a mennyinek jó fizetés adható, olyan, a mely képzettségével és kötelességével arányban áll, s a milyent más intézetek is adnak.

Tanári oklevél nélkül rendes tanár gyanánt senki se alkalmaztassék, akkor sem, ha ezt a segédeknél kényszerből tenni kellene. A szervezendő tanszékek szakszerént rendezve, pályázat utján töltessenek be, és győzzön a jobb. A póttanárok alkalmazása a „Nyiltlevélben" felhozott eljárás szerint czélszerünek látszik, de egyes olyan szakra vonatkozva, a melyre rendes tanárt választani nem lehet. Midőn az elősorolt elvek teljes érvényre emeltettek, ha az emlitett irányban a fejlesztés bevégezve lesz és az aliskolák — valamint ez is — a jelenben elfogadott szervezet mellett intensive nem csupán közelebb jutottak a

rendeltetésnek megfelelő czélhoz, hanem azt valóban el is érték: akkor extensive is a bővités által fejleszthetők. És azután, de kizárólag azután, tovább terjeszkedni is lehet, ha ugy tetszik .... Budapest felé.

1880. Január 27-én.

EGYED FERENCZ,
h.-szt.-páli unitárius pap.

KURIAI HATÁROZAT HÁZASSÁGI ÜGYBEN.

A m. k. Kuria, mint legfőbb itélőszék elvi jelentőségü és több tekintetben fontos határozatot hozott közelebbről. Ugyanis a polgári biróságok, melyek az 1868: XLVIII. t. cz. szerint a magyarországi részekben prot. házas felek válópereit ellátni hivatvák, azt a gyakorlatot követték, hogy az elválasztást, illetve a házasság feloldását kimondották, ha a kérő fél bebizonyitotta, hogy házastársa elmebeteg. A Kuria egy eset alkalmával abban állapodott meg, hogy csak akkor mondható ki az elválasztás, ha az elmebetegség már az összekeléskor megvolt. Ha e betegség később, a házasság tartama alatt következett be, akkor véletlen csapásnak tekintendő, mely más csapáshoz hasonlóan sujthatja a családot s nem képez váló okot.

A nélkül, hogy ezen határozat érdemleges vitatásába bocsátkoznánk, s jobbra vagy balra zászlót akarnánk bontani, egy pár észrevételt koczkáztatunk.

Ha a nevezett betegség a házasság megkötése pillanatában és előtt lappangva megvolt, akkor nem elválasztás (divortium), hanem a házasság semmis volta (nullitas) itéletes kimondásának van és lehet helye, az lévén az elvi különbség a kettő között, hogy a megkötés pillanatában és előtt létező, de csak azután kiderülendő okok nullitás, a megkötés után előállott okok pedig felbontás (divortium) kimondására szolgálnak alapul. A kath. és prot. egyháztest itt különbözik egymástól házasság dolgában. Mindkettő nullifikál, de csak a prot. mond divortiumot (a g. kel. is pár esetben.) A kath. divortium helyett csupán elkülönit (separal). Nullifikálással ujabb házasságra felszabaditás van kapcsolatban mindkét részen, divortiummal csak prot. felfogás szerint, separatioval egyiknél sem.

Ha e betegség a megkötés után áll is elő, a házasság czélja épen ugy nem érhető el, mint más divortialis okok eseteiben. Gyermekek közös nemzéséről, neveléséről e baj beállta után szó sem lehet. Egyik nem lehet gyámola a másiknak, a mennyiben az ily betegek állami felügyelet és szakszerü gondozás alá kell hogy jussanak, hová sem a férfi, sem a női gyöngéd kezek nem érnek el, a mi a legtöbbször nem is lenne tanácsos. E tekintetben csupán a gondozás és ápolás költségeinek pénzzel való megtéritése foroghat fenn. De vagy van a betegnek saját vagyona, vagy nincs. Ha van, az fedezheti a költséget, ha nincs, az állam kell hogy gondoskodjék. Az ép félnek is vagy van,

vagy nincs vagyona. Ha van, hordozhatja a költségeket egészben vagy részben, ha nincs, szintén az állam kell hogy gondoskodjék.

Teljesen méltányos, hogy a beteg fél az elválasztás (divortium) által a lehető gyámolitástól el ne essék, de ez nullitás esetén is fenforog. Gyámolitás szempontjából tehát nullifikálni sem lehet, pedig a fennebbi határozat fennhagyja annak lehetőségét.

Másfelől az is teljesen méltányos, hogy az ép fél csupán ezért, saját hibáján kivül, örökös rabságra, boldogtalanságra kárhozatva, vele született személyes jogától megfosztva ne legyen. Valaki például Lipótmezőn, Szebenben vagy Dr. Schwarzer intézetében van elhelyezve. Gyógyulást évek hosszu sora sem hoz, sőt szakértők állami hitelességgel gyógyithatatlannak és igy holtnak nyilvánitják. Ily esetben alig lenne igazolható az ép félnek 10—20 évig, vagy örökös ligában tartása. Maga az állam tenné törvénye által épen oly szerencsétlenné az ép felet, mint a milyenné lett a másik. Alig hisszük, hogy erre joga legyen akár egyháznak, akár államnak, hogy holtnak nyilvánithasson valamely ép felet csupán azért, mert a másik azzá lett. Erkölcsi és társadalmi okok tiltakoznak ez ellen.

Jól tudjuk, hogy humanus okok nyomatékosan szólnak a beteg fél mellett, de ugyanazok épen oly nyomatékosan szólnak az ép mellett is. A szász törvénykönyv 1743. §-a méltányosan oldja meg a kérdést Az államnak kötelessége arról gondoskodni, hogy necsak a gonosztevők legyenek a társadalomból közköltségen kényelmes palotákba eltávolitva, hanem legyen az elmebeteg szerencsétleneknek is édes atyja személyválogatás nélkül, szintén közköltségen, vagy az ép félnek is hozzájárulásával, ha lehetséges. Ezek is megérdemlik. Meglehet, több jó szolgálatot tettek, mint a gonosztevők.

A bünösöket nem csupán bünhödés okáért távolitják el, hanem azért is, hogy több kárt és sérelmet ne okozhassanak, s hogy megjavitva, meggyógyitva ismét hasznositsák erőiket. Az elmebetegek szintén sok kárt és sérelmet okozhatnak s okoznak is. Egyik gyujt, másik öl, ront. Ezeket is el kell távolitani, hogy kárt ne tehessenek, s hogy meggyógyulásukhoz legalább remény legyen Egyesek nem tehetik meg e czélból azt, mit egy állami nyilvános intézet. Ha milliókba kerülnek a bünösök, költsön az állam az elmebetegekre is, nem kérdezve azt, hogy tud-e vagy tudnak-e érette fizetni. A gonoszoktól sem kérdezi. Ha az állam megteszi a maga kötelességét, önként megoldódik per esetén egyik vagy másik fél sérelme nélkül a kuriai döntvénynyel csak ugy könnyedén félreütött kérdés.

Alig hiszszük, hogy minden tiltó törvényen kivül, a Nagyméltóságu Kuriának általunk nagyra becsült 5—7 birájából álló egy tanácsülése a magyarországi részek 2.435,059 prot. lakójára vonatkozólag, ily fontos és mélyre ható kérdésben biróságok, ügyvédek és lehető sérelmes felek által jövőre féligmeddig törvénynek és irányadónak tekintendő határozatot hozni illetékes és jogositva lenne ez idő szerint akkor, mikor átalános prot. felfogás szerint valamely házasság mindazon komoly esetekben felbontható (divortium), melyekben a házasság czélja a legjobb akarat mellett sem érhető el. Ugy véljük, hogy miután a protestánsok először magok csináltak magoknak házas-

sági törvényeket, s az állam azokból kodifikált, s miután ez idő szerint egyházinak nevezhető törvények és elvek szerint itélnek protestansok felett polgári biróságok a m. részekben: addig is, mig az állam jónak látja valamikor a házasságot a maga kezébe venni, helyén lenne a nyolcz egyházkerületet megkérdezni, meglehet, hogy az erdélyrészi három is hozzá szólana 600 ezered magával. Egy-két ember nem lehet jogositva csak ugy könnyedén határozni ily kérdésben, mert itt nagy elvről van szó. Ez sine me de me lenne, a mihez a magyarok átalában nincsenek szokva, a protestantismussal pedig épen homlokegyenest ellenkezik.

Az elmebetegek sorsa oly elodázhatatlan kérdéssé lett, hogy az állam gondoskodásának sürgetésére nem találhatunk elég hathatós szavakat.

DERZSI JÓZSEF.

LEVELEZÉS.

Szkiczó, január 5. 1880.

T. Szerkesztőség!

Barsvármegyének északi részében, Szkiczó nevü községben, a fenyvesek közt, Szerémi Odescalchi Árthur herczeg kastélyában tegnap egy lélekemelő unitárius vallási szertartás ment végbe. A „K. Magvető“ t. olvasóit érdekelni fogja e rendkivüli eset; hiszen Barsvármegyében talán még soha sem tartatott unitárius vallási szertartás.

A nemes főur egy kis lányát kereszteltem meg, a kis herczegnő Ayda (Euda) fő nevet kapott; mert a herczeg nemcsak tudós erdősz, hanem régész is, még pedig magyar nemzeti sympathiával kutatja a régi magyar férfi és nő neveket s gyermekeit mind ősi magyar nevekre kereszteltei, sőt barátjainak s ismerőseinek is mind ilyen neveket ajánl. Egy munkán is dolgozik, melyben a régi magyar neveket kimutatja s minden magyarnak ajánlja.

Hogy e keresztelési ünnepély jelentőségét annál helyesebben felfogjuk, bemutatom először a herczegi családot.

Herczeg Odescalchi Árthur nehány év előtt lett unitáriussá, azelőtt róm. kath. vallásu volt s ősei régen a római pápai trónuson ültek. Árthur herczeg erős magyar tetőtől talpig, szivvel és lélekkel, még külsőleg is mutatja ezt, mert soha mást, mint magyar ruhát, nem visel. Embereiben s cselédjeiben is ezt a szellemet táplálja. Ő maga átlétai termetü, szép, szőke férfi, magyar ruhájában igazi dalia és lovag a szó nemesebb értelmében.

A herczegné gróf Zichy Juliánna, egy bájos delnő, férjének méltó társa, kihez — ugy látszik — ragaszkodik is szivének bensőségével. A herczegi pár igazán összeillik, mint a kiket a szent gondviselés szánt egymásnak. A családot 4 gyermek egésziti ki, két kis herczeg és két herczegnő.

Háztartásuk egyszerü, de még is bizonyos nagy uriasság, izléstelјes antikság látszik mindenen.

A keresztelés januar 4-én történt, 1 órakor délben. Szép számu vendégsereg gyült össze a vidékről, kik közül azonban én csak egy gróf Stahrenberget emlitek meg, egy lovagias főurat, egyik egyenes utódát ama hires Stahrenbergnek, ki Bécs alól a nagy Szolimán török szultán hadait Szobjeszky lengyel királylyal kezet fogva, elkergette. Ez a szeretetreméltó, 60 éven felüli öreg úr most is példányképe a nemes lovagoknak; társaságban igazi vezér gentleman.

A keresztelésre a herczeg kivánsága szerint a nagy számu cselédségen kivül, a kis falu népéből is sokan voltak jelen. A nagy uri kastély lovag termében valóságos népünnepély volt. Én, mint keresztelő pap, álltam a nagy terem közepén, jobbról a főrendek, akarom mondani az úri osztály s balról a nép. Az egész közönségben áhitat és megható keresztény buzgóság.

Keresztelés után jobbról gratuláltak az úri vendégek szives kézszoritással, balról a nép jött elérzékenyedve kezet csokolni. Egy öreg hive a herczegnek könyezve mondta nekem, hogy szeretett urokat most már megint jó keresztény embernek tartják, pedig sokan hiresztelték eddig, hogy pogánnyá lett.

Azután jött a fejedelmi ebéd, szivből fakadó, szellemes pohárköszöntésekkel; a felköszöntők közül lehetetlen ki nem emelnem az ihletett házi gazdát, Orbán Balázs t. barátomat, ki a herczegnek képviselő társa s rajtam kivül egyedüli erdélyi vendég volt, egyszersmind keresztapa, s az aggastyán derék kath. lelkészt, kik a szó nemesebb értelmében ünnepélyes hangulatot adtak a társaság mulatságának.

Az ebédnek estve lett vége kitünő czigányzene mellett, melynek müködése még most következett igazán a bűbájos herczegasszony vezetése alatti tánczmulatságban. Az öreg gróf Stahrenberg, mint egy 20 éves ifju rendezte bámulatos ügyességgel a táncz folyamát, melynek csillaga a herczegnő, a szép háziasszony volt.

Én mindig lelki örömmel fogok visszaemlékezni erre a szép ünnepélyre nem csak azért, mert a magyar felföldön eddig e volt az első unitárius vallási szertartás, hanem azért is, mert olyan országosan tisztelt s történelmi nevet viselő jelesek, mint herczeg Odescalchi Arthur s egy gróf Stahrenberg lettek ez alkalommal barátaim s egy oly családot volt szerencsém otthon megismerni, melynek bájos lelke, központja Odescalchi herczegnő.

Isten áldja meg e főrangu, nemes családot testi és lelki áldásaival ugy, mint azt igaz szivből kivánom!

B. Á.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Report of an official visit to Transylvania on occasion of the tercentennial commemoration of **Francis Dávid**. Adressed to the council of the British and Foreign Unitarian Association by their appointed representative, Alexander Gordon, M. A.

Ez a czime a 42 lapra terjedő füzetnek, mely Gordon Sándor, belfasti unitárius lelkésznek a Brit és külf. unitár. társulat előtt a Dá-

vid Ferencz-emlékünnepélyről s az erdélyi unitáriusokról tett jelentését foglalja magában. A füzetet Dávid, a nagy magyar reformator, rövid de alaposan irt életrajza nyitja meg. Nagyon okos gondolat volt ez életrajzi váz előrebocsátása, annál is inkább, mert a legfüggetlenebbül gondolkozó magyar nemzeti hitújitó élete az angol közönség előtt kevésbé volt eddig ismeretes. Gordon érdekesen beszéli el honfitársainak a magyarhoni unitáriusok közt szerzett tapasztalatait. Sok figyelemre méltót talált itten, a miből ők is tanulságot merithetnek. Három évszáz alatt kifejlett egyházi szervezetünk különösen érdekelte őt, ugy látszik, és erről részletes hű leirást is adott küldőinek. Egyházi és világi vezérférfiainkat kellő méltatásban részesiti és a szabad székely unitárius nép benne oly rokonszenves ismertetőt talált, a milyennel követtársán C h a l m e r s e n és hű barátunk F r e t w e l l e n kivül nem bir. Kolozsvárt, Tordát, Toroczkót, M.-Vásárhelyt, Sz.-Keresztúrt, Dévát, Debreczent és Budapestet és mindazon helyeket, a hol ő hazánkban megfordult és az ott látottakat éles megfigyelő tehetséggel és elfogulatlan jóakarattal mutatja be. Gordon figyelme kiterjedt nem csak egyházi szervezetünkre és szertartásainkra, hanem irodalmunkra is. Szól az újabb unitárius müvekről, folyóiratunkról, énekes könyveinkről, és a mi széles látkörü szabad szellemének kétségbevonhatlan bizonyitéka, a többi magyarországi prot. felekezeteket és a katholikusokat is megfigyelés tárgyává téve, egyes vonatkozásokban kellő méltánylattal ismerteti. És a mit szintén nem hagyhatunk emlités nélkül: nemzetünk iránt hőn érez és ennek jelentésében oly módon ad kifejezést, hogy azáltal honfiaiban is a magyarok iránti rokonszenvet növelni igyekszik.

Az egész jelentésből megtetszik, hogy Gordon nyelvünket is birva mindenütt első forrásból meritett.

Terünk szűk volta miatt bővebb kivonatokat nem közölhetünk, mégis nem tagadhatjuk meg, hogy érdekes jelentéséről tett rövid ismertetésünket a zársoraiból való következő idézettel ne végezzük.

Angol hitrokonink előtt mindig talánynak látszott az a bámulatos jelenség, hogy Erdélyben a legheretikusabb egyház a múlt három évszázon keresztül fenn tudta magát tartani. E kérdést Gordon jelentése végén fölvéve arra igy felelt: „E rendkivüli jelenséget hajlandó vagyok először is a faj tulajdonságából magyarázni ki. A székelyek mindig büszkék voltak arra, hogy egy Istent imádnak és egynejüségben élnek. Aztán ugy gondolom, hogy az országban más monotheisticus népek, a mahomedánok és a zsidók megjelenése is befolyást gyakorolt rájuk s vagy erős reactiót idézett elé a trinitarismus ellen, vagy a bennük levő monotheisticus érzelmet erősitette nagyon. Továbbá a magyar unitáriusok erős, de egyszersmind hajlitható egyházszervezettel birnak. Oly szervezet ez, melyet lehetetlen maguknak és másoknak is nem respectálni. Ez egyháztestülethez büszkeség tartozni; szabad, önkormányzó, életteljes testület nagy elvektől áthatva. Az üldözés sokat tett a buzgóság tüzének lángoltatására, de elvesznek vala, ha erős szervezetük nem lesz, melyben az egyesek „egymásnak tagjai“ valának s mely alatt egyesülve az üldözéseknek megfelelő ellenállást tudtak kifejteni. Háromévszázas fennállásuk tényezőiről szólva nem is emlitettem azt, hogy ők az igazság birtokában voltak és az Isten gondviselő keze volt velük.

Ezek azok az okok, melyeket szükségképpen számitásba kell vennünk, a melyek mellett természetesen más körülmények is befolytak, a melyek szintén fontosak és tanulságosak. Az unitárius mozgalmat kiindulásában fejedelmek segitették elé és az államférfiak céljaikra használták fól, hogy aztán elvessék és elhagyják, midőn szabadságra törő és szabadságot terjesztő szelleme egész fényében feltünt. De a mozgalom a nép lelkiismeretében gyökerezvén elfojtani nem lehetett; az diadalmasan kiállotta a vihart. A fejedelmek elvesznek, az államférfiak elbuknak, de a komoly és egy szellemtől áthatott emberek buzgósága győzelmeskedik az időn. A magyar unitárius egyház a kiállott hosszú és nehéz kisértések után végre a hit és lelkiismereti szabadság győzelmét ünnepli. Szelleme diadalmaskodott, ügyét és a melletti magatartását tisztelik. „Mint Jeruzsálem körül hegyek vagynak, azonképen vagyon az Ur az ő népe körül, mostantól fogva mindörökké.“

Protestáns Lapok: „Protestans Egyh. és Isk. Lap.“ Szerkeszti és kiadja dr. Ballagi Mór, Budapest, VIII. ker. Mária-utcza 10. sz. 1. em. A legváltozatosabb, tartalmasb s legrégibb, elterjedtebb és tegyük hozzá a legszabadabb elvű protestáns heti lap a hazában. Előfizetési ára egy évre: 9 frt. „Protestans Heti Lap“ az egyház és iskola köréből. Szerkeszti és kiadja: Joó István, Debreczen. Nagy Péterfia-utcza 961 sz. Különös előnye, hogy az elméleti kérdésekre is kiváló súlyt fektet s ily módon bár kissé orthodox irányban a magyar prot. theol. irodalomnak is fontos szolgálatot tesz. Előfizetési ára egy évre: 6 frt. „Erdélyi Protestáns Közlöny“ szerkeszti és kiadja: Szász Domokos, Kolozsvárt. Szabadabb elvű irányt követ s egyházpolitikai kérdésekben az erd. ev. ref. egyh. kerület érdekeit kitünően szolgálja. Előfizetési ára egy évre 6 frt. „Egyházi és Iskolai Szemle.“ Szerkeszti dr. Bartók György. Nagy-Enyed. Az erdélyi specialis egyh. kérdések mellett a tudományos theologiára is gondot fordit és ilynemű czikkei különösen figyelemre méltók. Előfizetési ára egy évre: 6 frt. Megjelenik Kolozsvártt. E négy lap hetenként jelenik meg. „Magyar Protestáns egyházi és iskolai Figyelő“ czimű folyóirat. Szerkeszti és kiadja: Czelder Márton, Felső-Bányán. E folyóirat Révész Figyelmezője helyébe lépett és hovatovább mind változatosabb és tartalmasabb czikkeket közöl s ezért — habár hitelvi álláspontra különbözünk is — és a missiói szellem ápolásaért teljes elismeréssel szólhatunk arról. Megjelenik havonkint egyszer. Előfizetési ára egy évre 4 frt. „Protestans Pap“ czimű folyóirat a múlt év utolsó negyedében indult meg oly célból, hogy kizárólag a gyakorlati téren szolgálja a protestáns ügyet. Megjelent pár száma sok hasznos tudnivalót tartalmaz. Szerkesztik és kiadják: Lágler Sándor ev. pap és Kálmán Dezső, ev. ref. pap. Kölesd. Tolnamegye. Előfizetési ára 4 frt. Megjelenik minden hóban egyszer. „Evangyeliumi Lelkésztár.“ Szerkeszti és kiadja: Czelder Márton. Főmunkatársak: Láng Adolf, pestmegyei ev. esperes, Gulyás Lajos nagybányai ref. lelkész. Két füzet jelent meg eddig az Evangyeliomi Lelkésztárból, nagyobbrészint a fennevezett lelkészektől hozva valóban kenetteljes predikátiókat. Ajánljuk a vál-

lalatot lelkészeink figyelmébe. Az Evangyeliumi Lelkésztár 12 füzetben jelenik meg s mintegy 56—60 prédikátiót hoz. A szintén Czelder által szerkesztett Figyelő előfizetői a Lelkésztárt 2 frtért, mások 3 frtért kaphatják meg.

Raffaj Ágnes, Demeter Lőrincz m.-zsákodi unitárius pap nejének emléke. Gyászbeszéd és ima, 1879. márcz. 8-án mondotta Barabás Lajos, sz.-keresztúri pap és tanár. Szónoknak dicséretére válik e kis füzet, mely hű képét adja a néhai jó nőnek, anyának és derék papnénak.

A keresztyén egyház a 4. 5. és 6-dik században. Irta dr. Baur Ferdinánd Christián. A második német kiadás után forditotta Kereszturi Sándor. Budapest, 1879. A prot. theol. könyvtár XI-ik kötete. Jelen mű a hires tübingai tanár „Az őskeresztyénség története" czimű nagyérdekü munkájának folytatása. Ajánlására nem találunk eléggé hathatós szavakat. Kapcsolatban megemlitjük, hogy Kovács Albert, mint az egylet titkára, felhivást tesz közzé a vállalat pártolása iránt a jelen éven kezdődő újabb három éves cyclusban évenkénti 4 forint dijjal. Ezen újabb cyclusban magyar prot. egyháztörténelmi munkákat szándékozik kiadni az egylet. Melegen felhivjuk olvasóinkat e valóban nagy jelentőségü vállalat pártolására.

Magyar ifjusági és népkönyvtár. Szerkeszti Kisfaludy Tóbiás győri főgymn. tanár. Kiadja Grosz Gusztáv és testv. Győrött 1 sz. 1880. I. évfolyam. Előfizetési ár: egy évre 5 frt 50 kr. Félévre. 3 frt. Negyedévre 1 frt 50 kr. Egyes szám 15 kr. A felhivás szerint ismeretes többnyire tanári erők a munkatársak. Részint külföldi részint hazai olvasmányokat igér. Jelen füzetke I Napoleon arczképét hozza, s róla egy tanulmányt kezd meg.

Nemzeti Nőnevelés czimű jeles folyóirat indult meg ez évben. Szerkesztik és kiadják a budapesti sugáruti állami tanitónő-képző intézet tanárai. Előfizetési ára két hónapra 1 frt, félévre 3 frt, egész évre 6 frt. A januáriusi és februáriusi füzetek öt-öt ivnyi magvas és változatos tartalommal, magyarázó rajzokkal és képekkel jelentek meg. E jóirányú és hasznos vállalat, melynek czélja a hazai nőnevelés reformálása, megérdemli a minél nagyobb mérvü pártolást.

Beküldetett a székely-kereszturi unitárius gymnásiumi ifjuság könyvtárában levő könyvek jegyzéke, mely gondosan van összeállitva s azt mutatja, hogy az irodalom mindenik szakából szép gyüjtemény van az ifjuság szellemi müvelődésének előmozditására.

A nyelvérzés élesztése és ez által a nyelv épségének fentartása czimű füzet jelent meg Imre Sándor egyetemi tanár s folyóiratunk munkatársától. E rendkivül érdekes és tanulságos füzetet jó lélekkel ajánlhatjuk e nyelvromlott világban.

Magyar Paedagogiai Szemle. Kiadja és szerkeszti Rill József. Budapest, staczióutcza 9. sz. Előfizetési ára egy évre 2 frt 50 kr. E tanügyi havi közlöny első füzete gazdag tartalommal és csinos kiállitásban jelent meg. Méltán ajánlhatjuk az érdekletteknek figyelmébe.

Polgári Iskola. A polg. isk. orsz. tanegyesület közlönye. Megjelenik a nagy szünidőt kivéve havonkint legalább egy ivnyi tartalommal. Előfizetési ára 2 frt. Szerkeszti Kozma Gyula. Előfizetések Roller Mátyás egyl. pénztárnokhoz (VI. ker. nagymező-utczai polg. isk.) küldendők. Ajánljuk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Gordon Sándor hitrokonunk magyarországi útjában meglátogatta Socinus sirját s Krakóból a következőket irta: „Ma érkeztem ide Boroszlón át, hol Dudith arczképén, sirján és számos kéziratán ki-

vül Socinus Leliusnak három ismeretlen levelére találtam, ugyszintén Celso testvérének is egy levelére. Krakóban először is a „Bracka Ulica“-(testvér-utcza) utczát kerestem fel, hol Socinus Faustus lakott. Azután a „Trójcy Kósciot“-ba (Háromság temploma) mentem, hol Pauli Gergely 1562. ama hires beszédét tartotta, mikor a torony tetejéről az aranygomb leesett, mire az unitáriusok azt mondották, hogy az jó, a katholikusok pedig, hogy rosz omen. A templom belseje gyönyörü. Nem minden megindulás nélkül szemléltem Gamrat Péter érsek márvány szobrát, ki Weygel Katalint a piaczon megégettette. Közelében áll János Kázmér király fekete márványból való emléke, ki az unitáriusokat Lengyelországból kiüldözte; továbbá a Báthori Istváné, ki általuk jutott a trónra. Az itt levő kevés számu unitáriusok egyházzá alakultak és egyházuk virágzik. Remélem, hogy eljő az idő, a mikor a krakói lengyel unitárius egyház több lesz a szép múlt egy kedves emlékénél.“

Az unitarismus Svédországban. Az unitárius eszmék újabban a távol északon is hóditásokat tesznek. Svédországban számosan vallják e hitet, de eddig egyházzá nem alakulhattak. A vallásszabadság ottan csak névleg létezik. Az állami egyházból való kilépés sok nehézséggel jár s csak is különös királyi engedélylyel történhetik. Azonban a jelenleg megindult szabadelvü vallási mozgalomból remélhető, hogy az unitarismus Svédországban is nem csak egyesek hitvallása, hanem szervezett hatalom lesz.

Sándor Mózes hagyatéka. Sándor Mózes Körösbányán lakott hitrokonunk 1847-ben elhalálozván, végrendeletében kis fia halála esetében, mintegy 10,000 frtot érő vagyonát a kolozsvári unitár. colleg.-nak hagyta. 1848-ban mind fiát, mind oláh nemzetiségü nejét felkonczolták s Popovits nevü oláh esperes, az elhunytak sógora, azonnal bele ült a birtokba. Vallásközönségünk 1850-ben mindjárt megkezdette a pert a birtokért, de a sok mindenféle intrigák miatt csak 3[illegible] év mulva, 187[illegible]-ben nyerte meg s vette kezére az egykori szép hagyat[illegible] [illegible]árt Főiskolánk igy is szép jövedelemhez jutott.

Uj perrendtartás. Fő papiszékünk permanensnek [illegible]lvánitott üléseiben új perrendtartáson dolgozik. A tárgyalás alatti jav[illegible]lat tekintettel van a Manuductioban foglalt s gyakorlatban levő elvekre, de másfelől szemelőtt tartja az új polgári perrendtartást és újabb jogi elveket is. Ugy hisszük, hogy a főpapiszék rövid idön készen lesz a [illegible]javaslattal. s a Képviselő Tanács még husvét előtt elküldi az egyházköröknek véleményezés végett.

Reville Albert, a hirneves szabadelvü protestáns lelkész, a „College de France“-ban a vallások történetére közelebbről felállitott tanszékre tanárnak neveztetett ki. Ő egy dieppe-i kitünő protestáns lelkész fia. Több évig Németalföldön, Rotterdamban volt pap, de ezelőtt nehány évvel Párizsba hivatott, hol mint a liberalis párt egyik jeles vezére tünt ki. Neve, a bostoni unitárius pap Parker Tivadarról irt munkájából és más jeles müveiből, külföldön is széles körben ismeretes. Mi örömmel jegyezzük fel folyóiratunkban e kineveztetést s őszintén üdvözöljük új állásán.

A király ő felsége által 25 éves jubileuma alkalmából alapitott 300 frtos stipendiumok közül a kolozsvári egyetemen egyet Máté György főiskolánk volt növendéke nyert meg.

Figyelmeztetésül. Az 1863-ik évben a kolozsvári unitárius gymnasiumban érettségi vizsgát tett tanuló társak egy kötelezvényt irtunk volt alá, mely szerint „hasznos és szent czélból az 1880-ik év mártiusa 15-kén összegyülünk Kolozsvárra.“ Aláirók: Árkosi M., Ballok K., Benedek Á., A. R. Borbèly S., Csegezi M., Derzsi J., Ferenczi Á., Gelei K., Gombos S., Gyergyai Á., Jakobi S., Jobbágy M., Kelemen A., Kelemen I., Kozma F., J. László D., Mikó D., Pálffy D., Sárdi I., Szabó M., A. R. Székely E., Szigethi Cs. M., Tóth, Uzoni F., S. Veress D. Talán czélszerü volna, ha az irt alkalomra a jelenleg Kolozsvártt lakók némi programmról gondoskodnának. Feltevén, hogy e becses folyóiratnak mindenik még életben levő aláiró társam olvasója, legczélszerübbnek láttam e figyelmeztetést e helyen közzé tenni. **Egy aláiró.**

Uj iskolai-takarékpénztárak. A lefolyt hóban (jan.) következő új iskola-takarékpénztárak keletkeztek, ugymint: Nyitra-Pereszlény, kezeli Kresz Emil úr, főtanitó; Debreczen öt iskolában, kezeli Németh Lajos úr, ref. lelkipásztor, mint a reformált iskolaszék elnöke; Siófok, izr. iskola, kezeli Ráth Mór úr tanitó; Zolyom, öt új iskola; Somorja, polgári fiuiskola, Seress Géza úr tanitó; Esztergom, első elemi osztály, Szöllősy János úr, tanitó; Perkáta, Paulovits Alajos úr, néptanitó, Szt.-Endre, Szlovás János úr, főtanitó; Esztergom, Habschl Sándor úr, ny. r. főtanitó; Arad, Máday János úr, igazgató-tanitó; Budapest, II. polg. iskola, Szécskay István úr, tanár; Ungvár, népiskola, Gabel Jakab úr, tanitó. Összesen van tehát eddig Magyarországon 76 iskolai takarékpénztár. Francziaországban, a hol velünk majdnem egy időben kezdették az intézet él[illegible]beléptetését, a múlt iskolaév bezártával volt összesen 12,000 [illegible] [illegible]arékpénztár. Közli Weisz Bernát Ferencz. [illegible]ban.

Gyászhirek.

1. k. Papp Miklósban, ki született 1837. s meghalt 1880. febr. 12-én, irodalmunk és közéletünk egy buzgó és tevékeny munkását gyászolja. Irodalmi müködését 1859-ben a „Kolozsvári Szinházi Közlönyben“ kezdette meg s aztán az általa 1867-ben alapitott és egész haláláig jelesen szerkesztett „Magyar Polgár“-ban folytatta. A történelem is egyik kedvencz tanulmányát képezte s az általa kiadott „Történeti Lapok“-ban sok becses adatot hozott napfényre. Az utóbbi években a népszinmű terén tett kisérleteket, nem siker nélkül. Élénk, humoros tárczaczikkeivel az olvasó közönségnek nem egy derült órát szerzett. Sokoldalu tevékenysége s a közmivelődési czélok pártolása által nem csak nevet vivott ki magának, hanem a Királyhágón inneni részekben hasznos tényezővé is vált. Szép irodalmi munkásságáért a „Petőfi“ és „Kemény Zsigmond“ társaságok rendes taggá választották. 1865-ben nősült. Nejét, Szabó Pepi asszonyt négy gyermekkel hagyta hátra. Egyházunk és folyóiratunk iránt mindig a legnagyobb érdeklődéssel viselte-

tett. Mi őszintén fájlaljuk, hogy a közhasznu férfinak élete delén kelle elvesznie. Nyugodjék csendesen!

2. Bartha Zsigmond, énlaki mester 1879. decz. 12-én 52 éves korában hirtelen meghalt. A néhai egyike volt azon szerencséseknek, kik oly anyagi állást biztosithatnak magoknak, hogy vigasztalan családot nem hagynak hátra; özvegye és egyetlen leánya az énlaki pap, Györfi Ferencz neje s számos közeli és távoli rokonok siratják az elhunytat. Ő a tanitás terén is szép sikerrel működött, miért az E. K. T. már korábban tiszteletes czimmel tüntette ki. Temetése nagyszámu közönség részvéte mellett ment végbe. Az egyházi szertartást Ürmösi Kálmán siménfalvi lelkész aa. végezte. Áldás em'ékén!

3. Sándor István. Sándor István „a vándor pap“ a múlt év utolsó napján, jánosfalvi birtokán elnyugodott. Ismerte őt egyházunknak talán minden tagja és rettegett tőle minden curator és minden esperes, mert a Pandora-szelenczét palástja alatt hordozta. Szolgálatát Szt.-Ábrahámon kezdette 1827-ben, hol már 2 év mulva forma szerint az utczára rakták. Panaszra Kolozsvárra menvén, az éppen akkor meghalt Sylvester helyett egyet prédikált s mint igen szép előadásu és hangu szónokot ideiglenesen megválasztották segéd papnak, majd rendesnek. Épitési buzgóságának már itt élénk jelét adta a templom renoválása körül. Kolozsvárról 1836-ban Szovátra, onnan Árkosra, Karácsonfalvára, Datkra, végre Gyepesbe s onnan tiszt. nyugalomba kellett mennie. Igy tehát 3 mon kivül mindenik esp. körben megfordult. Maradandó érdeme, hogy mindenik ekklában új és alkalmas parochialis épületeket hagyott maga után. Az épités volt egyik fő szenvedélye, a másik pedig a régiségeknek s főképen a régi könyveknek és iratoknak gyüjtése. Igen sok becses müvet mentett meg az enyészettől, a miért méltó elismerés kisérte sirjába. Szép könyvtárából sok érdekes darabot Kolozsvárra hordott s ott eladogatott, hanem sok maradott meg is, melyeket — ugy tudjuk — keresztúri gymnasiumnak hagyott. A könyveket nem csak gyüjtögette, hanem irta is, ugy, hogy több saját dolgozata maradt hátra. A 30-as években több czikket irt a kolozsvári lapokba 1849-ben volt Sz.-Udvarhelyt politikai fogoly is. Kár, hogy nyugtalan természete miatt kiváló tehetségeit kellőleg nem érvényesithette. Nyugodjék békével.*)

4. Nagyfalusi Fekete Károly, marosvásárhelyi királyi törvényszéki biró, unitárius egyháztanácsos, a m.-vásárhelyi ekklának buzgó curatora, folyóiratunk egyik legrégibb pártfogója f. év febr. 7-én élete 64-ik, boldog házassága 36-ik évében megszünt élni. A boldogult jó családfő, kitünő hivatalnok s közszeretetben álló egyéniség volt. A gyászoló özvegy Simatics Veronika, s gyermekei Gábor, kir. tábl. pótbiró, Károly, Ilona, Horváth Miklósné, Kálmán, távirdatiszt és Janka, valamint a többi rokonok bánatában őszintén részt veszünk. Az ég ura vigasztalja meg elszomorodott szivüket. Az elköltözöttnek üdvöt!

5. Péterfi József, sepsi-kőrispataki nyugalmazott lelkész 1880. jan. 29-én jobblétre szenderült.

6. Guidó Mózes, bözödújfalvi pap jan. 30.**)

---

*) Jövő füzetünkben bövebb életrajzát adjuk.

**) Az illetőkhez közelebb álló lelkésztársainkat tisztelettel kérjük, sziveskedjenek elhunyt egyházi embereinkről bövebb encrologot küldeni be.

Szerk.

7. Siménfalvi Árpád II. éves papnövendék f. évi január hó 25-én élete 22-dik évében agyvelőgyuladásban megszünt élni. A korán elhunyt nemeslelkü ifjuban a család leendő támaszát, intézetünk pedig egy jóigyekezetü növendékét vesztette el, kiből sok előnyős tulajdonainál fogva egy derék papot lehetett remélni. Béke porain!

Szives kérelem.

Kolozsvári collegiumunk főnökeinek (senior) eleitől fogva egyik kötelességök volt feljegyezni a collegiumot érdeklő minden eseményt egy u. n. „Fasciculus rerum Scholasticarum"-ba. Nagyobb részök nagy pontossággal teljesitette e feladatot, mert a fasciculusok száma 1834-ig 10 vastag kötetre szaporodott, melyek mind iv-rét alakuak voltak s némelyik 400 ivet is foglalt magába. Be lettek ide jegyezve mindazok nevei, a kik a colleg. vagy tanulók javára valami áldozatot tettek; a patronusok és patronák halála, vagy mennyegzője napja; a tanárokra és tanulókra vonatkozó adatok; a tantárgyak, isk. ünnepélyek, koronkénti változások, sőt a kolozsvári és hazai nevezetesebb történetek is. Midőn Szentiváni Zsigmondot, a mult században főiskolánk egyik legnagyobb jóltevőjét, éveken át hurczolták azért, mert 2-ik neje Suki Susánna állitólag 3-ad izbeli rokona volt 1-ső nejének Suki Juditnak, ő e fasciculusokból mutatta ki a kir. táblán, hogy a vádnak nincs alapja, be levén ide vezetve a Suki család — valamint más főbb családok — tagjainak születése és halála ideje, valamint a gyermekek és magán-tanitóik nevei is stb. Ismét midőn a város 1810-ben a colleg. „kis-mező" nevü helyét elakarta venni, körmöczi rector e fasciculusokból mutatta ki, hogy azt a helyet már több mint 100 éve birja a tanuló ifjuság.

E nevezetes „Fasciculusok"-nak 1829-ben még mind a 10 kötete meg volt, de már 10 év mulva hiányzott és hiányzik ma is az I. II. III. IV. V. VIII. és IX. kötet.

Nevelésügyünk s általában egyházunk történetére nézve soha ki nem pótolható érzékeny veszteség e becses könyvek elveszése. Ugyanez mondható az 1800. előtti u. n. rectori matriculákról; a tanulók jobb dolgozatait, nevezetesebb emberek emlékére tartott beszédeit magokba foglaló u. n. „arca" ról és az 1839. előtti collegiumi törvényekről is.

Attól a reménytől kecsegtetve, hogy valamint az I. Fasciculus, melyet Beke Miklós nevü senior 1626-ban magával elvitt volt, pár év mulva ismét visszakerült, ugy hasonló eset most sem lehetetlen: tisztelettel felkérem mindazokat, kik főleg a 30-as években főiskolánk tagjai voltak, hogy ha az előszámlált könyvek valamelyikéről tudomásuk van, velem tudatni sziveskedjenek, hogy a netalán még meglevőt szerezhetnők vissza könyvtárunkba, a honnan valakinek hanyagsága miatt eltüntek a nélkül, hogy az elveszés ideje csak fel is volna valahová jegyezve; vagy ha valahol gondos felügyelet alatt vannak, s vissza nem kaphatók is, legalább szükséges tudás végett, mostani helyét az illető jegyzőkönyvbe beirhassuk.

BENCZÉDI GERGELY.

A szerkesztőség postája.

Rédiger Árpádnak. D.-Szt.-Márton. A beküldött történeti adatokat köszönjük és alkalomadtán közölni fogjuk.

Ürmösi K. A jelzett czikknek bármikor szivesen tért nyitunk.

Raffaj D. A beküldött tört. adatokat nem közölhetjük, mivel más helyen már korábban közreadattak.

Sándor Gergely. Érdekes küldeményét jövő füzetünkben felhasználjuk.

Gr. Kuun G. Gratz. Jelen füzetünkre becses tudósitása későn érkezett.

Sajtóhibák. Múlt évi 5-dik füzetünkben (362. l.) a Dávid Ferencz alapitványra adakozók közt Nagy Zsigmond Küsmödről helyett „Kaali Nagy Sándor Küsmödről" olvasandó, s ugyanazon lapon a holdmezővásárhelyi fiók-egyház részére aláirók nevei közt Derzsi János nem Marosvásárhelyről, hanem Deésfalváról. VI. füz. 423. l. Barabás Sándor egyházt. neje hibásan van Rózáliának irva Anna helyett.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Huszankilenczedik közlemény.

	frt.	kr.
4630. Sándor Mózes Városfalváról	1	5
Takarékpénztárban volt öszszeg után 1879. decz. 31-én félévi kamatban	292	49
950 frt földteherment. kötvény szelvényei után félévi kamat . . .	23	18
dto. 100 frt szöllőváltsági kötvény szelvényei után	2	32
Bedőházi János ur, t. Albert János ur utján . .	2	—
P. Horváth Borbára őnga 1880-ra	10	—
Horváth György ur Bögötéről	4	—
Kolozsvári ekkla perselypénze	7	61
együtt	342	65
Hozzáadva az előbbi 28 közl. összegét . . .	11,245	89
Az alapitvány:	11,588	54

Kolozsvárt, febr. 20. 1880.

Ferencz József.

Kiegészitésül. A Ker. Magv. múlt évi folyamának nov. decz. havi füzetében a sz.-kereszturi templom épitkezési költségeire befolyt kegyes adományokról közölt Arany-könyv a) betüje alatt a kezemen át ment összegekről való kimutatás utolsó tételében foglalt 151 frtból 20 frt a toroczkói, 2 frt a mészkői, 18 frt a tordai, 11 frt 98 kr a küküllőköri ekklézsiák, 100 frt mlgs Beniczky Gábor és Bathyány Ilona grófné ő nagyságuk kegyes adománya, mit az illetők megnyugtatása s egyszersmind méltányossági szempontból is kiegésziteni helyén láttam, azon megjegyzéssel, hogy az e szerint mutatkozó 98 kr többlet postadijakra számittatott el.

Kolozsvártt, jan. 2-án 1880.

Ferencz József,
unitárius püspök.